

La necròpoli oriental de la vil·la romana del Collet de Sant Antoni

J.M. NOLLA, J. CASAS, P. SANTAMARIA I C. OLIART

Situació

El Collet de Sant Antoni és un espectacular elevació rocosa que es projecta de tramuntana a migdia abocant-se directament damunt del mar. S'enlaira de manera abrupta uns 30 m sobre el pla de l'entorn definint per llevant, migdia i ponent, uns desnivells marcats. Només des del nord, l'accés és relativament còmode. Antigament aquest morrot devia arribar fins al mar, creant dos espais, a un costat i l'altre (ponent i llevant) sense comunicació directa si no era passant pel mar, fent el tomb per tramuntana o enfilant-se, turó amunt, amb totes les dificultats, en aquest cas, que imposava l'orografia (fig. 1 i 2). Durant la darrera dècada del segle XIX, en obrar-se la carretera nova de Sant Feliu de Guíxols a Palamós, la punta de l'elevació rocosa va ser tallada i rebaixada per crear un camí directe, nou i adequat. Va ser en el decurs d'aquells treballs, que van modificar substancialment l'aspecte del lloc, que es va localitzar un conjunt extraordinari d'objectes de bronze, a tocar la platja, que cal interpretar com el dipòsit d'un tractant de metalls que adquiria material en desús per procedir a refondre'l. Els objectes més moderns fan raonable proposar una cronologia de vers el 700 i la situació, tan precisa, la possibilitat d'un transport marítim, en direcció, potser, cap a Empúries o Barcelona. No sembla que hi hagi d'haver cap relació directa amb la notable vil·la romana que havia existit damunt de l'esperó, a molt poca distància física, certament, però que sembla abandonada des del segle V o molt a inicis del VI, cent anys abans, com a mínim, de la cronologia proposada per la composició del dipòsit d'objectes de metall (Nolla, Santamaria i Sureda, 2002, 87-112, preferentment 87-90, amb la bibliografia anterior). D'aleshores ençà, les obres posteriors i l'enorme creixement urbà de Sant Antoni no han fet altra cosa que emmascarar la llargada del morrot rocós que sembla que acabaria a uns 150 m de l'actual línia de costa. Tanmateix, continua dominant, des de l'alçada, el territori immediat i no és difícil, ni de baix ni de dalt, reconstruir la posi-

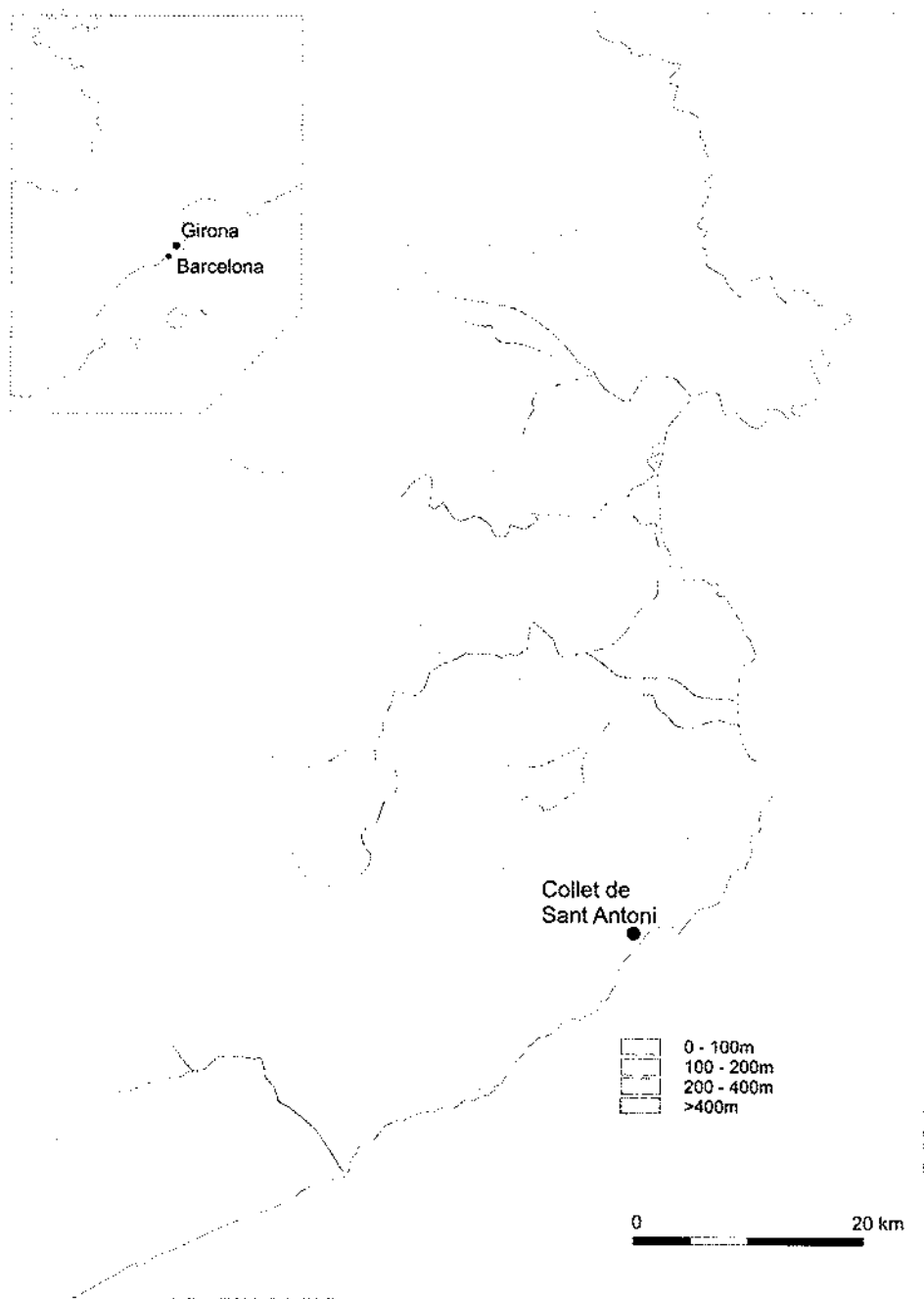

Figura 1. Situació general.

ció esplèndida del lloc i entendre que hagués estat triat per bastir-hi una vil·la, un establiment rural romà, a prop del mar, en un bon punt d'ancoratge, enmig de bones terres de conreu, amb la muntanya a tocar i amb aigua viva abundosa i fàcil de conduir (**fig. 2 i 3**). Es reproduïa, un cop més, un model ben conegut a tota la costa i que confirmen les troballes de Llafranc, Pla de Palol, o Tossa de Mar, entre les més ben documentades. Tot aquest sector, recordem-ho, es troba al costat mateix del límit entre Sant Antoni de Calonge i Palamós definit per la riera Aubí que es localitza a menys de 50 m del Collet cap a llevant (**fig.3**).

Immediatament a l'est de l'esperó rocós, on hi havia el nucli principal de la vil·la, entre 15 i 20 m per sota, es localitza una extensa zona plana, que s'eleva uns pocs metres (4 o 5) sobre el nivell del mar, d'unes 3 hectàrees d'extensió i que dibuixa una forma triangular, entre el Collet i unes carreteres. A rel de les excavacions arqueològiques efectuades a la vil·la romana l'any 2000 per definir-ne el perímetre i les característiques, vam prospectar aquest terreny convençuts de la possibilitat de trobar-hi dependències lligades al nucli principal, tal com passa sovint i tal com havia posat de manifest l'estudi monogràfic d'un jaciment tan pròxim i tan similar: Pla de Palol a Platja d'Aro (Nolla, ed., 2002) (**fig. 2**). L'observació d'aquells camps va permetre recuperar fragments informes de ceràmica romana de l'alt imperi i, molt més interessant encara, uns pocs fragments de terrissa passada de forn o rebregada, cosa que feia factible imaginar l'existència d'una terrisseria lligada a la vil·la, de fet, el model que es va posant de manifest de Lloret (La Selva) a Siurana (Alt Empordà) (una visió global a Tremoleda, 2000). Tot això va determinar, assenyadament, que el departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya protegís aquella àrea tot exigint prospeccions arqueològiques si havia de ser urbanitzat i edificat. Quan l'empresa LEMOC XXI S. L., va sol·licitar els permisos per endegar la urbanització del lloc, i tal com determinava la llei, va ser necessari efectuar una prospecció en profunditat dels resultats de la qual caldria determinar si s'havien de realitzar, i on, excavacions arqueològiques. El treballs van ser encarregats a l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona i es van dur a terme durant el mes de febrer de 2002 i van posar de manifest l'existència de restes estructurals significatives que es localitzaven en tot el sector més septentrional de la parcel·la, el punt més enlairat i més allunyat del mar. Certament, el terreny dibuixava un suau pendent de nord a sud i les troballes es concentraven, exclusivament, en la zona de tramuntana, el punt més alt i on, recordem-ho, s'havien recuperat fragments ceràmics antics i rebuïjos de forn quan la prospecció visual de l'any 2000. Es va decidir excavar completament l'àrea on apareixien les restes estructurals per veure'n l'interès i importància i, després, poder prendre els determinis tècnics corresponents. L'empresa constructora va pagar l'excavació que va ser encarregada a l'Institut del Patrimoni

Figura 2. Sant Antoni de Calonge. Vil·la del Collet.

Cultural que en va coordinar la tasca que va dirigir sobre el terreny Paula Santamaria. La feina es va allargar fins al mes de novembre de 2002 (fig. 3).

El lloc no és altra cosa que la bòbila de la vil·la del Collet on, aprofitant l'argila del subsòl, de bona qualitat, la presència d'aigua dolça abundant i la proximitat de la muntanya d'on procediria el combustible necessari, s'obraven els contenidors amfòrics necessaris per omplir-los principalment de vi produït en el *fundus*, i poder-lo exportar per mar cap a un port més important, potser Empúries, des d'on podia arribar arreu de l'imperi, en un context de darrer terç del segle I aC i fins a mitjan del segle I dC. Aquest establiment no feia altra cosa que aprofitar, com els altres, unes condicions favorables per a la producció i venda de vi un producte alimentari d'altíssim valor i d'enorme rendabilitat.

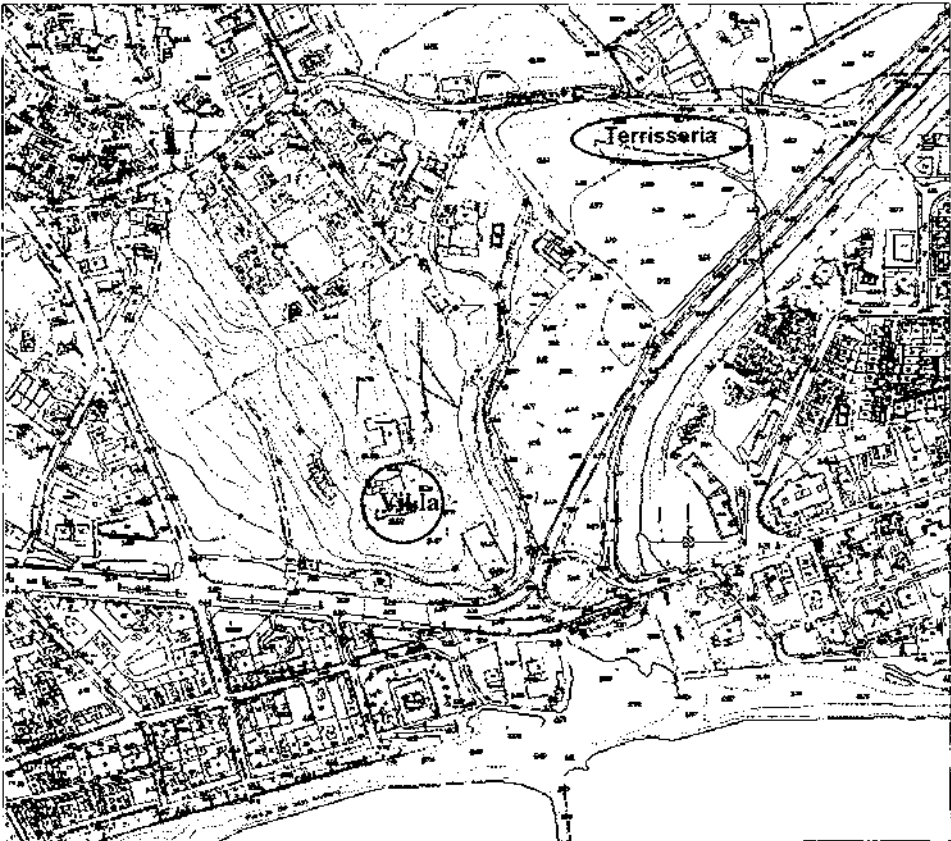

Figura 3. Sant Antoni de Calonge. Emplaçament topogràfic de la vil·la i de la terrisseria damunt de la qual es localitza la necròpoli.

En els forns, com pertoca, també s'hi obraven ceràmiques comunes, material de construcció, *dolia* i totes aquelles coses que la vida en el *fundus* exigia (Nolla *et al.*, 2004, 193-200).

La crisi de l'economia del vi, que s'esglaona entre mitjan i finals del segle I o inicis del II, va significar l'abandonament de la terrisseria. No sabem si en altres indrets del *fundus* van existir altres forns ceràmics. L'espai ocupat per edificis senzills, grans basses de decantació, abocadors, diversos forns de terrissa i de calç, sales de treball i d'emmagatzematge, que es disposava en dues plataformes definides per l'orografia del lloc amb uns 5 m de desnivell, que era una zona marginal, molt pròxima al mar i a la riera, va esdevenir un erm que acabaria, ben aviat, colgat per la degradació dels murs de tàpia i per les aportacions naturals deixades pel vent, la pluja i la intempèrie.

Descobriment i excavació

En el sector més nord-occidental de l'antiga bòbila, a redós, suposem, d'un antic camí que portava de la vil·la cap a la riera, cap al mar i més enllà, quan les velles estructures ja no eren visibles, s'hi va situar una necròpoli que serà objecte, a continuació, d'un estudi monogràfic (fig. 3 i 4).

Convindria recordar, com a punts a tenir en consideració, que amb tota seguretat aquest no ha de ser l'únic cementiri associat a la vil·la, que ocupava un lloc excel·lent des de totes les òptiques i que malgrat el que pugui semblar, 34 tombes ben documentades, és una de les necròpolis rurals més notables pel que fa a nombre de deposicions (vegeu, pel País Valencià el que diuen González Villaescusa, 2001, 131 o Jiménez, 2002, 199), però que no pot correspondre, de cap manera, a una llarga etapa d'existència de, pel cap baix, cinc-cents anys. Va estar en ús, sense interrupcions, entre la primera meitat/mitjan segle II i mitjan/final del segle V (o poc més tard). Entre 300 i 350 anys funcionant, significaria poc menys de 0'1 enterrament per any.

Les tombes van ser descobertes conforme avançava l'exploració arqueològica del terreny en funció de la dinàmica imposada per la planificació general i per les conjuntures pròpies d'una tasca d'aquella magnitud. El número que porta cada sepultura descobreix la direcció dels treballs i, en alguns casos, la fondària d'alguna de les inhumacions en relació a altres molt pròximes. L'excavació de la bòbila i de la necròpoli van ser, doncs, simultànies (fig. 4).

L'àrea del cementiri

La necròpoli de la terrisseria s'estén al llarg d'una línia recta d'uns 35 m, a l'extrem oriental de l'àrea excavada i s'ordena a l'entorn de dos espais o zones, amb una separació ben marcada entre el sector més septentrional i el meridional. L'espai nord conforma l'àrea més densament ocupada on es concentren 25 inhumacions (núm. 1, 2, 3, 5, 6, 7, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30 i 31) (fig. 4). Un grup de 3 inhumacions (núm. 22, 25 i 28) constitueixen el sector més septentrional i, a l'hora, el més oriental (fig. 4). A una certa distància, a uns 3 m, comença el nucli central, disposat longitudinalment de nord a sud, en una distància d'uns 16 m, amb un conjunt notable d'enterraments molts dels quals es van obrar sobre sepultures ja existents (tombes núm. 23, 13, 14, 19, 20, 27, 29, 15, 30, 26, 16, 17, 24, 21, 31, 2, 3, 7, 1 i 9) (fig. 4). Aquest sector central de l'àrea nord es perllonga cap a ponent amb dos enterraments (núm. 5 i 6) (fig. 4). A uns 9 m més enllà, cap a migdia, es va localitzar, solitària, la tomba núm. 4 que actuaria de connexió entre els sectors nord i sud del cementiri (fig. 4). I uns 3 m més cap a migjorn, trobem els enterraments núm. 8 i 10 i, disposades en una línia recta perpendicular que s'orienta cap a ponent, les sepultures núm. 32, 33, 11, 34 i 35 (fig. 4). L'enterrament núm. 12, aïllat, es troba uns 2 m a tramuntana del nucli acabat d'esmentar (fig. 4).

Adaptant-se a la configuració natural del terreny, aquest petit cementiri dibuixa una forma de serp, amb cap recte, cos llarg i perfectament perpendicular i cua, novament perpendicular però en sentit contrari al primer traç. De ben segur que aquest forma no és casual sinó l'adaptació a un camí que sortiria del nucli central de la vil·la, a l'esperó del Collet, i resseguiria les proximitats de la costa a una distància suficient, s'enfilaria cap a cotes més altes en direcció a la rica plana agrícola interior i cap al camí que seguia la depressió de Palafrugell, cap al nord, cap a Empúries i des del qual en sortirien d'altres que anirien posant en relació els establiments humans, els conreus, les pastures, el mar. Des d'aquest punt de vista, era un lloc satisfactori, prop d'un camí, en una zona marginal del *fundus*, lloc improductiu i de poc valor (González Villaescusa, 1993, 415; González Villaescusa, 2001, 131-133), tot assumint les indicacions que, sobre aquestes qüestions feien els juristes romans de cara a estalviar problemes als posseïdors legals del lloc i a facilitar la venda futura del *fundus* o d'una part, on l'existència de tombes comportava unes càrregues religioses i legals que, ningú, podia defugir (Visscher, 1963, 43-92, preferentment; Abascal, 1991, 224; Ducos, 1995, 135-144; Remesal, 2002, 375).

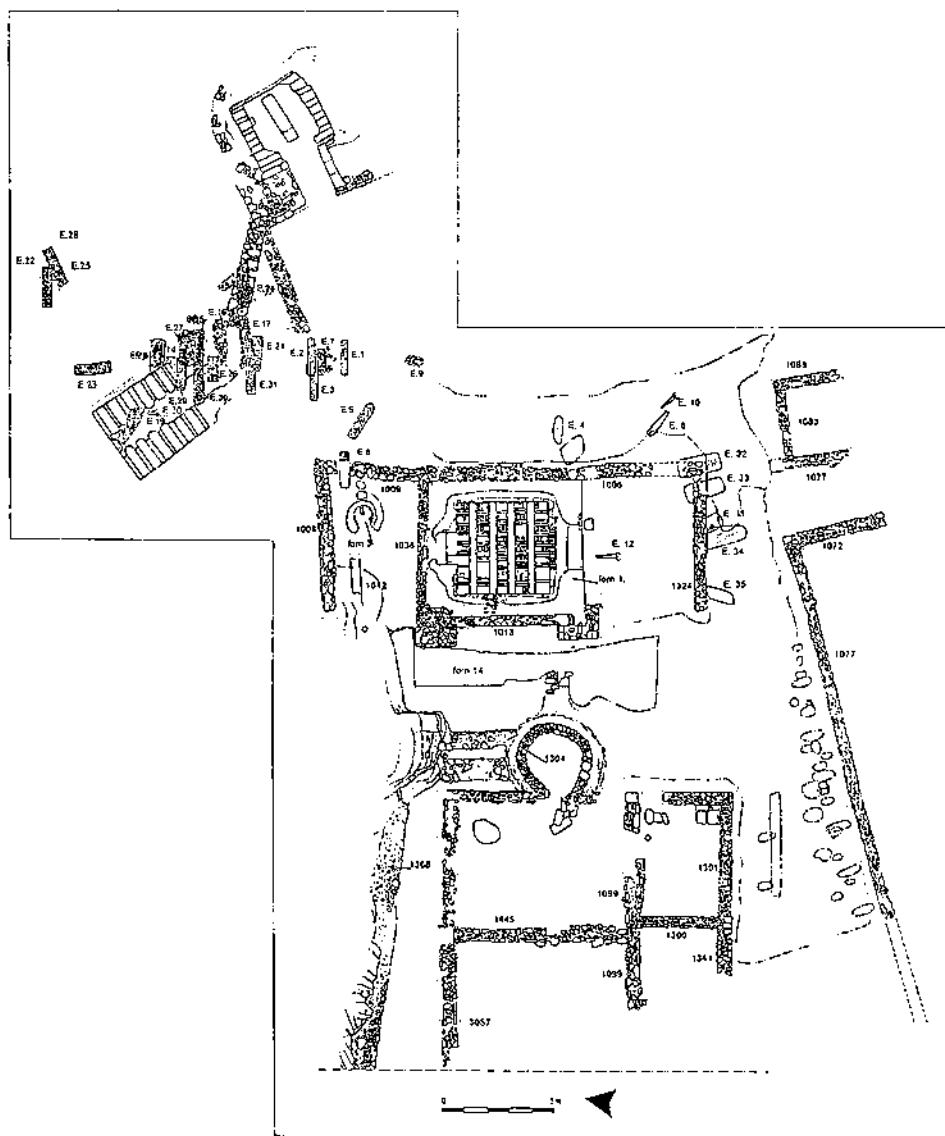

Figura 4. Necròpoli del Collet. Planta de situació del cementiri en relació a les estructures precedents.

Descripció de les tombes

En l'inventari acurat dels enterraments localitzats i excavats farem servir l'ordre i el número d'identificació que se'ls va donar durant el procés d'excavació marcat, solament, per la dinàmica d'una intervenció condicionada per una certa urgència i per afectar una superfície enorme, de més de 6000 metres quadrats. En l'anàlisi detallada i de conjunt que realitzarem més endavant, ja hi haurà ocasió d'aplegar cada una de les tombes en grups cronològics, tipològics o en funció d'altres agrupacions que podríem considerar interessants. Recordem, també, que en aquest petit cementiri només s'hi van efectuar inhumacions. No hi ha cap mena d'indici, ni directe ni indirecte, de la presència d'incineracions. La necròpoli (o les necròpolis) més antiga, associada a la vil·la del Collet (Nolla, Santamaria i Sureda, 2000, 87-112), i altres que, per força, hi havia d'haver, caldrà que les cerquem en altres llocs. En les conclusions, en tornarem a parlar.

Tomba núm. 1

Lloc: en la part central del cementiri, entre la zona del forn núm. 1, al sud-oest, i del forn núm. 7, al nord-est, formant part d'un conjunt amb les tombes núm. 2, 3 i 7, tot i trobar-se lleugerament separada en direcció a migdia (fig. 4).

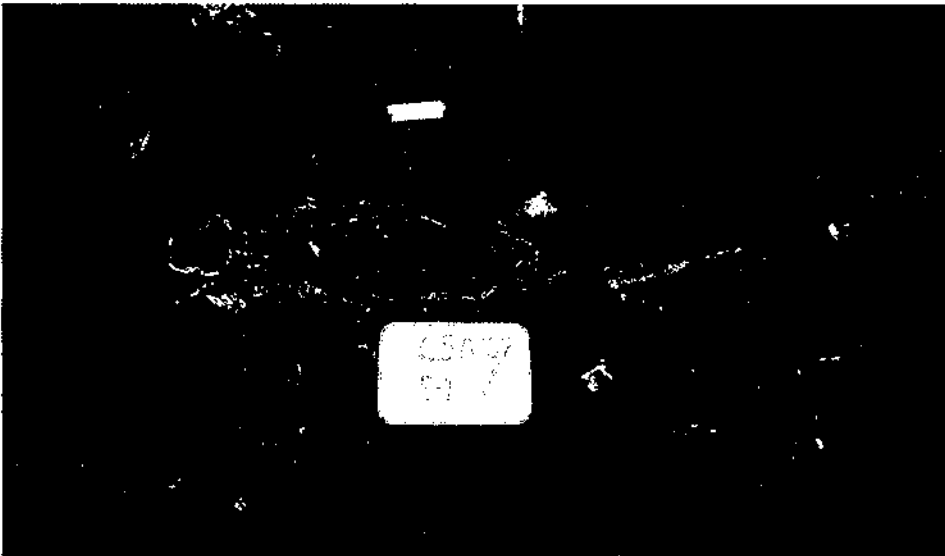

Figura 5. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 1

Tipus: adult jove, entre 30 i 34 anys, sebollit dins d'una fossa simple de forma vagament hexagonal, d'uns 1'90 m de llargària, amb una amplada d'uns 0'30 m a la capçalera, d'uns 0'44 m a l'alçada de la pelvis i de 0'37 m, als peus (fig. 5).

Orientació i deposició del cadàver: cap a l'oest i peus a l'est. Decúbit supí, amb el cap dret i recte, les mans creuades sobre la pelvis i les cames estirades amb els peus en contacte.

Conjunt funerari: sense acompanyament.

Relacions estratigràfiques: es va trobar a molt poca fondària de l'actual nivell de circulació.

Tomba núm. 2

Lloc: en la part central del cementiri, entre la zona del forn núm. 1, al sud-oest, i del forn núm. 7, al nord-est, formant part d'un conjunt amb les tombes núm. 3 i 7 i, una mica allunyada, la núm. 1 (fig. 4).

Tipus: dona adulta madura, entre 45 i 59 anys, sebollida dins d'una caixa mixta de *tegulae*, pedres i les parets de la fossa, de secció quadrangular. A la capçalera, es va posar, al fons, plana, una tètula que feia de solera damunt de la qual s'hi va disposar el cap del difunt. Dues més, verticals i col·locades de llarg, definien els laterals del sepulcre i, finalment, una altra, clavada verticalment en sentit de l'am-

Figura 6. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 2.

plada, la cloïa. Més enllà, el taüt continuava definit per una altra tègula, al costat nord, i unes pedres granítiques mitjanes, al costat de migdia i, a continuació, només es conservava el senyal de la fossa perforant el subsòl. No sembla que hi hagués hagut altres elements hipotèticament perduts. No sabem si, en origen, era tancada amb lloses, *tegulae* o de qualsevol altra manera. La part superior del sector es va trobar afectada d'antic. Mesurava, la sepultura, uns 1'60 m de llargària i l'amplada, al sector de la capçalera, era d'uns 0'25 m, 0'35 m, a la part de la pelvis i de 0'30 m, als peus (fig. 6).

Orientació i deposició del cadàver: cap a ponent i peus a llevant. Decúbit dorsal, amb la testa lleugerament inclinada cap al costat esquerre, braços paral·lels al cos i cames estirades amb els genolls i els peus, en contacte.

Conjunt funerari: sense acompanyament.

Relacions estratigràfiques: directament per sobre de la tomba núm. 3. La núm. 7 feia servir el costat meridional de la capçalera d'aquest enterrament, de paret i límit. Cal, doncs, que la considerem, sense discussions, com a més moderna.

Tomba núm. 3

Lloc: en la part central del cementiri, entre la zona del forn núm. 1, al sud-oest, i del forn núm. 7, al nord-est, formant part d'un conjunt amb les tombes núm. 2 i 7 i, una mica allunyada, la núm. 1 (fig. 4).

Figura 7. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 3.

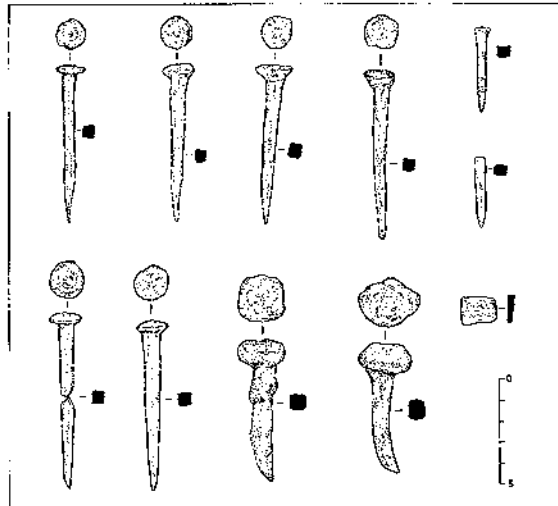

Figura 8. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 3. Claus de bronze i ferro (els dos més curts).

Tipus: home adult, entre 45 i 59 anys (**fig. 7**), sebollit dins d'un taüt de fusta tal com van posar de manifest un seguit de claus de bronze a tot el voltant del cadàver definint la caixa. En total se'n van recuperar 5 de sencers i 2 puntes, de secció quadrangular i cabota circular, d'entre 7 i 8 cm, i un de ferro, més robust, de cap rodó i secció rectangular, de 6'5 cm de llargària (**fig. 8**).

Orientació i deposició del cadàver: cap a llevant i peus a ponent. Decúbit dorsal, amb la testa girada cap a l'esquerra, els braços paral·lels al cos i les cames estirades, amb genolls i peus en contacte.

Conjunt funerari: sense acompanyament.

Relacions estratigràfiques: per sota de la tomba núm. 2.

Tomba núm. 4

Figura 9. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 4.

Lloc: en el sector meridional del cementiri, immediatament a l'est del mur 1006 que definia el límit oriental del gran forn núm. 1. Sense cap altre enterrament a la vora (**fig. 4**).

Tipus: home adult, entre 35 i 45 anys, sebollit en una fossa simple de forma vagament romboïdal que perforava un antic sòl (1007) de la terrisseria. La llargària era d'uns 1'40 m, l'amplada, a la capçalera, d'uns 0'45 m, de 0'97 m a la part central i d'uns 0'31 m, als peus (**fig. 9**).

Orientació i deposició del cadàver: el cap a ponent, de fet amb una lleugera desviació cap al nord. Decúbit supí, amb la testa recta i dreta, directament sobre el sòcol del mur 1006, les mans creuades sobre la pelvis i les cames estirades, amb els genolls i els peus en contacte.

Conjunt funerari: tres peces de ceràmica diferents posades amb molta cura (fig. 10). La gerra, inclinada, entre el cap i l'espalla esquerra, una escudella sobre la panxa, entre la columna i el braç esquerre i una copa, també inclinada, davant per davant, entre la columna i el braç dret (fig. 10). Hi havia també un podall de ferro i una gran agulla de bronze de cosir xarxes entre el cap i l'espalla esquerra, molt a prop de la gerra (fig. 10).

Passem, tot seguit, a fer una anàlisi acurada de cada una d'aquestes peces.

1) Gerra de ceràmica comuna oxidada, de pasta, uniforme, ben depurada, de color beix clar i tacte farinós, amb una engalba groga exterior. 15'6 cm d'alçada, 6'8 cm de diàmetre de boca i 6'3 cm de diàmetre de base, amb peu clar i diferenciat i amb una única nansa que surt de l'inici del coll i acaba al llavi, anul·lar. Formes similars en coneixem en contextos de la segona meitat del segle II, en aquestes terres (Casas *et al.*, 1990, 270-271, núm. 541-544). Interessa assenyalar, altrament, que aquesta peça va ser gravada al coll, després de la cuïta, amb una inscripció en cursiva de dos mots: *FELIX UIUAS* (fig. 10). Podríem sospesar, d'entrada, si el text va ser gravat en motiu de la deposició –en aquest cas tindria un marcat accent religiós, tot desitjant, tal com determina el subjuntiu, la “victòria” del difunt, de la seva ànima, sobre la mort- o ja existia i, per tant, era l'expressió del desig d'una llarga vida feliç, cal suposar, pel propietari de la gerra. Només la casualitat hauria fet possible aquesta doble interpretació. Si ben mirat es tracta d'una qüestió realment insoluble, a partir de les evidències documentades en aquest mateix territori (Fabre, Mayer i Rodà, 2002, inscripció núm. 143, 149 o 159, per exemple), proposaríem posar en relació aquest text, amb la voluntat de supervivència després de la mort, tan humana i tan present en context funerari romà a partir de la baixa república i l'alt imperi tal com observem en les evidències textuais expressades en els *tituli* o a través de la iconografia que envoltava o definia el monument funerari. *Que visquis feliç*, en podria ser la traducció. Tanmateix, potser no caldria descartar un doble joc, la voluntat de posar a la tomba, precisament, aquella peça, cal suposar personal i molt usada pel difunt, amb l'altra possible lectura; la vida feliç després de la mort, el triomf sobre el no-res. Una altra possibilitat a considerar és que *Felix* fos el *cognomen* del difunt (fig. 10).

2) Escudella de ceràmica comuna oxidada, carenada, de parets rectes i llavi engruixit, amb el peu, ben definit. Argila uniforme, compacta i bastant ben depurada, de color beix. Recoberta amb una engalba prima, prou ben adherida, de color blanc/groc. Peces similars ens són ben conegudes en contextos característics de la segona meitat del segle II dC, a la vil·la de Tolegassos (Viladamat, Alt Empordà), a la vil·la de Puig Rodon (Corçà, Baix Empordà), a la ciutat de Girona o a la vil·la del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter, Gironès) (Casas *et al.*, 1990, 260-263, núm. 515 a 521) (fig. 10).

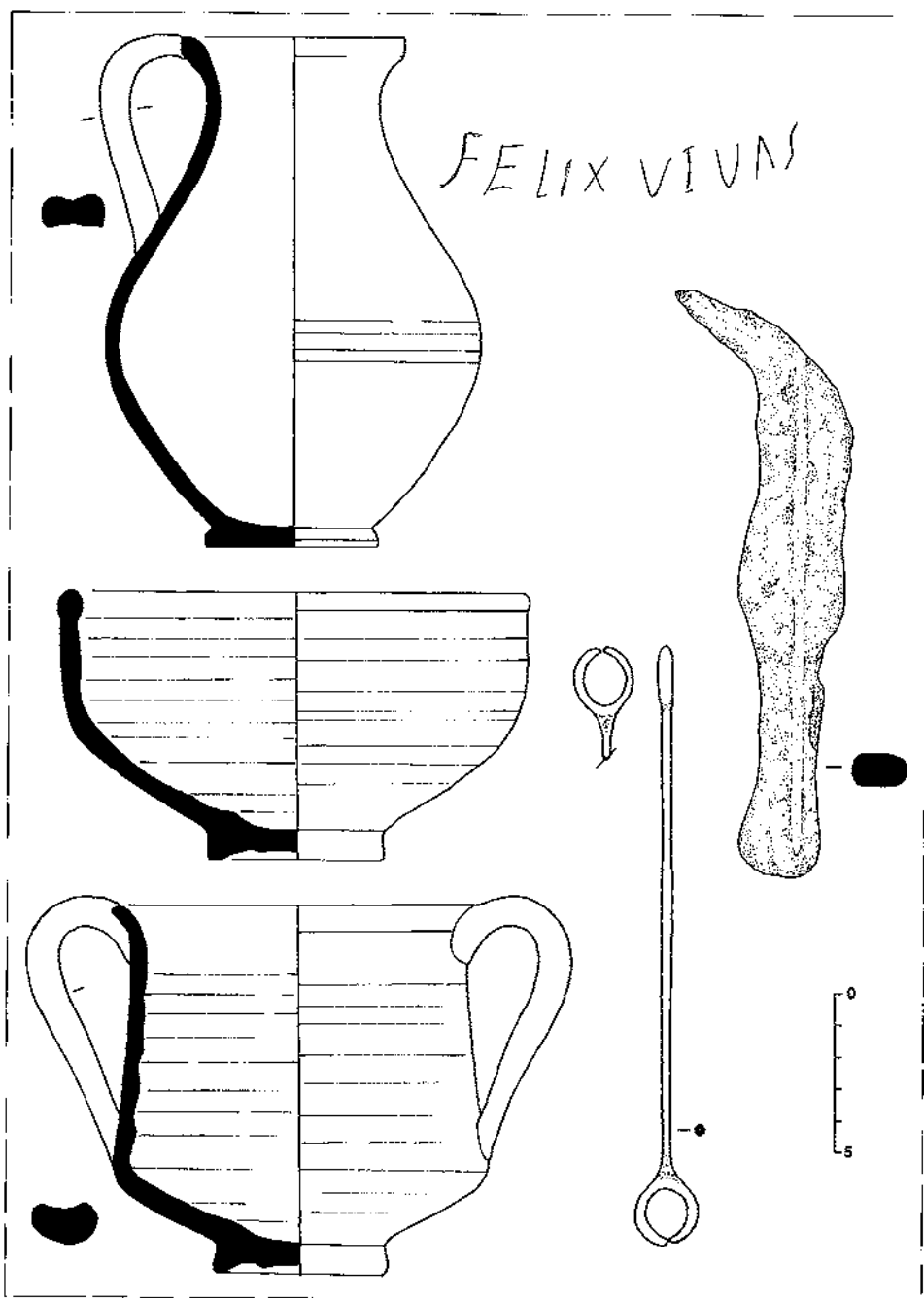

Figura 10. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 4. Conjunt funerari.

3) Copa de ceràmica comuna oxidada, amb marcada carena baixa, llavi definit i obert cap enfora, peu alt, ben marcat, anul·lar i dues nanses simètricament contraposades que van de la carena a la vora. Argila de color beix clar, dura, uniforme i compacta, ben depurada i recoberta exteriorment d'una espessa engalba blanca, uniformement repartida i molt ben adherida. Es tracta, també, d'una forma ben coneguda en contextos de la segona meitat del segle II dC, a Puig Rodon (Corçà) (Casas *et al.*, 1990, 290-291, núm. 598) o Tolegassos (Viladamant) (Casas *et al.*, 1990, 286-287, núm. 588), que trobem, també, en variants amb una sola nansa (Empúries, Casas *et al.*, 1990, 290-291, núm. 597 o a Tolegassos i Pla de Palol, Casas *et al.*, 1990, 286-287, núm. 584), o sense cap (Puig Rodon, Casas *et al.*, 1990, 288-289, núm. 589). Tanmateix, el millor paral·lel, molt pròxim geogràficament, és, també d'àmbit funerari. En efecte, en una tomba publicada fa poc, del cementiri nord de *Gerunda*, acompanyaven el difunt, dues copes semblants i, com a tercera peça, un tupí de ceràmica africana de cuina, en una inhumació que es datava dins de la segona meitat del segle II, potser més cap al 200 que cap al 150 (Nolla i Sureda, 1999, 23-25, fig. 4) (**fig. 10**).

4) Podall de ferro (*falx arboraria*), ben conservat, de 18'4 cm d'altura. Consta, en una mateixa peça, d'un punt d'emmanegament circular (2'5 cm de diàmetre), d'una tija curta de secció rectangular amb els costats curts arrodonits i la fulla, amb la forma corbada característica. Sovintegen en contextos rurals, variant-ne les mides en funció del seu ús, tant a època altimperial com tardoantiga (White, 1967, 86-91; Casas *et al.*, 1995 b, 111-113; Nolla, ed., 2002, 211, amb la recopilació de tots aquells trobats en jaciments rurals del nord-est de Catalunya). Certament, llevats de casos molt especials i clars, no podem saber si servien per a podar determinades plantes o l'ús era més ampli i variat (cosa que sembla més possible). Podria haver servit en el conreu de la vinya o en l'arboricultura (oliveres, fruiters..) (**fig. 10**).

5) Agulla de bronze, de 19 cm que consta d'una llarguíssima tija de 2 mm de diàmetre i de 13 cm de llarg que acaba en dues circumferències disposades perpendicularment una de l'altra, de 2 cm de diàmetre, amb un tall net a l'alçada de l'eix longitudinal. És tracta d'una agulla de funció tèxtil especialment indicada per teixir i repassar xarxes, una activitat que hem de considerar lligada a l'econòmica d'una explotació rural bastida a tocar el mar (Bronces, 1991, 332-333) (**fig. 10**).

Relacions estratigràfiques: sense dades significatives.

Tomba núm. 5

Lloc: al sector central del cementiri, a l'oest del conjunt format per les tombes núm. 1, 3 i 7, i molt a prop de l'enterrament núm. 6, que queda una mica més a ponent, obrat per damunt del mur que delimitava, per l'est, el forn núm. 1 (**fig. 4**).

Figura 11. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 5.

Tipus: home madur, entre 34 i 39 anys, sebollit en un taüt de fusta en forma de prisma regular d'uns 1'80 m de llarg per 0'45 m d'ample, tal com indicaven 11 claus de ferro a tot l'entorn del cadàver, 5 als peus, 3, als costats i 3 a la capçalera, alguns dels quals conservaven, adherit al metall, restes de fusta. Eren de secció quadrangular, de cabota circular i amb una llargària entre 7'5 cm i 8'5 cm (fig. 11).

Orientació i deposició del cadàver: cap a l'est -de fet al sud-est, a 120°, i peus a l'oest. Decúbit dorsal, amb el cap lleument inclinat cap a l'esquerra, braços creuats sobre la panxa i cames estirades amb els peus en contacte.

Conjunt funerari: una mica més enllà de la testa, es va trobar, aixafada, una copa gran. Es tracta d'una peça de ceràmica comuna oxidada de no gaire qualitat, de parets molt gruixudes i només polida exteriorment. Es tracta d'un recipient de mides excessives per

haver estat usat per beure i molt probablement ja era en desús quan va ser posat dins del sepulcre. En efecte, li mancava una de les nanses que devia haver perdut abans de la deposició. És un atuell bitroncocònic, amb una carena més aviat baixa, a 6 cm de la base, molt marcada, sense coll i llavi de formes arrodonides obert cap enfora i dues nanses sòlides, contraposades, que surten de l'inici de la panxa, damunt de la carena, i van a morir al llavi; el peu és marcat i característic. L'argila és vermella, dura, rugosa, amb presència de desgreixant (calç), exteriorment polida amb una pel·lícula fina i l'interior, poc acabat, de tacte farinós. L'altura total és de 15' 4 cm, el diàmetre de la boca de 13' 2 cm, el diàmetre de la base de 7'8 cm i l'amplada màxima que coincideix amb la carena, de 17 cm. Copes semblants n'hem vist i en veurem acompanyant alguns cadàvers en aquest mateix cementiri (tomba núm. 4, peça núm. 3; tomba núm. 32, tomba núm. 34) on hem assenyalat paral·lels, característiques i cronologia. En alguns casos (tombes núm. 4 i 34), aquells atuellis són més esvelts, de carena molt més baixa i, indubtablement, més elegants; en l'altre, tomba

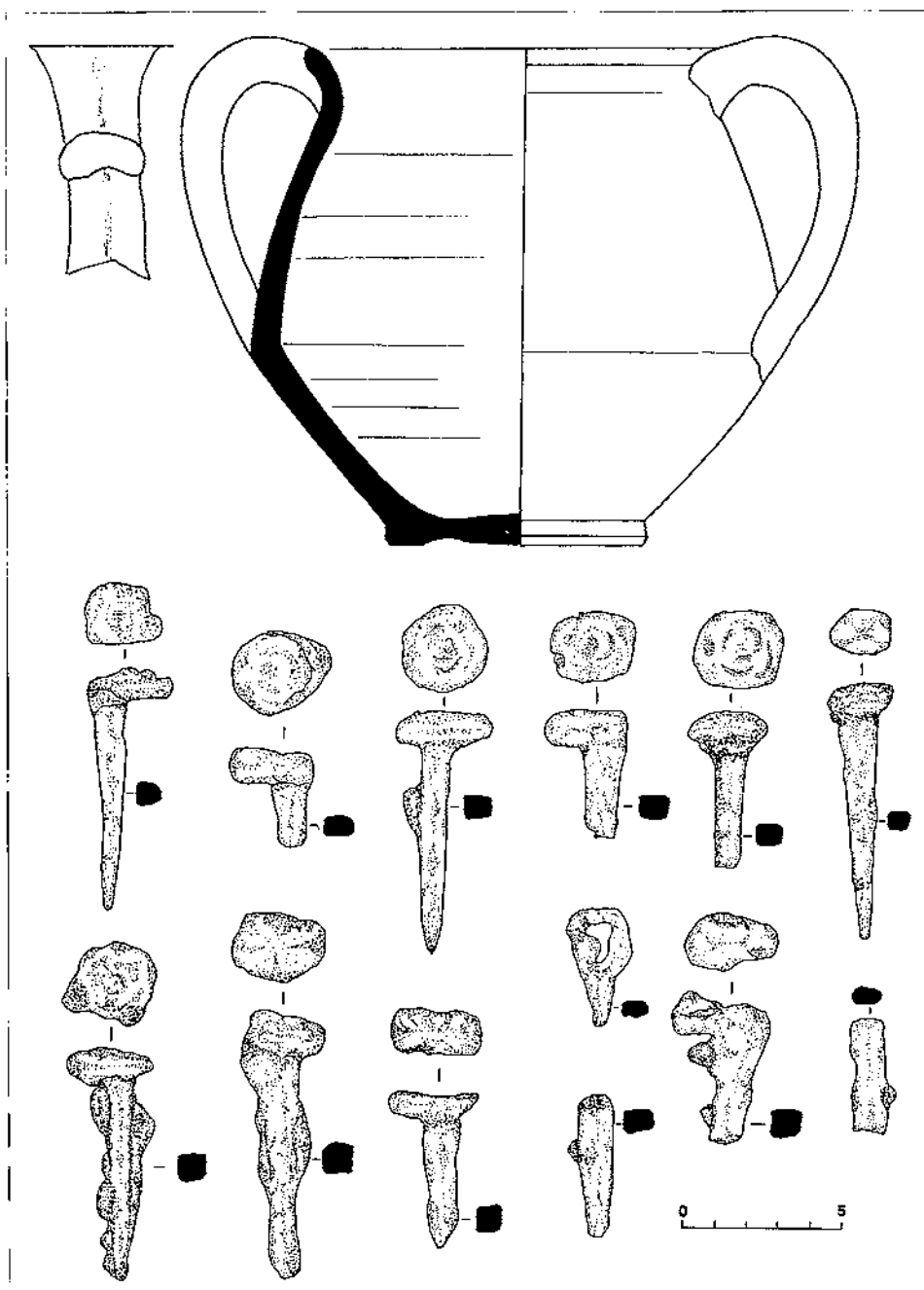

Figura 12. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 5. Conjunt funerari i claus de ferro.

núm. 32, la semblança és molt més gran, amb una única diferència remarcable que és l'escala; aquella té una alçada d' 11'2 cm i una amplada màxima de 13 cm, per 15'4 cm i 17 cm, aquesta. Un bon paral·lels a considerar és una peça procedent de Tolegassos (Viladamat), fins i tot una mica més gran que la nostra (diàmetre de boca: 17 cm; altura: 13 cm; diàmetre de la carena: 20 cm), amb l'única diferència de tenir la carena més simètrica i menys marcada. En aquest cas li corresponia una cronologia de segona meitat del segle II (Casas *et al.*, 1990, 286-287, núm. 583), que podria correspondre, també, a aquest recipient. Tanmateix, potser caldria datar la tomba a la darrerria d'aquella etapa o en els primers anys del segle III (fig. 12).

Relacions estratigràfiques: sense dades significatives.

Tomba núm. 6

Lloc: al sector central del cementiri, una mica més cap a ponent de la tomba núm. 5, obra sobre el mur definidor de l'antic forn núm. 1 (fig. 4).

Tipus: dona adult madura, entre 35 i 45 anys, sebollida en un taüt de fusta damunt del qual, sobre la capçalera, s'hi havia posat una teula plana que, en podrir-se i desaparèixer la fusta, va caure malmetent el crani i la part superior del cadàver. Es conservaven uns quants claus de ferro, sobretot a l'entorn del cap i de les cames (fig. 13).

Orientació i deposició del cadàver: cap a occident, recolzat sobre un *imbrex* que feia de coixí, i peus a orient. Decúbit supí, amb el braç esquerre estirat paral·lel al cos, i braç dret creuat sobre la cintura. Cames estirades amb els genolls en contacte.

Conjunt funerari: una petita gerra de ceràmica africana de cuina posada horitzontal i perpendicular al cadàver, just a tocar el cap. Es tracta d'un petit tupinet, un got amb una única nansa, que es feia servir per beure, de llavi ben definit i obert vers l'exterior, gran panxa globular, peu anul·lar, ben marcat, amb fons extern lleugerament còncau i una petita nansa, circular, que s'hauria trencat abans, molt o poc no ho podem saber, de la deposició de l'objecte en aquesta sepultura. L'argila és dura, rugosa, compacta, amb minúsculs puntets brillants i negres, de color ataronjat viu, amb un recobriment exterior de la característica patina cendrosa de molts productes nord-africans, amb llepades conformant una mena de senzillíssima decoració. Es tracta d'una peça assimilable a la forma Hayes 191 per a la qual s'hauria de proposar una cronologia de segona meitat del segle II o una mica més moderna (Aquilué, 1995, 70). Recordem-ne l'extraordinària presència en el pou de Tolegassos, que dataríem a l'entorn del 200 (Casas i Nolla, 1989, 210-212) (fig. 14).

Relacions estratigràfiques: sense dades significatives.

Figura 13. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 6.

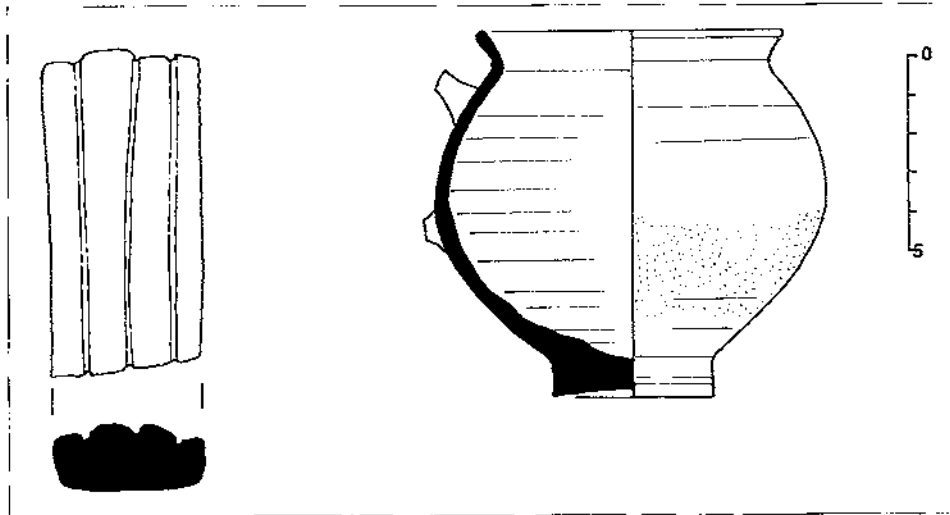

Figura 14. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 6. Conjunt funerari.

Tomba núm. 7

Figura 15. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 7.

cartar, la disposició contrària.

Conjunt funerari: sense acompanyament.

Relacions estratigràfiques: És la més moderna del conjunt format per les tombes núm. 2 i 3. Es va trobar a molt poca fondària de l'actual nivell de circulació cosa que ajudaria a explicar el mal estat de conservació en què es trobava.

Lloc: en la part central del cementiri, entre la zona del forn núm. 1, al sud-oest, i del forn núm. 7, al nord-est, formant part d'un conjunt amb les tombes núm. 2 i 3 i, una mica allunyada, la núm. 1 (fig. 4).

Tipus: infant de sexe indeterminable, entre 5 i 7 anys, disposat en una caixa de *tegulae* de secció quadrangular, de 1'10 m de llargària i uns 0'47 m d'amplada. Es va trobar força malmesa. És interessant assenyalar que aquesta sepultura aprofitava com a paret septentrional, el costat de migdia de la sepultura núm. 2 (fig. 15).

Orientació i deposició del cadàver: molt malmesa. Per la disposició de la tomba, d'est a oest, seria versemblant propugnar, en origen, la situació del cap a ponent. Tanmateix, no podem des-

Tomba núm. 8

Lloc: formaria part de les tombes més septentrionals del sector meridional del cementiri, conjuntament amb la núm. 10, localitzada una mica més cap a ponent (fig. 4).

Tipus: dona adulta jove. Entre 25 i 34 anys, sebollida en caixa de fusta de forma prismàtica ben definida pels claus de ferro que en marcaven tot l'entorn, d'uns 1'45 m de llargària i uns 0'28 m d'amplada (fig. 16).

Orientació i deposició del cadàver: cap a ponent, de fet sud-oest real, i peus a llevant (nord-est). Decúbit dorsal, amb la testa inclinada cap a l'esquerra, el braç esquerre creuat sobre la panxa i el dret amb la mà sobre el pubis i les cames estirades i rectes.

Conjunt funerari: sense acompanyament.

Relacions estratigràfiques: va ser obrada sobre el paviment 1005 de l'antiga bòbila.

Figura 16. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 8.

Tomba núm. 9

Lloc: en el sector central del cementiri, una mica més a migdia de la inhumació núm. 1 (fig. 4).

Tipus: home adult, d'uns 25 anys, sebollit en caixa de fusta només parcialment conservada (fig. 17). La presència sovintejada de claus de ferro, molts dels quals mantenien fusta adherida, ho fan evident. Per la seva localització, quedava clar

Figura 17. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 9.

Figura 18. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 9. Detall.

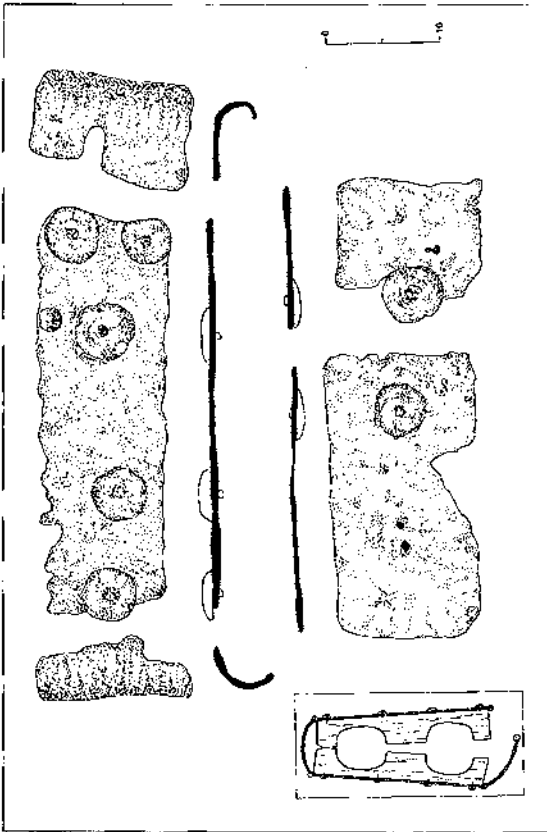

Figura 19. Necròpoli del Collet. Enterrament núm. 9. Elements del grilló i proposta de reconstrucció.

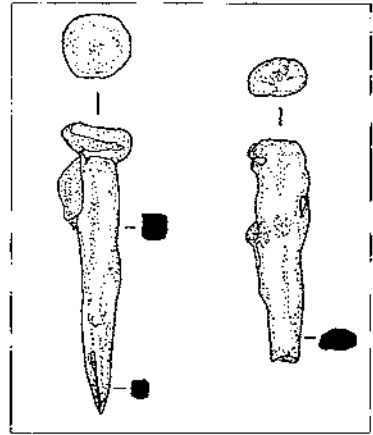

Figura 20. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 9. Claus de ferro.

que el taüt era força més llarg que el cadàver, ben bé 0'30 m més. Els claus de ferro eren de dues menes; uns llargs i prims, de forma piramidal, d'uns 7 cm de llarg, i el altres, de secció el·líptica (fig. 19).

Orientació i deposició del cadàver: només es conservaven la part inferior de les despulles del difunt amb els peus, ben separats, tíbies i peronés, però era suficient per

deduir-ne l'orientació: el cap hauria estat a migdia, de fet, sud-oest, a 200°, i els peus a tramuntana (nord-est real). Decúbit supí.

Conjunt funerari: no es tracta, evidentment, d'un conjunt característic. En efecte, l'excavació va posar de manifest que aquest difunt va ser enterrat, dins d'un taüt de fusta, amb els peus empresonats, a l'altura del turmell, per una mena de parany de ferro del qual se'n conservaven dues plaques. La de dalt, posava de manifest l'existència d'uns claus la punta dels quals mirava cap endalt, cap enfora. L'altra mostrava restes de fusta a la part inferior. Es conservaven, parcialment, altres restes metàl·liques d'un dels costats (fig. 18 i 20). No és fàcil interpretar aquestes restes que es troben en procés de restauració, tanmateix, sembla evident que ens trobem

davant d'un objecte d'una certa complexitat, fet de ferro i de fusta, la missió del qual era immobilitzar les cames d'aquell al que s'aplicava aquest giny. Pensem que es tracta d'un parany, uns grillons, un càstig reservat a esclaus violents, perillosos o gandius. L'hem restituit suposant que les peces de ferro s'unien a altres de fusta que conformaven l'encaix per passar-hi els turmells i que eren precisament algunes de les metàl·liques ben conservades les que feien possible obrir i tancar el giny (fig. 19). Fos com fos, queda clar que aquest difunt va morir mentre era castigat (o com a conseqüència) i, potser com a escarment va ser sebollit sense retirar-li el giny. Recordem que a la necròpoli del Pàrking d'Empúries, situada una mica més enllà de la porta meridional de la Neàpolis (Sanmartí, Nolla i Aquilué, 1983-1984, 110-153), l'any 1984 es va excavar una sepultura dins de la qual es van localitzar les restes d'un adult amb grillons de ferro als peus. En aquest cas, eren una anella convencional de ferro que travava el turmell de la cama esquerra. No hi havia cap indicatiu per intentar una aproximació cronològica. Aquell cementiri ha romàs inèdit.

Relacions estratigràfiques: obra sobre el paviment 1005 de l'antiga terrisseria, que, tanmateix, no perforava.

Tomba núm. 10

Figura 21. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 10.

Lloc: formaria part de les tombes més septentrionals del sector meridional del cementiri, conjuntament amb la núm. 8, localitzada una mica més cap a llevant (fig. 4).

Tipus: home adult jove, entre 30 i 35 anys, sebollit, potser, en una caixa de *tegulae*. Se'n van identificar dos grans fragments que delimitaven, per fora, el fèmur dret (fig. 21).

Orientació i deposició del cadàver: cap a llevant, de fet sud-est, a 165°, i peus a ponent (nord-oest). Decúbit dorsal, amb els braços creuats sobre la pelvis i les cames recetes, amb els genolls i els peus en contacte.

Conjunt funerari: sense acompanyament.

Relacions estratigràfiques: malmenada per una de les rases inicials de prospecció del lloc (*supra*).

Tomba núm. 11

Lloc: es localitza en el sector més meridional (i occidental) del cementiri, on es troben, també, les sepultures núm. 32, 33, 34 i 35 (**fig. 4**).

Tipus: infant de sexe indeterminable, d'entre 6 i 7 anys, sebollit en fossa simple (**fig. 22**).

Orientació i deposició del cadàver: cap a migdia, sud-est real, a 135° , i peus a tramuntana (nord-oest). Decúbit supí, amb la testa tombada cap a l'esquerra, amb el braç d'aquest costat, l'únic conservat, paral·lel al cos.

Conjunt funerari: sense acompanyament.

Relacions estratigràfiques: tomba trobada molt per sobre de les núm. 32, 33, 34 i 35. Era la més moderna de tot el conjunt. Malmesa per les rases de delimitació (*supra*).

Figura 22. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 11.

Tomba núm. 12

Figura 23. Necròpoli del Collet.
Tomba núm. 12.

Lloc: tomba solitària, dins del sector més meridional del cementiri. Es va trobar davant de la boca del forn núm. 1 (fig. 4).

Tipus: dona adulta jove/madura, entre 30 i 39 anys, sebollida en fossa simple d'una amplada uniforme de 0'94 m (fig. 23).

Orientació i deposició del cadàver: conserva només la part inferior del cos i el braç dret. Queda clar, però, que el cap era posat a migdia i els peus a nord. Decúbit dorsal, amb el braç dret creuat sobre la pelvis i les cames estirades amb els genolls i els peus, tocant-se.

Conjunt funerari: sense acompanyament.

Relacions estratigràfiques: parcialment destruïda per les rases de delimitació (*supra*). Va ser obrada dins d'un nivell amb abundància de toves procedents de l'aprofitament de l'antic forn.

Tomba núm. 13

Lloc: a la part central del sector septentrional del cementiri, immediatament a l'est del forn núm. 7 (fig. 4).

Tipus: dona adulta jove, entre 25 i 29 anys, sebollida en fossa simple excavadada parcialment en el subsòl granític i retallant la paret del forn núm. 7, d'uns 1'60 m de llargària i d'uns 0'35 m d'amplada (fig. 24).

Orientació i deposició del cadàver: El cap era a l'oest i els peus a l'est. Decúbit supí, amb la testa recta i dreta, els braços paral·lels al cos i les cames estirades amb els genolls i els peus en contacte.

Conjunt funerari: es va trobar una moneda petita baiximperial de bronze entre el cap i l'espatlla dreta. No pot ser altra cosa que l'"òbol de Caront", un costum funerari pagà prou ben arrelat i que anem documentant amb menys intensitat del que podrien fer pensar les fonts escrites, durant tot l'alt imperi i, més enllà. Aquest moneda era posada sota la llengua del difunt i, més rarament, a la mà, en morir. Havia de servir per pagar el trasllat del nou *manes*, a l'altre costat de l'Estix, on senyorejaven Plutó i Prosèrpina, en la barca, tronadíssima, de Caront, el barquer immortal. En moure's el crani, dins de

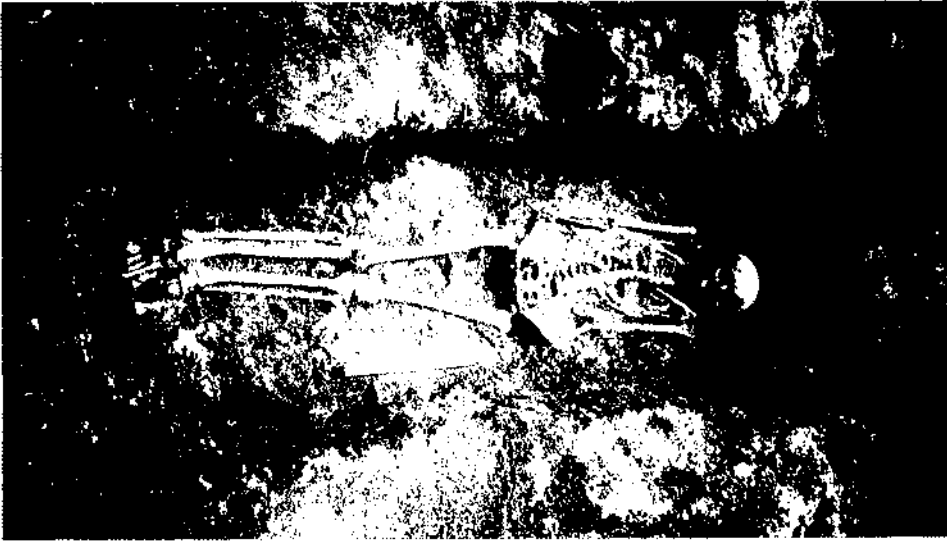

Figura 24. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 13.

Figura 25. Necròpoli del Collet.
Tomba núm. 13. "Òbol de Caront"
(moneda, anvers i revers).

la mortalla, la moneda es va desplaçar lleugerament. La peça té un mòdul de 15 mm i cuny a les 6, amb el bust de l'emperador a la dreta, amb diadema perlada i *palludamentum* i on podem llegir ..ONST ... AUG, versemblantment, CONSTANTIUS PF AUG. Al revers, la representació de l'emperador aterrant un genet caigut. Les imatges del vencedor i del vençut, són d'una extrema simplicitat i senzillesa, a molta distància dels prototips convencionals. Es llegeix ...ELTEM R..

(FEL(ix) TEMP(orum) REPARATIO). No hi ha dubte en considerar aquest bronze una imitació (fig. 25). S'ha posat de manifest a *Barcino* o a *Tarraco*, la presència massiva d'aquestes peces que són majoritàries en el segle V i, preferentment, de la segona meitat i, encara, més enllà, tal com passa, també, en altres províncies occidentals (Rifà, 2004 a, 536-539; Rifà, 2004 b, 247-266). Recordem que la creació original de la sèrie FEL TEM REPARATIO se situa el 348 i el 358 en AE3. Tractant-se d'una imitació que trobem tan ben documentada a partir de mitjan segle V, proposaríem datar el nostre enterrament dins del segle V, amb possibilitats reals de fixar-lo amb més precisió dins de la segona meitat.

Relacions estratigràfiques: no n'hi ha.

Figura 26. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 14.

Tomba núm. 14

Lloc: a la part central del sector septentrional del cementiri, immediatament a l'est del forn núm. 7 i a migdia de la tomba núm. 13 (**fig. 4**).

Tipus: infant de sexe indeterminable, menor de 12 anys, sebollit en fossa simple (**fig. 26**).

Orientació i deposició del cadàver: cap a migdia i peus a nord. Decúbit dorsal; les cames estirades i rectes.

Relacions estratigràfiques: sembla més antiga que les sepultures núm. 27 i 29 i, probablement, que 13.

Tomba núm. 15

Lloc: a la part central del sector septentrional del cementiri, immediatament a l'est del forn núm. 7 (**fig. 4**).

Tipus: home adult jove, entre 30 i 34 anys, sebollit en fossa simple d'uns 1'70 m de llargària per uns 0'35 m d'amplada (**fig. 27**).

Figura 27. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 15.

Orientació i deposició del cadàver: cap a ponent i peus a llevant. Decúbit supí, amb la testa girada lleument cap a la dreta, tocant un dels límits del forat, mans creuades sobre la panxa i les cames estirades, amb genolls i peus en contacte.

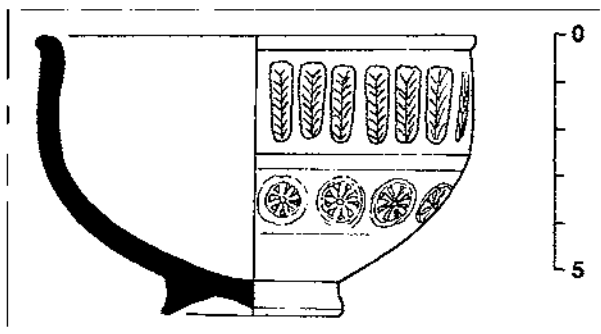

Figura 28. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 15.
Conjunt funerari.

Conjunt funerari: un got de DSP grisa, de forma hemisfèrica, llavi marcat, curt i suaument obert vers l'exterior, i peu evident i ben diferenciat. L'hem trobat entre el braç dret, creuat, i la columna vertebral, a l'altura de la panxa, damunt de la qual, en el mateix lloc, havia estat posat abans de colgar la fossa. L'argila és de color gris molt clar, uniforme, ratllable i ben depurada. La paret externa, polida i fina, presenta un to gris verdós. La decoració estampada ocupa dos grans àmbits separats, clarament, per un solc. Un primer espai correspon al que seria el coll de la peça decorat amb uns segells rectangulars col·locats un al costat de l'altre deixant, sempre, un mínim espai, amb un motiu interior d'espiga o espina, amb tija central i amb la punta sempre a baix. El segon sector ocupa la panxa, corbada, amb cercles, amb un sol radiant interior, tangents els uns amb els altres. L'assimilem, sense dubtes, a la forma Rigoir 6b, una de les més característiques de la producció del sud de la Gàl·lia. Semblaria raonable defensar una cronologia, imprecisa, dins del segle V o, potser, una mica més enllà (fig. 28).

Relacions estratigràfiques: sense dades significatives.

Tomba núm. 16

Lloc: a la part central del sector septentrional del cementiri, immediatament davant de la boca del forn núm. 7 (fig. 4).

Tipus: dona adulta madura, entre 45 i 49 anys, enterrada dins d'una fossa simple que quedava marcada i protegida per una capa de pedres mitjanes d'una sola filada, unides amb fang. En aquesta ocasió, aquest cobriment exterior de pedres dibuixava, sobre la capçalera de la sepultura, la forma de la testa com a conseqüència de la voluntat de preservar una sepultura preexistent (núm. 26) (fig. 29 i 30).

Orientació i deposició del cadàver: cap a occident i peus a orient. Decúbit

Figura 29. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 16.

dorsal, amb la testa lleument girada cap a l'esquerra, les mans creuades sobre la pelvis i les cames estirades amb els genolls i els peus junts.

Conjunt funerari: sense acompanyament.

Relacions estratigràfiques: sense dades significatives.

Figura 30. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 16.

Tomba núm. 17

Lloc: a la part central del sector septentrional del cementiri, davant de la boca del forn núm. 7 (fig. 4).

Tipus: home adult jove, entre 25 i 29 anys, sebollit en una caixa de *tegulae* de secció triangular, amb pedres clavades per fora, falcant-les. El taüt hauria estat fet amb 3 *tegulae* juxtaposades per un dels costats curts definint la solera i 3 parells més, inclinades, cobrint la deposició ($3+3+3 = 9$). La caixa no es va cloure ni als peus ni a la capçalera amb teules planes clavades verticalment, com solem documentar. El sepulcre amidava uns 1'66 m de llargària, amb una amplada d'uns 0'33 m (fig. 31 i 32).

Orientació i deposició del cadàver: cap a ponent i peus a llevant. Decúbit supí, amb la testa lleument inclinada cap a l'esquerra, les mans creuades damunt la pelvis i les cames estirades amb els genolls i els peus tocant-se.

Conjunt funerari: sense acompanyament.

Relacions estratigràfiques: obrada dins del nivell 1204, quedaria pel damunt de la inhumació núm. 21 i per sota de la 31.

Figura 31. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 17

Figura 32. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 17.

Tomba núm. 18

Inexistent.

Tomba núm. 19

Lloc: a la part central del sector septentrional del cementiri, dins del forn núm. 7 (fig. 4).

Tipus: home adult jove, entre 25 i 34 anys, sebollit en fossa simple (fig. 33).

Orientació i deposició del cadàver: aquest enterrament va ser desplaçat i mogut en produir-se la deposició núm. 20. Tanmateix, quedaven indicis suficients com per assegurar que el cap era a l'oest i els peus a l'est i en decúbit dorsal.

Conjunt funerari: no se'n va identificar.

Relacions estratigràfiques: obra dins del nivell 2003, era, de ben segur, més antiga que la inhumació núm. 20 que, parcialment, la va malmenar.

Tomba núm. 20

Lloc: a la part central del sector septentrional del cementiri, dins del forn núm. 7 (fig. 4).

Tipus: dona adulta madura, entre 34 i 44 anys, sebollida en fossa simple (fig. 33).

Orientació i deposició del cadàver: cap a ponent, de fet, nord-oest, a 285°, i peus a llevant (sud-est). Decúbit supí, amb la testa recta i dreta, les mans creuades sobre la pelvis i les cames estirades, amb genolls i peus tocant-se.

Conjunt funerari: era acompanyat per un plat/cassola de terrissa col·locat justament entre el cap i l'espatlla dreta del difunt. Es tracta d'una peça de ceràmica reduïda de cuina, de diàmetre no excessivament gran, de 17'8 cm, àpode, amb una base de 12'8 cm, lleugerament cònca, i una altura de 5'5 cm. El llavi, engruixit i marcat, s'obre lleument. L'argila és de color gris fosc, rugosa, amb desgredant ben visible, dura i parets externes allisades i fines, amb llepadetes de fum. Una peça senzilla de cuina (fig. 34). Tractant-se d'un objecte funcional, efectiu i amb uns usos molt determinats, en tro-

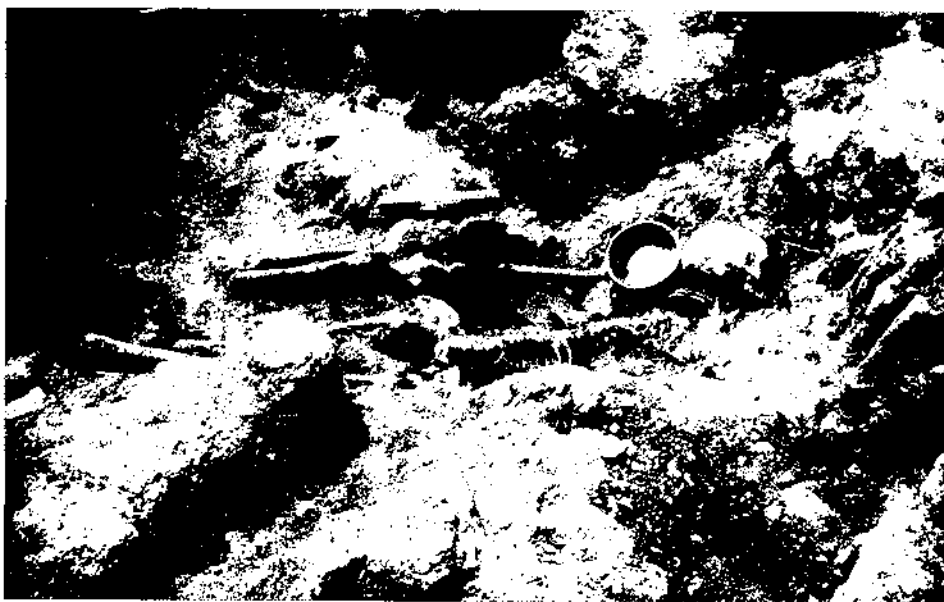

Figura 33. Necròpoli del Collet. Tombes núm. 19 i núm. 20.

bem en tot moment amb canvis molt puntuals o inexistents. Tanmateix, detectaríem exemplars similars a Puig Rodon (Corçà) o Mas de Dalt (Canapost, Baix Empordà), en contextos de primera meitat del segle III (Casas *et al.*, 1990, 332-333, núm. 674).

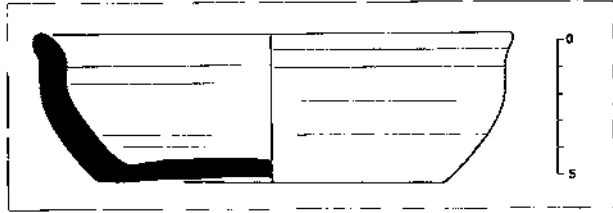

Figura 34. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 20.
Conjunt funerari.

Relacions estratigràfiques: obrada dins del nivell 2003 i més moderna que la tomba núm. 19, que parcialment va malmetre.

Tomba núm. 21

Lloc: a la part central del sector septentrional del cementiri, davant de la boca del forn núm. 7, formant conjunt amb els enterraments núm. 17 i 31 (fig. 4).

Tipus: jove de sexe indeterminable, d'entre 17 i 25 anys, sebollit en fossa simple (fig. 35).

Orientació i deposició del cadàver: cap a ponent i peus a llevant. Decúbit dorsal, amb la testa inclinada cap a l'esquerra, el braç dret, paral·lel al cos i l'esquerre flexionat amb la mà damunt de la cintura. Les cames, estirades i els peus en contacte.

Conjunt funerari: inexistent.

Relacions estratigràfiques: obrada dins del nivell 1204, queda clarament per sota de les inhumacions núm. 17 i 31.

Figura 35. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 21

Tomba núm. 22

Figura 36. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 22.

Lloc: a l'extrem de tramuntana del sector nord del cementiri, formant conjunt amb els enterraments núm. 25 i 28 (fig. 4).

Tipus: dona adulta jove, entre 25 i 34 anys, sebollida, versemblantment, en caixa de *tegulae* probablement disposades a doble vessant. Se'n conservaven 4 de malmeses que haurien definit el costat septentrional del sepulcre. Queda clar, altrament, que no se'n van utilitzar per definir la solera de la sepultura ni, probablement, per cloure'n capçalera i peus (fig. 36).

Orientació i deposició del cadàver: cap (desaparegut) a llevant i peus a ponent. Decúbit supí, amb les mans creuades damunt la pelvis i les cames estirades amb els peus tocant-se.

Conjunt funerari: sense acompanyament.

Relacions estratigràfiques: és la més moderna dels conjunts, essent la núm. 28 la més antiga de totes.

Tomba núm. 23

Lloc: en el sector septentrional del cementiri, entre el nucli central i el grup més llunyà (tombés núm. 22, 25 i 28), al nord-est del forn núm. 7 (fig. 4).

Tipus: infant, d'entre 9 i 12 anys, sebollit en caixa de *tegulae* disposades a doble vessant. Parcialment malmenada. Queda clar que no hi havia solera i que es va cloure el costat meridional amb una teula plana i que un parell a cada costat definien el modest sepulcre ($2+2+1 = 5$). No hauríem de rebutjar del tot la possibilitat de tancament del costat nord. L'estudi antropològic no ha permès dictaminar-ne amb seguretat el sexe (fig. 37).

Figura 37. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 23.

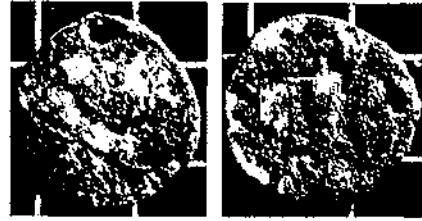

Figura 38. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 23. Penjoll-moneda.

Orientació i deposició del cadàver: cap a nord i peus a migdia. Decúbit dorsal, amb les cames estirades i rectes.

Conjunt funerari: es va trobar una moneda folrada d'argent, perforada voluntàriament. Versemblantment, cal suposar que formaria part del conjunt funerari tot i que, recordem-ho, aquest sepulcre ens ha arribat parcialment destruït (tota la meitat superior del cadàver i de l'estructura que el protegia). El fet de ser, aparentment, de plata i de mostrar un forat podria fer pensar en que podria haver estat el penjoll d'un modest collaret. En aquest cas, caldria suposar

que s'hauria desplaçat i no hauria desaparegut quan part de la deposició va ser destruïda. Tanmateix, també podria tractar-se d'una moneda d'acompanyament del difunt, l'"òbol de Caront" que sovint trobem en enterraments d'aquesta època, o una ofrena de monedes d'un altra mena. No estem en disposició de resoldre aquest petit enigma mancats d'evidències més fermes. La peça, molt gastada i malmesa, presenta un mòdul de 20 mm (fig. 38). Suposaríem que es tracta d'un fals antoninià, cosa que ens situaria més enllà del 214. Podríem proposar, a partir d'aquesta evidència tan poc clara, datar la inhumació a partir del segon quart del segle III, entre el 225 i el 325, aproximadament. Si es tractés d'un penjoll considerariem més que probable que fos el cadàver d'una nena (*infra*). Aquesta és la possibilitat que acceptem com a més probable.

Relacions estratigràfiques: sense dades significatives.

Tomba núm. 24

Figura 39. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 24.

Lloc: part central del sector septentrional del cementiri, sobre el basament del mur 1218, de l'antiga bòbila (fig. 4).

Tipus: dona adulta madura/gran, entre 45 i 59 anys d'edat, sebollida en fossa simple coberta i senyalada per una capa de pedres mitjanes i irregulars, amb algun fragment de *tegula*, d'una sola filada, lligades amb fang. Mesurava de llargària, 1'75, amb una amplada de 0'15 m, a la capçalera, 0'22 m a l'alçada dels malucs, i uns 0'10 m, als peus (fig. 39).

Orientació i deposició del cadàver: cap a ponent i peus a llevant. Decúbit supí, amb la testa recta i dreta, els braços creuats damunt la pelvis, i les cames estirades amb els genolls i els peus tocant-se.

Conjunt funerari: al costat dret del cap, un got finíssim de vidre, de color verd, translúcid, quasi transparent, amb amplades de paret de poc més de mig mil·límetre. Té forma de campana, sense

peu i base còncava, i llavi curt, ben definit, obert vers l'exterior i tallat a cordill (fig. 41). El definiríem com a intermedi entre les formes 96 i 106 d'Isings, un got de la forma Isings 96/106 (Isings, 1957, 113-114 i 126-131). La cronologia de la forma 96 seria pròpia de mitjan/final segle III, amb perllongaments posteriors mentre que la 106 domina a bastament la centúria següent, especialment la segona meitat. (Arveilles-Dulong i Arveilles, 1985, 102-103 i 145). A l'Aquitània, peces com les nostres, amb la vora també tallada (*rebord coupée*) se situen a cavall entre el segle III i el IV (Foy i Houcheli-Gysel, 1995, 156). Inicialment, aquesta seria la datació que proposaríem per a la inhumació.

Relacions estratigràfiques: sense dades significatives.

Tomba núm. 25

Lloc: a l'extrem de tramuntana del sector nord del cementiri, formant conjunt amb els enterraments núm. 23 i 28 (fig. 4).

Tipus: dona adulta madura/gran, entre 38 i 49 anys, sebollida en fossa simple tapada amb 2 *tegulae* en posició horitzontal que cobrien, només, la meitat inferior de les despulles (fig. 40).

Orientació i deposició del cadàver: cap a llevant, de fet, nord-est, a 60°, i peus a ponent (sud-oest). Decúbit dorsal, amb la testa girada puntualment cap a l'esquerra, el braç dret doblegat sobre el coll i la mà esquerra sobre la pelvis. Les cames estirades amb els genolls i els peus tocant-se.

Figura 40. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 25.

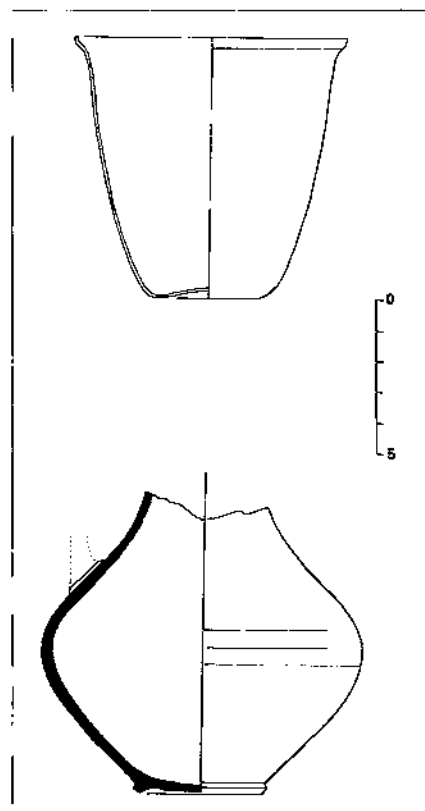

Figura 41. Necròpoli del Collet. Tombes núm. 24 i núm. 25. Conjunt funerari.

Conjunt funerari: una peça ceràmica acompanyava el cadàver col·locada entre el cap i l'espatlla esquerra (fig. 41). Es va trobar aixafada, malmesa i no pas sencera. No podem saber si va ser posada dins de la tomba ja trencada i mancada de vora i nansa o intacta. Pensem que la primera possibilitat és més versemblant pel fet que, en excavar-se acuradament aquesta inhumació no es va recuperar cap fragment, ni gran ni petit, de vora ni de nansa, en el benentès que la solidesa d'aquesta part dels recipients, fa difícil que desapareguin sense deixar rastre. Es tracta d'una ampolla, molt fina i esvelta, amb una alçada conservada d'uns 10 cm (en deuria fer, sencera, entre 14 i 15 cm), amb un coll trococònic alt, panxa globular de 10' 8 cm d'amplada màxima, peu petit però ben marcat i base característica, de 4'4 cm de diàmetre. Conserva el senyal a la paret exterior d'allí on la panxa passaria a ser el coll, del punt de connexió de la nansa, robusta i de secció el·líptica. Correspon a una peça de ceràmica oxidada local, d'argila beix, molt farinosa, ben depurada però amb presència, de vegades, de nòduls de calç, de parets molt primes. Recorda considerablement la forma Vegas 41, de llarga tradició en el món mediterrani, amb datacions fermes a partir del segle II dC, avançat (Vegas, 1973, 97-99, fig. 33). Mancats de la forma sencera i sense paral·lels exactes, no podem ser més precisos a l'hora de datar l'enterrament. Recordem, tanmateix, la gran semblança d'aquesta ampolla amb una de les peces associades a la tomba núm. 28, de la segona meitat del segle II.

Relacions estratigràfiques: per sota de la tomba núm. 22 i més moderna que 28.

Tomba núm. 26

Lloc: part central del sector septentrional del cementiri, sobre l'antic *prae-furnium* del forn núm. 7 (fig. 4).

Tipus: infant, entre 2 anys i mig i 4 anys, sebollit en caixa de *tegulae* de secció triangular. El sepulcre era fet amb dues teules planes, juxtaposades per un dels costats curts, que definien una solera, 2 parells més, inclinades, cobrint el cadàver i una a cada extrem, tancant-la caixa (1+2+2+2+1 = 8, en total). Aquelles *tegulae*, totes iguals, mesuraven 0'52 m de llargària, i 0'39 m d'amplada i amb un gruix de 3'5 cm (5 cm, la rebava). Sencer, el sarcòfag mesurava 1'04 m de llarg per 0'40 m d'ample. Pel conjunt funerari recuperat queda clar que es tractava d'una nena (*infra*) (fig. 42 i 43).

Orientació i deposició del cadàver: cap a llevant i peus a ponent. Decúbit supí, amb el braç dret paral·lel al cos –l'esquerre havia desaparegut-, amb la cama dreta estirada de costat i l'esquerra flexionada cap a la dreta.

Conjunt funerari: al costat dret del cap hi havia una peça de terrissa de fireta (Landes, 2002, 110). És un petita gerreta de ceràmica africana, de panxa gran i

Figura 42. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 26.

Figura 43. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 26.

globular, llavi curt però marcat i obert vers l'exterior, peu lleugerament troncocònic, alt i evident, i una única nansa, circular, trencada abans de la deposició. És una versió de joguina de la forma Hayes 131. Correspondria a la forma Lamboglia 14 A (Atlante, 1981, 38, làm. XIX, 1 i 3), per a la qual s'ha proposat una datació inicial de finals del segle I o inicis del segle II, amb presència ben documentada dins de la segona meitat del segle II. L'argila és dura, rugosa, compacta, ben depurada, amb presència de punts minúsculs, de color ataronjat molt viu i recoberta exteriorment d'una engalba ben repartida i adherida, de color vermell, del mateix tipus i textura de l'"envernissat" interior de la cassola de la forma Lamboglia 10 A. Portava posada, aquesta nena, en el moment de ser enterrada, un collaret de minúscules denes de vidre blau i 4 braçalets diferents al canell esquerre; un

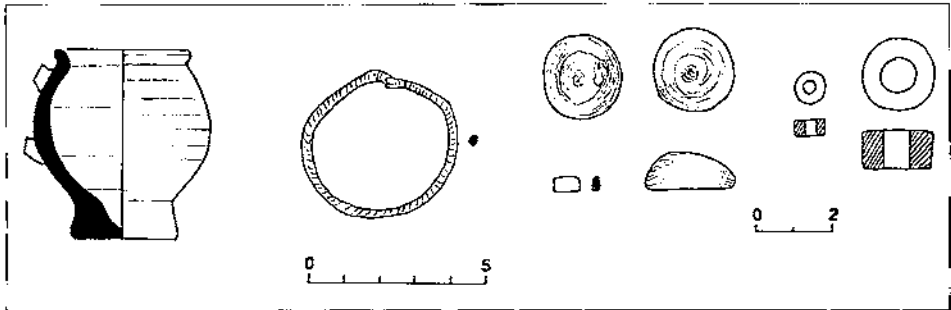

Figura 44. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 26. Conjunt funerari i objectes personals.

de bronze en forma de serp enrotllada, de 2 mm de diàmetre de gruix i 4'4 cm d'amplada un d'os que es va trobar trencat en diversos fragments, un de ferro molt malmès però que portava adherit a l'òxid un fragment de lli de la mortalla, i un cordó de teixit o de cuir, desaparegut, que portava una dena de vidre perforada, l'única cosa que n'ha quedat (fig. 44).

Relacions estratigràfiques: queda per sota de la inhumació núm. 16 que seria més moderna.

Tomba núm. 27

Figura 45. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 27.

Lloc: part central del sector septentrional del cementiri, al costat sud-est del forn núm. 7 (fig. 4).

Tipus: home adult jove, entre 25 i 27 anys, sebollit en fossa simple coberta i evidenciada per un capa d'una sola filada de pedres irregulars lligades amb fang. Tenia una forma vagament hexagonal, amb una amplada, a la capçalera, de 0'19 m, d'34 m a l'alçada dels malucs i 0'14 m als peus, i una llargària d'uns 1'63 m (fig. 45 i 46).

Orientació i deposició del cadàver: cap a ponent, lleument inclinat cap al nord-oest i peus a llevant, amb la testa girada cap a la dreta, les mans creuades sobre la pelvis i les cames estirades amb els genolls i els peus a tocar.

Figura 46. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 27 i 16.

Conjunt funerari: sense acompanyament.

Relacions estratigràfiques: es posa en relació amb les tombes núm. 15, 29 i 30 i quedava clar que era la més moderna de totes.

Tomba núm. 28

Lloc: a l'extrem de tramuntana del sector nord del cementiri, formant conjunt amb els enterraments núm. 22 i 25 (fig. 4).

Tipus: destruïda per la sepultura núm. 22. Es tracta, tanmateix d'una persona adulta de sexe indeterminable.

Orientació i deposició del cadàver: no hi ha evidències prou segures per poder-ho deduir.

Conjunt funerari: es va trobar una gerreta ceràmica mig sencera i fragments d'una altra. La primera era una ampolla que no ha conservat ni la boca ni la nansa. L'altura preservada és d'uns 6'7 cm, el diàmetre de la base és de 5'6 cm i el diàmetre màxim de 12'8 cm. Es tracta versemblantment d'una ampolla de ceràmica comuna local, de color beix, farinosa, ratllable, amb algun gra de calç, tot i estar prou ben depurada, que cal assimilar a la mateixa producció de la peça localitzada a la inhumació núm. 25 (*supra*). La panxa és globular i el coll degué ser alt, estret i troncocònic. El

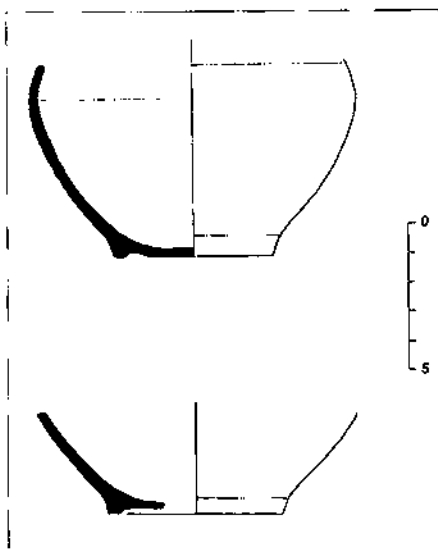

Figura 47. Necròpoli del Collet.
Tomba núm. 28. Conjunt funerari

Figura 48. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 29.

peu és, només, insinuat i la base, característica. Es pot veure un orifici petit, circular, fet d'antic, que cal interpretar com un intent d'arreglar el vas trencat amb grapes de plom. Cal, doncs, deduir que aquest atuell era mig trencat quan es va dipositar dins del sepulcre. Això explicaria la no localització de vora ni nansa (fig. 47).

Més enllà, es van trobar fragments d'una peça molt semblant, de 6 cm de diàmetre de base, que no podem saber si era una gerra o una altra ampolla i si realment hauria format part del conjunt funerari (fig. 47).

Proposaríem una datació imprecisa a partir del 150 i, per raons de dinàmica del cementiri, dins de la segona meitat del segle II.

Relacions estratigràfiques: la més antiga del grup (núm. 22, 25 i 28).

Tomba núm. 29

Lloc: part central del sector septentrional del cementiri. Tallava, parcialment, la boca del forn núm. 7 (fig. 4).

Tipus: home adult madur, entre 34 i 39 anys, sebollit en un taüt prismàtic de fusta del qual s'han trobat claus de ferro amb fusta adherida a l'òxid (fig. 48).

Orientació i deposició del cadàver: cap a llevant i peus a ponent. Decúbit dorsal, amb la testa dreta i recta, els braços paral·lels al cos i les cames estirades amb els genolls i els peus en contacte.

Conjunt funerari: sense acompanyament.

Relacions estratigràfiques: clarament per sota de la inhumació núm. 27.

Tomba núm. 30

Lloc: part central del sector septentrional del cementiri, sobre la boca del forn núm. 7 (fig. 4).

Tipus: home adult jove, entre 20 i 25 anys, sebollit en un taüt de fusta de forma prismàtica i la capçalera amb tres costats, tal com posaven de manifest la situació dels claus de ferro, de 6 cm de llargària i cabota circular de 3 cm de diàmetre que portaven encara adherida fusta a l'òxid. Hauria tingut una llargària d'uns 1'80 m i una amplada màxima d'uns 0'45 m (fig. 49).

Orientació i deposició del cadàver: cap a llevant i peus a ponent. Decúbit supí, amb la testa recta i dreta, els braços paral·lels al cos i les cames estirades amb genolls i peus en contacte.

Conjunt funerari: una llàntia col·locada al costat del peu dret (fig. 50). Es tracta d'una lucerna desgastada per l'ús, fet que caldrà ponderar a l'hora de datar l'enterrament. És una peça peculiar, amb personalitat, amb un bec curt però amb una manera peculiar d'unir-se al receptacle. L'argila, fina, lleument farinosa, ben depurada és de color beix-groc molt clar, quasi blanc. El disc és decorat, amb un cistell

amb peixos a dins, un pop i una anguila, un repertori característic d'aquesta producció on sovintegen aquesta mena de "natures mortes" amb petitíssimes variants (peça idèntica a Cartago, Deneauve, 1969, 219, làm. XCIX, 1097). La classificariem dins de la forma Deneauve X A, per a la qual es proposa una cronologia entre el 150 i el 200 (Deneauve, 1969, 193-207) (fig. 51). Els mateixos ele-

Figura 49. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 30.

Figura 50. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 30. Detall.

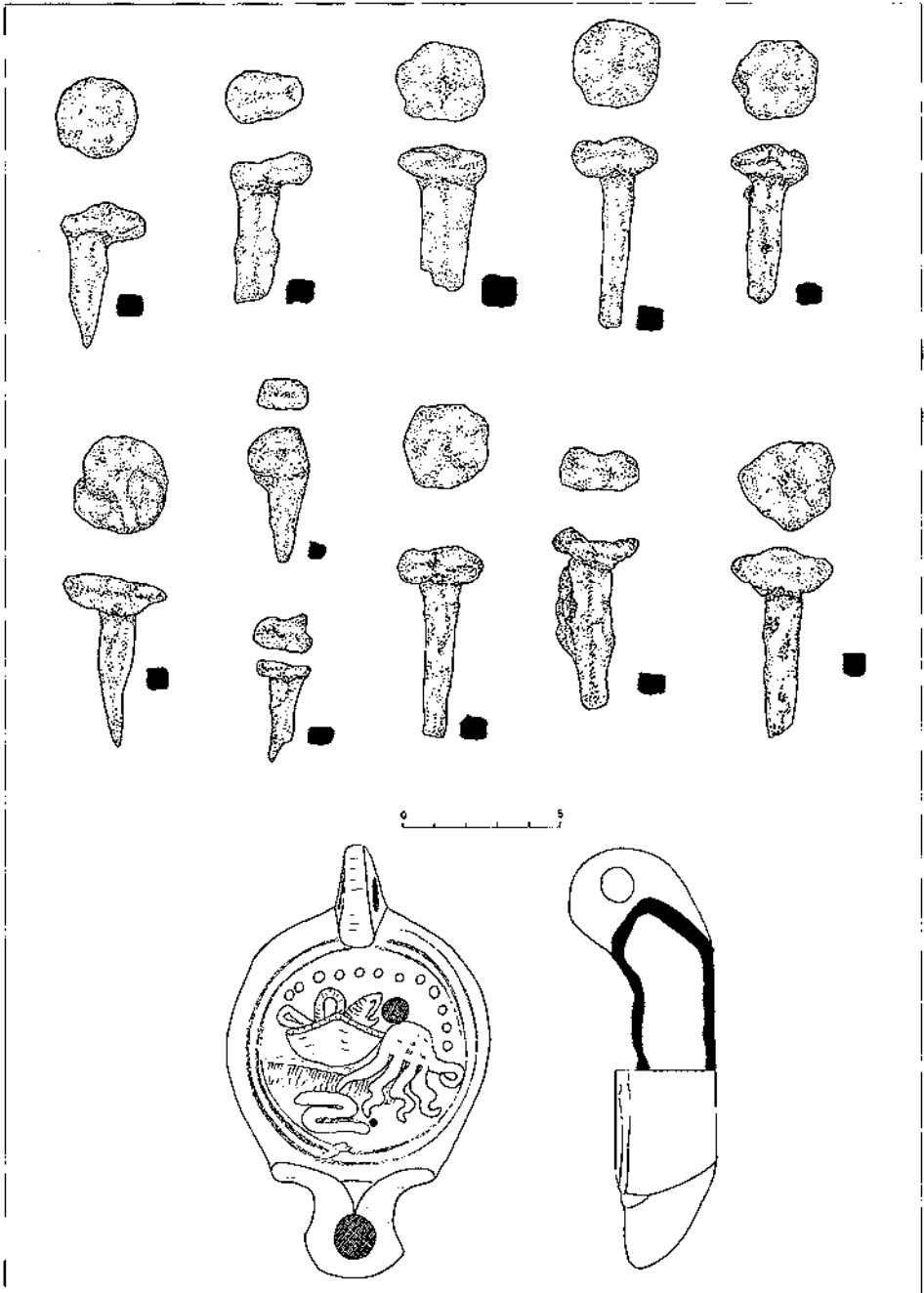

Figura 51. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 30. Claus de ferro. Conjunt funerari.

ments decoratius, però per separat, solen ser relativament habituals en llànties del darrer quart del segle II.

Relacions estratigràfiques: era anterior a la inhumació núm. 15 que, parcialment, hi passava pel damunt.

Tomba núm. 31

Lloc: part central del sector septentrional del cementiri, al costat sud-oest del forn núm. 7 (fig. 4).

Típus: dona adulta jove, entre 30 i 34 anys, sebollida en fossa simple que mesurava uns 1'72 m de llargària (fig. 52).

Orientació i deposició del cadàver: cap a llevant i peus a ponent. Decúbit dorsal, amb la testa girada cap a la dreta, braç esquerre, paral·lel al cos, i el dret, flexionat, amb la mà damunt del pit i les cames estirades amb els genolls i els peus en contacte.

Conjunt funerari: sense acompanyament.

Relacions estratigràfiques: més moderna que les inhumacions núm. 17 i 21.

Figura 52. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 31.

Tomba núm. 32

Lloc: en el sector meridional del cementiri, a l'extrem més oriental (fig. 4).

Típus: dona adulta madura, entre 40 i 49 anys, sebollida en taüt de fusta, marcat per un seguit de claus de ferro alguns dels quals conservaven fusta adherida a l'òxid. De forma prismàtica, mesuraria uns 1'94 m de llargària i una amplada uniforme i regular d'entre 0'90 m i 0'92 m (fig. 53 i 54).

Figura 53. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 32.

Orientació i deposició del cadàver: cap a migdia i peus a tramuntana. Decúbit supí, amb la testa girada cap a la dreta, mans creuades damunt de la pelvis i cames estirades amb els peus desplaçats lleument cal a la dreta.

Conjunt funerari: tres peces ceràmiques posades entre l'espatlla esquerra i el cap i una agulla de bronze sobre el pit, a l'alçada del braç esquerre. Es van documentar restes de lli de la mortalla (fig. 55).

1) La gerreta, de 14 cm d'alçada, amb un diàmetre de base de 4 cm i un diàmetre de boca de 2'4 cm, de ceràmica

Figura 54. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 32. Conjunt funerari.

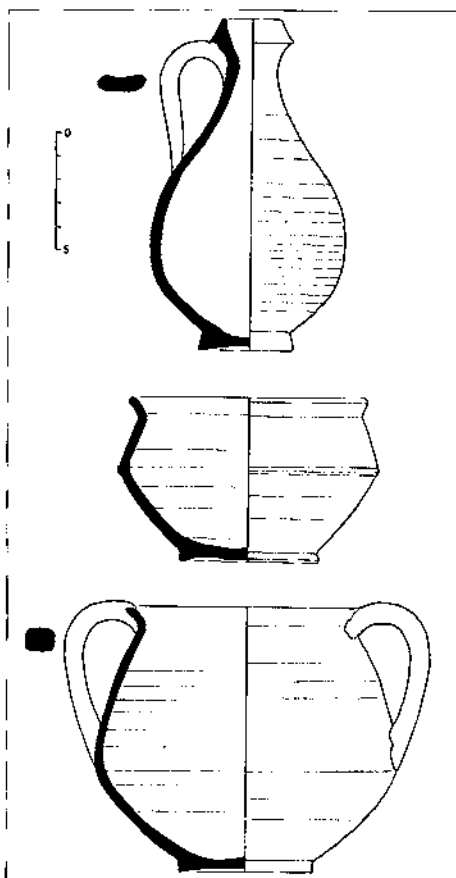

Figura 55. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 32. Conjunt funerari.

africana A2, amb una argila dura, compacta, rugosa, ben depurada, amb punts minúsculs i de color taronja molt viu, recoberta d'un vernís ataronjat, prou ben adherit i repartit, bombollós. És un recipient esvelt, de panxa piriforme, coll llarg i llavi triangular, molt ben marcat, amb un peu ben definit, lleugerament troncocònic, i fons extern còncau, amb una nansa que surt del contacte de la panxa amb el coll i va a morir en el punt d'unió del llavi i el coll. L'assimilariem per aproximació a la forma Pallarès 26 B, per a la qual s'ha proposat una datació de final segle II o inicis del III (Atlante, 1981, 41, làm. XIX), tot i les diferències puntuals que mereixen que la considerem una forma nova (fig. 55).

2) Got de ceràmica comuna oxidada, amb carena ben marcada i alta, llavi ben definit obert vers l'exterior i peu evident, curt i anul·lar. L'argila és de color beix-rosat, és dura, compacta, ben depurada i l'exterior intern i extern del recipient, coberta per una engalba de color taronjós-rosat. L'alçada és de 7 cm, el diàmetre de la base de 5'8 cm, el de la boca de 10 cm i l'amplada màxima, a la carena marcada per un filet, de 11'3 cm. Es tracta d'una forma que trobem puntualment, en aquestes contrades, en contextos de la segona meitat del segle II, sovint amb una nansa, com passa a Tolegassos, o a Pla de Palol (Casas *et al.*, 1990, 286-287, núm. 584 o 588). Altres consideracions les farem en descriure la tercera peça (fig. 55).

3) Copa de ceràmica comuna oxidada, d'argila dura, compacta, amb presència de petits punts blancs i brillants, de color taronjós. És una peça de formes arrodonides, amb carena suaument marcada, llavi obert vers l'exterior, ben marcat, i peu petit, suaument troncocònic, evident. Dues nanses contraposades surten de la carena i moren al llavi. Una copa similar, no pas igual però dins del mateix món, a Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà), formant part del conjunt d'una inhumació en caixa de *tegulae* de secció triangular, de la segona meitat del segle II. Allí recollíem paral·lels i un esbós d'evolució d'aquests atuells (Carreras *et al.*, 2004, 27-30, fig. 4). Aquesta peça és ben igual a la núm. 2, una amb nanses i l'altra sense, un fet característic en aquesta època, per crear, gots, tupinets o copes, tots usats per beure. També s'assembla extraordinàriament a la peça núm. 3 de la tomba núm. 4 d'aquesta mateixa necròpoli (*supra*) (fig. 55).

Relacions estratigràfiques: sense dades significatives.

Tomba núm. 33

Lloc: en el sector meridional del cementiri, a l'oest de la tomba núm. 32 (fig. 4).

Tipus: adolescent entre 12 i 16 anys, sebollit en taüt de fusta. Els claus de ferro dibuixaven la capçalera, els costats i els peus de la caixa amb precisió. La llargària era d'uns 1'72 m i l'amplada variava d'uns 0'15, a la capçalera, a uns 0'24 m a l'alçada dels malucs (fig. 56).

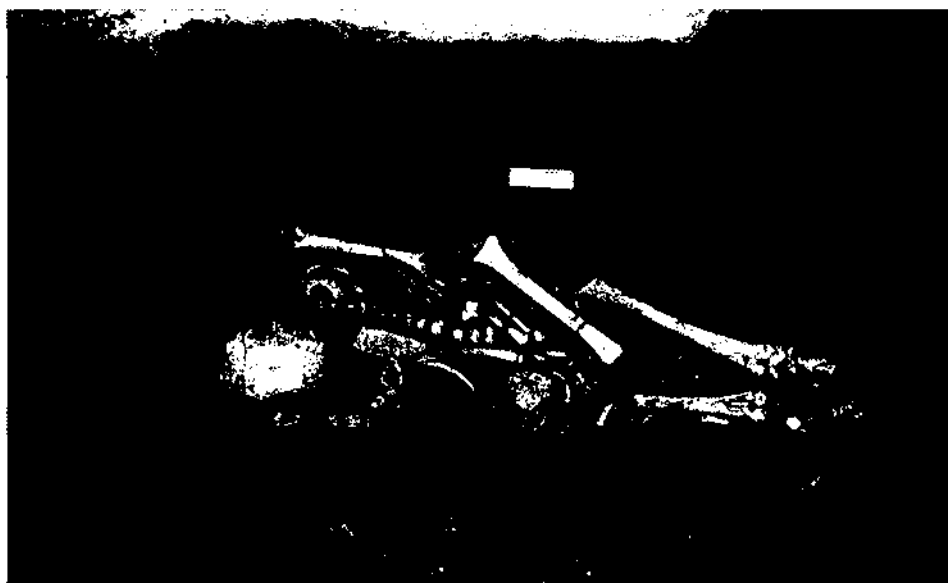

Figura 56. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 33.

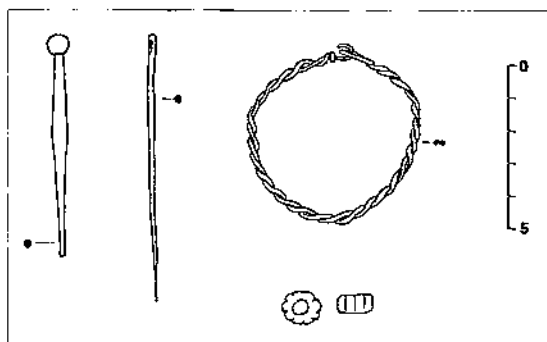

Figura 57. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 33.
Objectes personals.

Orientació i deposició del cadàver: molt remenat. Tanmateix queda clar que el cap era a migdia i els peus a tramuntana, decúbit dorsal, amb les mans versemblantment creuades sobre la pelvis i les cames estirades i rectes.

Conjunt funerari: un braçalet de bronze al braç esquerre amb una cinta de roba enrotllada a tot el voltant, un braçalet de bronze i un de denes de vidre, al canell dret i una agulla de bronze i una altra d'os, a l'alçada

del pit (fig. 57).

És interessant fer notar el dubte que se'ns planteja a l'hora d'interpretar les dades recopilades. Per un costat, fa l'efecte que aquella noia hauria estat sebollida sense mortalla dins la caixa i que la descomposició en buit hauria significat el desplaçament de les restes. Altrament, les dues agulles trobades a l'altura del pit, sobretot la de bronze, no sembla que puguin ser altra cosa que una manera de fixar l'embolcall funerari.

L'anàlisi antropològica no va poder definir amb precisió el sexe del cadàver, tanmateix, queda clar, per l'acompanyament, que es tractaria d'una noieta (*innupta*) (*infra*).

Relacions estratigràfiques: el descobriment de restes òssies humanes, molt disperses i fragmentades, d'un adult feien suposar la destrucció d'una inhumació anterior.

Tomba núm. 34

Lloc: en el sector meridional del cementiri, a l'oest de la tomba núm. 33 (fig. 4).

Tipus: home adult madur, entre 34 i 44 anys, sebollit en una caixa de *tegulae* de secció triangular. Aquest sepulcre era obrat amb tres peces juxtaposades de llarg conformant la solera, 3 parells inclinades protegint les despulles i 2 més, una a cada costat, verticals, tancant-lo ($1+3+3+3+1 = 11$, en total). Interessa assenyalar que en els punts de contacte de les *tegulae* de la coberta per impedir o dificultar la penetració de la terra que ho colgava tot, es van posar amb cura fragments de ceràmica. La fossa oberta per construir-hi el taüt mesurava 2'08 m de llargària i l'amplada, respectivament a la capçalera, centre i peus, era de 0'90 m, 0'98 m i 1'17 m. El sarcòfag mesurava 1'88 m de llarg, i l'amplada era de 0'46 m. Les teules planes eren uniformes, de 0'58 m de llarg (2 peus romans), 0'42 m d'ample (1 peu i 1/3), de 4 cm de gruix (6 cm la rebava) (fig. 58, 59 i 60).

Orientació i deposició del cadàver: cap a migdia i peus a tramuntana. Decúbit supí, amb la testa dreta i recta, mans creuades damunt la pelvis i les cames rectes i estirades.

Conjunt funerari: dues peces ceràmiques van ser col·locades **sobre la tomba, no a dins**. Una llàntia a l'altura dels peus, a l'esquerra del cadàver, i un recipient, sobre el punt de contacte de les *tegulae*, a l'alçada del cos. Descriuem-les:

1) Copa molt esvelta, de carena baixa i marcada, de peu curt, evident i cilíndric, coll decorat amb filets paral·lels, amb llavi només insinuat, obert cap enfora i dues nanses contraposades, robustes, que surten de la carena i moren al llavi. Argila de color ataronjat-beix, compacta, dura, uniforme, ben depurada, i presència d'una engalba beix recobrint l'exterior de la peça. Recorda, extraordinàriament la peça núm. 3 de l'enterrament núm. 4 d'aquesta necròpoli i dues copes semblants de la inhumació SP 60, del cementiri septentrional de *Gerunda* que datàvem dins de la segona meitat del segle II o poc després (Nolla i Sureda, 1999, 23-26, fig. 4) (fig. 61)

2) Llàntia de disc, amb bec en forma de cor, d'argila beix, amb decoració de perles a l'espatlla. Correspondria a la forma Deneauve, VIII B i la datariem prefe-

Figura 58. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 34.

Figura 60. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 34.

Figura 59. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 34.

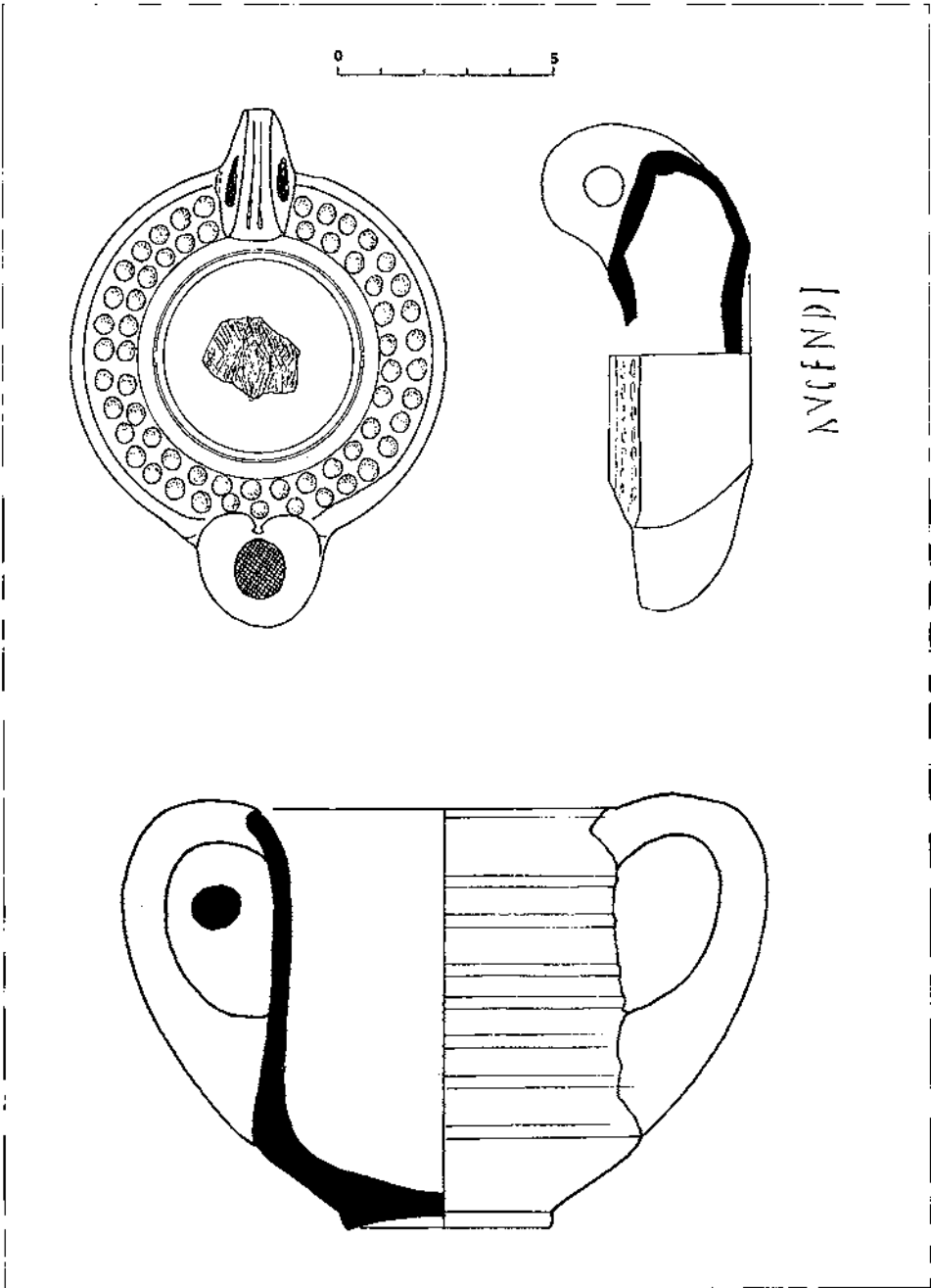

Figura 61. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 34. Conjunt funerari.

rentment entre el 150 i el 200 (Deneauve, 1969, 210-214) (fig. 61). A la base porta la marca AVGENDI feta amb un punxó sobre el motlle original. Aquesta marca, d'un taller africà, la trobem a Bailey (1988, Q 1698 i Q 1700 en la forma genèrica Loeschcke VIII i Q 1715), Deneauve, forma X A (Deneauve, 1969, 175-225); Bussièrre 3347 (D X IV), que considera africana del 175-225; Ponsich (1961, 188, 231, 234, 274, 275 en III B 1, 324, en III B 2 i 500; Palanques (1992, 628), en Loeschcke VIII, 672 i 712, en Dressel 28, 1197 i 1238, que es consideren de manera general i poc precisa dels segles II i III. Balil (1968, 165) la data a finals del segle I i principis del II. A part d'aquesta proposta, és comunament acceptada una datació de la segon meitat del segle II per a aquest taller –potser del darrer terç–, amb pervivències poc clares dins del segle següent.

Relacions estratigràfiques: sense dades significatives.

Tomba núm. 35

Lloc: en el sector meridional del cementiri, a l'oest de la tomba núm. 34 (fig. 4).

Tipus: adolescent probablement masculí, de sexe indeterminat, entre 16 i 18 anys, sebollit en fossa simple d'uns 1'16 m de llargària i una amplada entre 0'43m i 0'30 m (fig. 62).

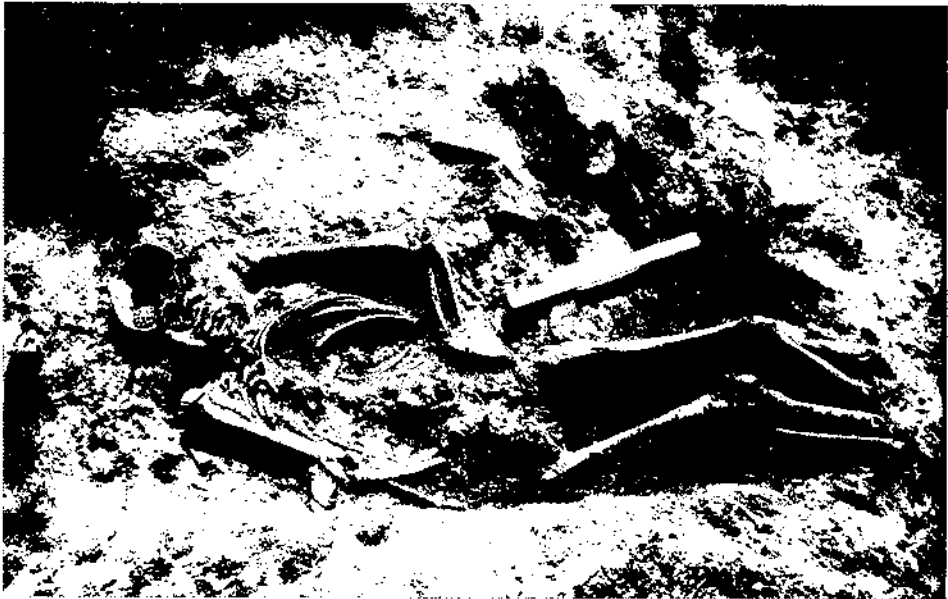

Figura 62. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 35.

Orientació i deposició del cadàver: cap a tramuntana, nord-est, de fet, i peus a migdia (sud-oest). Boca terrosa, amb la testa, aparentment, recta, les mans creuades al darrera i les cames puntualment flexionades. És l'únic enterrament del conjunt que no es va enterrar decúbit dorsal.

Conjunt funerari: sense acompanyament.

Relacions estratigràfiques: sense dades significatives.

La necròpoli: anàlisi global

Generalitats

El cementiri que es va desenvolupar damunt de l'abandonament de la bòbila és, forçosament, parcial. És probable l'existència d'algun altre enterrament que ha desaparegut al llarg del temps. Només fixant-nos en les notícies aplegades durant l'excavació constatem l'existència d'altres sepultures, 4 com a mínim, que van ser destruïdes en situar-s'hi damunt, noves inhumacions. Hi ha, també, la possibilitat de què alguna hipotètica tomba situada més cap al nord i nord-est, hagués estat destruïda en trobar-se a molt poca fondària, com a conseqüència del conreu del camp o d'altres modificacions que hagués patit aquell sector, en el qual la roca aflora de seguida. Potser alguna altra roman desconeguda, protegida per fondalades naturals del subsòl, en àrees no explorades, més enllà de l'espai objecte de la prospecció-excavació. En canvi, més cap a migdia i més cap a ponent, és segur que va ser una àrea que no es va dedicar, mai, a zona d'enterrament. L'excavació arqueològica efectuada i la potència estratigràfica ens ho permeten assegurar. Tanmateix, no cal exagerar; en el millor dels casos, el nombre d'enterraments d'aquesta necròpoli no hauria anat més enllà d'uns quaranta o quaranta-cinc.

Això ens permet extreure'n una primera conclusió; ens trobem davant d'un cementiri de dimensions reduïdes que encara se'ns fa més insignificant si, *grosso modo*, recordem que va estar en ús entre 300 i 350 anys i que, tanmateix, és dels més grans entre aquells que coneixem en el territori immediat i arreu de la mediterrània occidental pel que fa a cementiris rurals (*infra*).

En haver continuat durant més de tres segles, ens permet deduir que hi hauria hagut altres cementiris, més o menys connectats amb aquest, on s'haurien anat enterrant els habitants i treballadors de la vil·la. De moment, no tenim cap indicatiu ferm sobre la possible ubicació d'altres necròpolis lligades al Collet, només, potser, uns indicis imprecisos però que a partir del que ara sabem, no seria convenient deixar de banda sense més ni més, que feien referència a troballes de caire funerari i de més entitat, cap a ponent, just als peus dels contraforts de l'elevació rocosa on es va edificar el nucli central de la vil·la (fig. 2 i 3). De poder-se confirmar aquesta notícia,

un cementiri i l'altre formarien dos sectors o àrees d'una de les grans zones funeràries del Collet. Per força hauria d'haver-n'hi d'altres, anteriors i coetanis, on el ritual incinerador hagués estat present i àrees destinades a sebollir-hi infants acabats de néixer o de menys de 2/3 anys d'edat, inexistents en la necròpoli que estem estudiant i tal com és evident en molts altres llocs com a can Trullàs (Granollers) (Tenas, 1992, 67-78; Urcatescu, coordinadora, 2004, 79-95), a la necròpoli occidental (Rosselló i Ruiz, 1996, 159-160) o a la del camí de Quart (García i Guérin, 2002, 213-214), una i altra a la ciutat de València i, en general, a tot el País Valencià (González Villaescusa, 2001, 80-81).

Que aquest cementiri ocupi un espai tan reduït -que tampoc seria gran cosa si, cap al nord, nord-oest i oest, en dobléssim l'extensió i el nombre de tombes- i que hagués estat en ús durant una llarguíssima etapa d'uns 350 anys, ens podria sorprendre d'entrada. En efecte, a partir de les tombes identificades o de les possibles, tirant llarg, entre 34 i 40/45, constataríem que l'índex de defunció persones/any seria de 0'1 o 0'2, si acceptem un índex de defuncions del 45/50 per mil que és el proposat per l'alt imperi romà, un difunt cada 5 o 10 anys en el benentès que prop d'un terç del total, són enterraments d'infants o adolescents i una població d'uns quatre o cinc individus, cosa que sembla poc probable per un conjunt d'aquelles dimensions i d'aquelles característiques. No és, doncs, possible, que estiguem davant de l'únic cementiri, en servei entre el 150 i el 500, per aquells que habitaven el Collet de Sant Antoni. Hi hauria d'haver altres àrees d'enterrament, en altres llocs, a l'entorn de l'edifici central i a prop dels camins que n'eixien. Aquest és el comportament típic que observem al territori de Tàrraco (Gurt i Macias, 2002, 97), al País Valencià (González Villaescusa, 2001, 133; Jiménez, 2002, 196), en les necròpolis rurals de Lusitània (Caetano, 2002, 331-332) i arreu (Buisson, 1993, 24; Remesal, 2002, 375).

Certament, és molt poc el que sabem sobre necròpolis rurals en relació clara i palesa amb un establiment agrícola antic. Són, sempre, notícies vagues, imprecises, difícils de confrontar. La major part de les vegades, quan hi ha sort, la nostre informació es redueix a un conjunt de poques tombes, majoritàriament tardanes, ocupant espais abandonats d'un establiment, com succeeix, per exemple, a Pla de Palol, a Platja d'Aro (Nolla, ed., 2002, 223-226) o a Vilauba (Camós, Pla de l'Estany) (Castanyer i Tremoleda, 1999, 132-133) (*infra*). Massa vegades les dades són poc precises o difícils de confirmar, intuïtives o bé, coneixem àrees d'enterrament, més o menys denses, que no podem posar en relació amb un lloc d'habitació determinat i que cal datar dins de l'antiguitat tardana. Aquesta manca de models, de paral·lels fermes i ben documentats, limita considerablement la possibilitat d'anar més enllà i de poder avaluar convenientment i amb justesa aquesta necròpoli: n'és un paradigma o és un model que no podem transposar? Aquesta qüestió intentarem plantejar-la en les conclusions generals després d'analitzar globalment el panorama.

Composició per sexes i per edats (fig. 63 i 64).

L'estudi exhaustiu i global d'aquesta petita necròpoli ens permet arribar a un nivell de detall extraordinari. És ben cert –i no hauríem de perdre-ho de vista– que es tracta d'un conjunt numèricament curt, 34 tombes esglaonades durant tres-cents o tres-cents cinquanta anys són ben poca cosa tot i que són raríssims els cementiris rurals publicats amb cronologies similars que hagin proporcionat tantes inhumana-

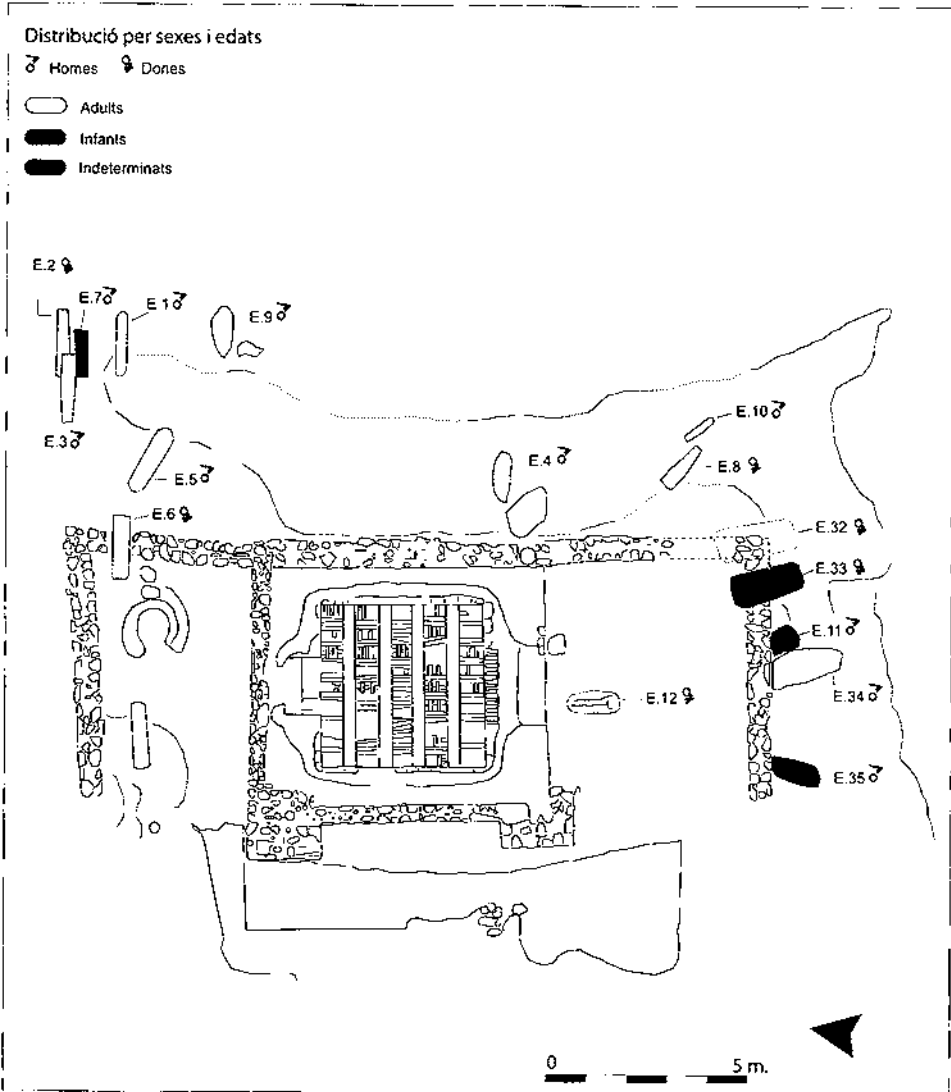

Figura 63. Necròpoli del Collet. Distribució per sexes i edats. Sector de migdia.

cions (per exemple, González Villaescusa, 2001, 131-132; Jiménez, 2002, 196).

Caldria, ara, analitzar detalladament aquest conjunt de tombes en funció del sexe i de l'edat dels difunts. Són poques les necròpolis excavades d'antic on sigui possible obtenir aquestes dades; altres vegades, el volum de material per estudiar, retarda l'anàlisi antropològica que s'incorpora només parcialment a l'estudi arqueològic, dificultant la possibilitat d'extreure conclusions significatives i de tipus general.

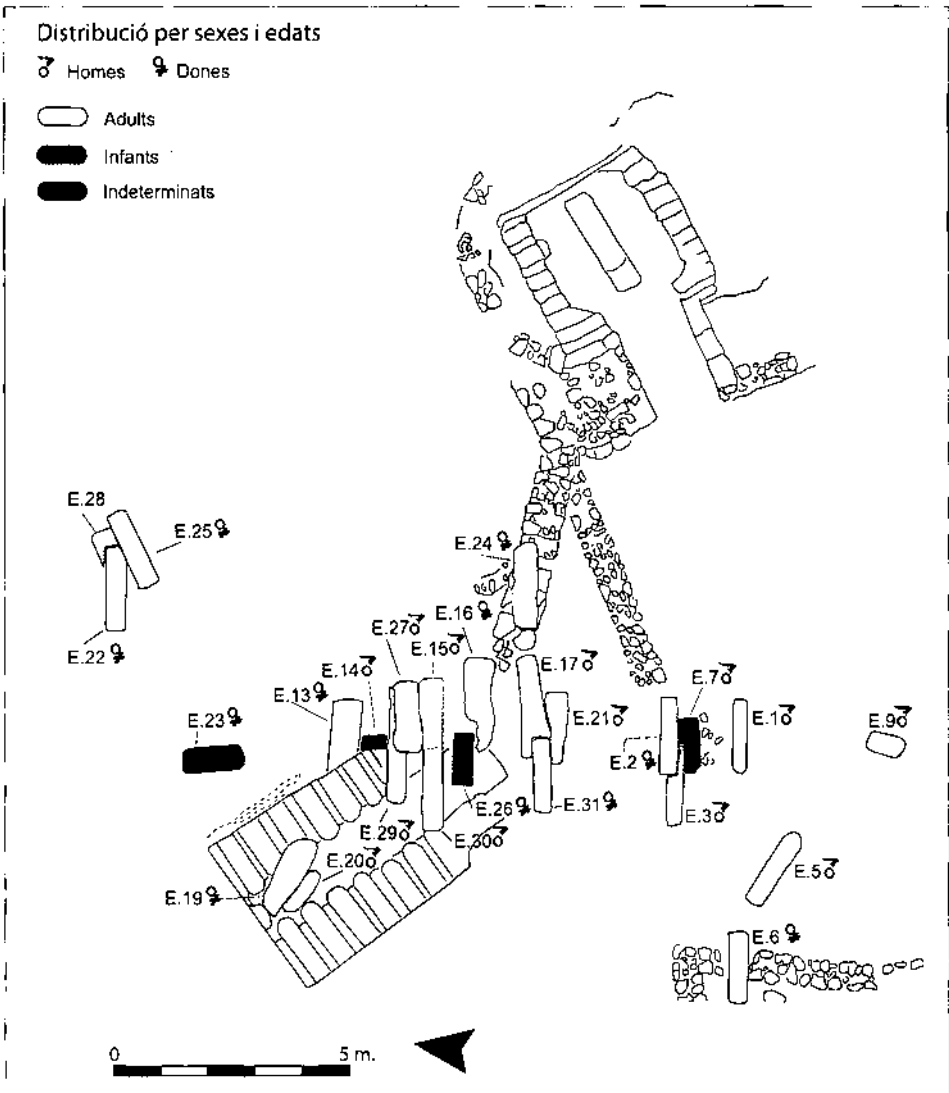

Figura 64. Necròpoli del Collet. Distribució per sexes i edats. Sector nord.

D'un total de 34 inhumacions, 27 corresponien a adults (79'41%), 12 a homes adults (35'29%), 12 a dones adultes (35'29%), tres adult de sexe indeterminable (8'82%) 2 *innupti*, un dels quals seria de sexe femení (sepultura núm. 33), segons deduïm de la presència d'un acompanyament funerari de tipus personal que és característic, en el món romà, de les nenes o noietes que no han arribat a la maduresa (*supra*). Aquest grup d'edat representaria un 5'9%% dels difunts del cementiri. Finalment, hem de referir-nos a 5 *immaturi*, entre 2 anys i mig i 12 anys, que tal com passa amb el grup d'adolescents, no ha estat possible determinar-ne, a través de les restes òssies, el sexe, però que atribuiríem, a partir dels objectes deixats dins del sepulcre, en dues ocasions al sexe femení (inhumacions núm. 23 i 26), essent indeterminables les altres dues (tombes núm. 7 i 11). Conformen, també, com a grup d'edat, un 14'70% de la necròpoli. Tanmateix, si bé és cert que l'estudi antropològic no ha pogut determinar amb absoluta seguretat el sexe d'alguns adults, hi ha indicis que fan possible aventurar una assignació específica –home o dona. Així, és molt probable que l'individu de la tomba núm. 35 correspongués a un xicot jove mentre que el de la sepultura núm. 28 hagués estat d'una dona. Altrament, ja ho hem anat veient, és possible, a través del conjunt funerari que acompanyava el difunt, poder deduir-ne el sexe. Així doncs, cal considerar-les del sexe femení, els cadàvers sebollits en les tombes núm. 23, 26 i 33 mentre que la sepultura núm. 9 l'atribuiríem a un home jove, en funció de la duresa del càstig si bé som conscients de la feblesa de l'argument. Hauria de quedar ben clar que dels altres 4 infants no en podem saber el sexe.

Deixant de costat l'edat, observarem que els difunts mascles serien 14 (41'19%), els femenins, 16 (47'05%) i 4, indeterminables (11'76%). És ben interessant constatar l'equilibri entre sexes en tots els grups d'edats, la majoria d'adults i la inexistència d'infants molt petits, perinatals, nadons i infants de menys de 2 anys, fet que no es correspon, de cap manera, als índexs de mortalitat infantil, durant el part i en els primers mesos de vida, d'una societat antiga. És, tanmateix, un fet corrent en haver-hi cementiris que se'ls reserva, àrees determinades, en una necròpoli, per sebollir-los. Recordem, també, que els perinatals o nadons de pocs dies podien ser enterrats a casa, al pati o sota els llindars de les portes (Cuq, 1896, 1401; González Villaescusa, 2001, 79-81).

El resultat no pot ser més harmònic i més real. Gairebé meitat i meitat que és la idea apriorística que podíem fer-nos del component demogràfic d'una vil·la, d'un centre d'explotació del territori que significava, en aquest país nostre, durant l'alt i el baix imperi, el model característic d'ocupació, mancats, a diferència d'altres províncies de l'imperi, d'allò que els arqueòlegs francesos anomenen agrupacions de segon ordre (*uici*, preferentment, i *castella*). Aquestes grans cases de pagès que aspiraven a l'atarquia, devien aplegar un grup humà més o menys nombrós en funció del *fundus*, de la propietat, on hi hauria homes i dones, joves i infants. Deixem

voluntàriament de costat la discussió de les característiques jurídiques dels components del grup, tema que intentarem plantejar més endavant, des de la teoria i a partir de les evidències que ha proporcionat aquesta excavació.

Si agrupem, per edats, els difunts, deixant de banda el sexe observem el següent:

immaturi (infants) fins a 12 anys: 5 (tombes núm. 7, 11, 14, 23 i 26), el 14'7%

innupti (adolescents): 2 (tombes núm. 33 i 35), el 5'4%

joves: 14 (tombes núm. 1, 8, 9, 10, 13, 15, 17, 19, 21, 22, 27, 28, 30 i 31), el 41'2%

adults: 7 (tombes núm. 4, 5, 6, 12, 20, 29 i 34), el 20'6%

madurs: 6 (tombes núm. 2, 3, 16, 24, 25 i 32), un 17'6%

amb un punt clarament dominant entre els joves que representen poc menys de la meitat del total.

Si analitzem, ara, l'esperança de vida entre els difunts d'aquest cementiri, obtindrem valuoses constatacions. Si mirem, primer, els homes i cerquem el punt mig de l'edat proposada a partir de l'estudi antropològic, el sumem i el dividim pel nombre total, obtindrem l'edat mitjana del conjunt. Efectuades aquestes operacions resulta que l'esperança de vida dels membres del sexe masculí sebollits en aquest cementiri, se situaria a l'entorn dels 32 anys. Si repetim l'operació referint-nos al sexe femení, el resultat se situa a l'entorn de 33 anys i mig, en el benentès que, a diferència del grup masculí, aquí calia comptabilitzar dues nenes de vida molt curta i una adolescent i malgrat tot el resultat els és favorable. Podríem deduir que en néixer les dones tenien assegurada una vida més llarga potser com a conseqüència de ser més fortes de manera natural, tal com passa avui mateix, o, també, com a resultats d'uns treballs menys durs que no serien altra cosa que la consolidació, en el món rural, d'uns papers molt determinats, on la sembra, la sega, la pastura, la pesca, el transport i el trasllat eren preferentment tasca d'homes, essent la de les dones el filar, cuinar, preparar aliments, cosir, conreu de l'hort i control de l'aviram, neteja i conservació i, molt important, la reproducció i la cura dels infants petits, una activitat de primer ordre i d'una importància extraordinària en una explotació agrària del tipus vil·la. Que l'anàlisi antropològica només hagi constatat, en un sol cas, evidències clares d'haver parit, no vol dir res. Només de manera extraordinària, com a conseqüència de parts traumàtics o difícils queden senyals identificables. Sovint haver parit no deixa marques identificables. És prou segur suposar que la major part de dones joves i adultes haurien estat mares en alguna ocasió.

Ritual

Allò que cal destacar en primer lloc és que en aquest cementiri només va estar en ús el ritual d'inhumació. Totes les tombes inventariades -34- i aquelles existents

i destruïdes –unes 4 més, com a mínim–, corresponien a cadàvers sebollits en una fossa, dins d'un taüt o en una caixa obrada amb *tegulae*. Cap indicatiu, per feble que sigui, ens assenyala l'existència d'incineracions. La cronologia ferma que ofereixen les tombes més antigues és de mitjan/segona meitat del segle II, amb, potser, un enterrament que es podria datar una mica abans, en la primera meitat d'aquella centúria (*infra*). D'aleshores ençà, resseguim la freqüentació d'aquell cementiri fins, com a mínim, el segle V. Podria, aquesta circumstància, fer-nos pensar en la creació d'una nova zona d'enterrament dins del *fundus*, com a conseqüència de la implantació d'aquest nou ritual funerari? No ho sabem amb certesa i seria agosarat i precipitat afirmar taxativament que si tot i que, amb les dades a la mà, podria semblar probable si bé contradient les dades generals que assenyalen coexistència en un mateix àmbit d'incineracions i inhumacions, com passa a l'àrea sepulcral nord-oriental de *Tarraco* (Arbeloa, 1995, 115-137; Gurt i Macías, 2002, 90-91), als cementiris valencians del camí de Quart, fases B i C (García i Guérin, 2002, 206-216) o occidental (Rosselló i Ruiz, 1996, 149), al País Valencià en general (González Villaescusa, 2001, 76-77), a les necròpolis rurals romanes de Portugal (Caetano, 2002, 331-332),... Sense conèixer en detall les altres àrees d'enterrament de la vil·la és impossible solucionar-ho. Deixem-ho pendent tot esperant dades noves.

Cal plantejar, en relació a aquestes troballes, una qüestió d'interès general que es formulen, de fa temps, els estudiosos del món funerari romà: quan es va deixar d'incinerar els difunts i es va tornar a inhumar-los i a quina velocitat es va efectuar aquest canvi? Certament no estem en disposició de donar resposta general a aquestes qüestions plantejades que, per altra banda, si analitzem la documentació a l'abast amb certa cura, ens mostren un comportament atomitzat, amb respostes diferents tant en contextos urbans com rurals i amb diferències cronològiques substancials en àrees geogràfiques pròximes. L'esquema resumit, acceptat majoritàriament, assenyalaria una tímida entrada de la inhumació a cavall dels segles I i II, presència d'ambdós rituals al llarg del segle segon, amb majoria d'incineracions durant la primera meitat i d'inhumacions en la segona, i un triomf quasi absolut de la inhumació a partir del 200, amb, encara, cremacions puntuals que desapareixerien del tot en el segle IV. Ens funciona, aquest model a Sant Antoni? Funciona, en tot aquest territori? Diríem que no del tot. Observem-ne les proves:

El cementiri que estem estudiant ha proporcionat unes 38/40 inhumacions, sense indicis, ni directes ni indirectes, de cap cremació, on, unes quantes de les tombes ben datades defensen cronologies fermes dins de la segona meitat del segle II i, en algun cas, potser una mica anteriors. Si algú, al Collet, continuava essent incinerat, ho era en una altra necròpoli. És possible que fos així però poc probable.

Són pocs els cementiris coneguts d'aquest territori amb enterraments ben

datats dins del segle II, però val la pena recollir-los i veure que ens diuen. A Llafranc, en el context d'un cementiri de certa entitat (Barti, Plana i Tremoleda, 2004, 143-158), lligat a un establiment important que va tenir, també, associada una bòbila, hem pogut estudiar una valuosa inhumació en caixa de *tegulae* de secció triangular, amb acompanyament ceràmic, una copa de forta carena baixa, ben semblant a alguns dels objectes trobats al Collet i que feia possible defensar una cronologia ferma de segona meitat del segle II (Carreras *et al.*, 2004, 27-30). A Girona, en la necròpoli septentrional de la ciutat, es van localitzar i excavar dues inhumacions, amb ofrenes modestes que, tanmateix, facilitaven una bona aproximació cronològica. Eren, les dues, de fossa, amb els cadàvers decúbit supí, amb la ma dreta disposada sobre la pelvis i el braç esquerre paral·lel al cos i el cap a llevant. Una es podia datar dins de la segona meitat del segle II i l'altra, a finals d'aquesta mateixa centúria o poc més tard (Nolla i Sureda, 1999, 21-26). Una altra, en caixa de *tegulae*, de secció quadrangular, la consideràvem, aleshores, de data més avançada, sense arguments definitius. Res impedeix proposar una datació més antiga (Nolla i Sureda, 1999, 26). Pel que fa a la ciutat d'Empúries, les dades es multipliquen extraordinàriament. En efecte, de fa anys coneixem en detall les necròpolis de la ciutat (Almagro, 1953; Almagro, 1955; Nolla i Sagrera, 1995, pels cementiris tardans) que plantegen, pel que fa al període que situaríem entre el segle II i el IV de l'era, un buit sospitos i difícil d'omplir. Només coneixem unes quantes tombes, incineracions i inhumacions, que puguin ser datades amb tota seguretat dins d'aquella forquilla cronològica. És ben cert que un conjunt notable de tombes d'inhumació de tipologia imprecisa s'hi podrien ubicar però mancades d'ofrenes o amb materials de cronologia imprecisa no permeten una datació indiscutible. Tanmateix, entre el material publicat clarament altimperial -302 incineracions i unes poques inhumacions ben fixades cronològicament- és factible treure'n conseqüències. Si observem la datació més alta entre les incineracions constatem la següent informació: incineració Ballesta núm. 47, amb una moneda de Trajà datada entre el 104 i el 110 (Almagro, 1955, 76), incineració Torres núm. 4, amb una llàntia Deneauve VII amb marca *C.OPPI.REST* que caldria datar entre els darrers anys del segle I o la primera meitat del II (Almagro, 1955, 146-147), la incineració Torres núm. 5, amb una moneda de Domicià encunyada el 82 (Almagro, 1955, 147-148), la incineració Nofre núm. 2, amb una moneda d'Adrià encunyada el 119 (Almagro, 1955, 201), la incineració Patel núm. 14, amb un bronze de Domicià dels 80-81 (Almagro, 1955, 242), la incineració Sabadí núm. 5, amb una moneda d'Adrià del 119 (Almagro, 1955, 250-251), la incineració Sabadí núm. 11, amb un bronze, dubtós, d'Adrià (Almagro, 1955, 254), la incineració Bonjoan núm. IX, amb una peça de Domicià del 90-91 (Almagro, 1955, 271-272) i la incineració Bonjoan núm. XXII, amb un bronze de Nerva del 96-97 (Almagro, 1955, 279). Un conjunt raonablement uniforme que ens

marca un extrem, teòric certament, en el principat d'Adrià i que podríem precisar, també teòricament, dins del primer terç del segle II. Si confrontem aquestes dades amb les que ens forneixen les inhumacions, molt més escasses, el resultat és el següent: n'hi ha, certament, algunes d'antigues –inhumació Bonjoan núm. 1, júlioclàudia (Almagro, 1955, 280)-, i de més modernes, només podem referir-nos a la inhumació Ballesta núm. 2, un enterrament en *tegulae* amb un bronze d'*Antoninus Pius* del 140-143 (Almagro, 1955, 90) o la inhumació Bonjoan núm. 3, amb un tupinet africà de la forma Hayes 131 i una moneda del segle II que podria datar-se a mitjan centúria (Almagro, 1955, 281). El resultat de l'enquesta és complementari. Sembla, certament, que el canvi de ritual hauria pogut tenir lloc en el pas del primer al segon terç del segle II per ser exclusiva la inhumació des de mitjan centúria.

És poc més el que podem aportar sobre aquesta qüestió en no conèixer altres necròpolis o tombes disperses ben datades dins del segle II. Tanmateix, aquestes poques dades, concloents i uniformes, i altres procedents de Llafranc o del Maresma (respectivament, Carreras *et al.*, 2004, 28-29; Prevosti, 1981, 173-178, fig. 50, 4-7), semblen proposar una ràpida incorporació del ritu inhumador que podríem considerar ben establert i, probablement, hegemònic des de mitjan segle. Si ampliem la nostra enquesta veurem que en algunes àrees d'enterrament ben conegudes de *Tarraco* coexisteixen amb nombres molt semblants un ritual i l'altre durant tot el segle I, essent majoria o l'única manera de fer, les inhumacions en la centúria següent (Gurt i Macias, 2002, 90-91). Aquests autors proposarien pel conjunt de la *ciuitas*, que en el pas del segle I al II s'accentuaria el ritual d'inhumació, fent desaparèixer del tot les incineracions d'ençà el 150 (Gurt i Macias, 2002, 108). Panorama similar adduiríem pel conjunt del País Valencià González Villaescusa, 2001, 77; Jiménez, 2002, 199). Tanmateix, tornarem a analitzar aquesta qüestió a partir de les dades que ens ha de proporcionar l'estudi de les necròpolis rurals d'aquest territori on uns quants indicis rebaixen aquesta proposta cronològica ben bé 25/30 anys, i amb un nombre elevat d'inhumacions dins del segle I i, pràcticament, l'únic ritual documentat en la segona centúria. A can Trullàs, a Granollers, sense incineracions, el panorama és ben semblant (Tenas, 1992, 67-78; Urcatescu, coordinadora, 2004, 79-95).

Cal, però, anar amb molta cura en voler fer generalitzacions sobre aquest tema. En efecte, només observant el que passa a les Gàl·lies, més enllà del Pirineu, ens adonem de la variabilitat de casos i situacions, amb respostes regionals ben diferents. La continuïtat majoritària de les incineracions durant el segle II i, en molts llocs, el III, és un fet ben conegut al sud-est, a la *Nabonensis*, i en altres llocs, i la perduració d'aquella manera de fer fins, de vegades, més enllà del 300, especialment en contextos rurals, com el nostre (Gébara i Pasqualini, 1993, 342-343). Semblaria, doncs, que convindria ser prudents en aquesta qüestió i no generalitzar. Cada terra fa sa guerra.

Continuant amb l'anàlisi global de diversos aspectes del ritual d'inhumació, convindria fer esment d'algunes qüestions relatives a la disposició dels difunts en la seva sepultura. En primer lloc interessa ressenyar que tots els individus sebollits en aquesta petita necròpoli van ser enterrats decúbit dorsal (96'87%), una manera de fer que es característica dels enterraments amb aquesta cronologia (Empúries, Llafranc..) i que es perllonga en el temps sense canvis ni modificacions (vegeu, per exemple, que succeeix en cementiris més moderns com poden ser els de Roses (Nolla, 1997, 129-134; Nolla i Amich, 1996-1997, 1027-1040; Puig i Agustí, 2002, 222-226), Empúries (Nolla i Sagrera, 1995, 245-281, on s'aplega molta informació dispersa relativa a altres cementiris d'aquestes contrades), Llafranc (Barti, Plana i Tremoleda, 2004, 143-158) mas Castell de Porqueres (Burch *et al.*, 1999, 87-92) o Caldes de Malavella (Merino i Agustí, 1990, 225-229). En aquest cas costum i tradició van fixar amb fermesa una manera de fer.

Un sol difunt va ser enterrat bocaterrosa (tomba núm. 35) (3'13%). És una manera poc usual de disposar el cadàver però no manquen alguns paral·lels relativament pròxims cronològicament com passa, per exemple, amb la inhumació Balliesta núm. 3 d'Empúries, una fossa simple coberta amb pedres i amb el cap del difunt a tramuntana, mancada d'ofrenes i que no podem datar (Almagro, 1955, 90), o a Llafranc (*infra*), on la descoberta també va sorprendre. Recordem que, deixant de banda la necròpoli del camí de Quart, de la ciutat de València, a la que ens referirem tot seguit, en tot el País Valencià no hi hauria cap cas segur de la col·locació bocaterrosa d'un cadàver, llevat d'un cas més que dubtós (González Villaescusa, 2001, 67).

A València, a la necròpoli del camí de Quart, en la fase més avançada, que cal datar dins de l'alt imperi i on coexistien incineracions, més rares, i inhumacions, era majoritària la deposició decúbit supí però no pas única. Hi havia uns quants difunts bocaterrosa i alguns altres col·locats de costat. Entre els que ens interessa (bocaterrosa), era clar que com passava amb els infants, amb els quals compartien *area* funerària, no havien estat recoberts amb la mortalla i en un cas era segur que el difunt havia estat abocat a la fossa amb les mans lligades a l'esquena. Els autors de l'estudi del cementiri es plantejaven si aquella disposició peculiar i el fet d'ocupar un lloc determinat dins del cementiri no podia ser un indicatiu d'alguna mena de càstig o d'àrea reservada a malfactors o desgraciats (García i Guérin, 2002, 214-216). És certament una qüestió delicada i fàcil d'exagerar. Recordem, però, que pel que fa a nostra inhumació núm. 35, el cadàver era d'una persona jove, molt probablement del sexe masculí, i semblava llançat a la fossa amb les mans al darrera l'esquena. No queda clar, però, que haguessin estat lligades. És un cas únic en tot el cementiri i correspon a un dels tipus més senzills de tomba (fossa simple) i es troba, justament, en els marges de la necròpoli. És, de fet, la que es troba més a l'oest, la primera

venint des del Collet, i en una cota més baixa marcada pels desnivells de terreny. Haver trobat (tomba núm. 9) un individu que va ser enterrat amb grillons a les cames fa possible qualsevol interpretació que es vulgui donar a aquesta inhumació.

La posició general decúbit dorsal determina diverses maneres de disposar els braços i el cap. En efecte, tots els difunts van ser posats panxa enlaire però la col·locació dels braços o de la testa o l'orientació, seguien, com hem vist en la descripció (*supra*), diversos esquemes. Vegem-ho detalladament:

La posició de la testa ens és coneguda en 23 ocasions. Observem que 8 vegades (tombes núm. 1, 4, 13, 20, 24, 29, 30 i 34) el cap era posat ben recte (34'78% dels casos documentats); en 6 ocasions era girat cap a la dreta (tombes núm. 6, 15, 26, 27, 31 i 32) (26'08% dels casos) i 9 vegades era inclinat cap a l'esquerra (tombes núm. 2, 3, 5, 8, 11, 16, 17, 21 i 25) (39'13%). Convindria, però, recordar que només en alguns casos la testa ha estat clarament disposada mirant cap a la dreta (núm. 6, 27, 31) o cap a l'esquerra (núm. 3, 8, 11,16); altres vegades seria resultat de la deposició i de l'embolcall del cos.

Pel que fa a la col·locació dels braços també observem petites variacions. De 26 vegades que podem constatar el fet, fem notar que 6 vegades eren posats paral·lels al cos (tombes núm. 2, 3, 11, 13, 29 i 30), un 23'07% del total, en una ocasió el braç dret era paral·lel al cos i l'esquerre flexionat amb la mà sobre la pelvis (tomba núm. 21) (3'84%), 2 vegades el braç esquerre paral·lel al cos i el dret, sobre el pit (tombes núm. 6 i 31) (7'69%), en una ocasió, el braç dret flexionat i la mà damunt del coll mentre que la mà esquerra era posava damunt la pelvis (tomba núm. 25) (3'84%) i, finalment, 16, amb els braços flexionats i les mans creuades sobre la pelvis (tombes núm. 1, 4, 5, 8, 10,12,15,16, 17,20,22,27,32,33 i 34) (61'53%). Respostes ben semblants a les que trobem en necròpolis de la mateixa cronologia, però, tal com passa també a Calonge, amb un predomini important de la disposició paral·lela al cos de les extremitats superiors o dels braços i mans creuats sobre la panxa o damunt la pelvis, tal com pot observar-se en el conjunt del País Valencià (González Villaescusa, 2001, 67) i en molts altres llocs.

L'orientació de la tomba, ho veurem tot seguit, es va fer segons els quatre punts cardinals com passa arreu (**fig. 65 i 66**).

Hem agrupat totes aquelles orientacions imprecises dins dels quatre punts cardinals en considerar que, en cap cas, era altra cosa que petites modificacions produïdes per errors o en funció del recorregut del sol en cada època de l'any. No hem detectat cap voluntat segura de canviar aquesta manera de fer que, altrament, constatem arreu. La disposició preponderant és la ponent/llevant o viceversa. Un total de 24 sepultures la van triar cosa que representa un 70'58% del total de tombes identificades i un 72'72% de les que en sabem l'orientació (de la inhumació núm. 28 no en sabem res). Dins d'aquest grup principal, 14 tenien el cap a occident (núm.

1,2,4,6,8,13,15,16,17,19,20,21,24 i 27), un 41'17% del total i un 58'33% de les orientades cap a la sortida o la posta del sol. En 9 ocasions, el cap era a sol ixent (núm. 3,5,10,22,25,26,29,30 i 31), un 26'47% del total i un 37'5 % de les disposades de llevant a ponent o a l'inrevés. En una ocasió (inhumació núm. 7), la disposició ponent/llevant o llevant/ponent era indiscutible però no es va poder determinar la situació de l'esquelet (2'94% i 4'16%, respectivament) (fig. 65 i 66).

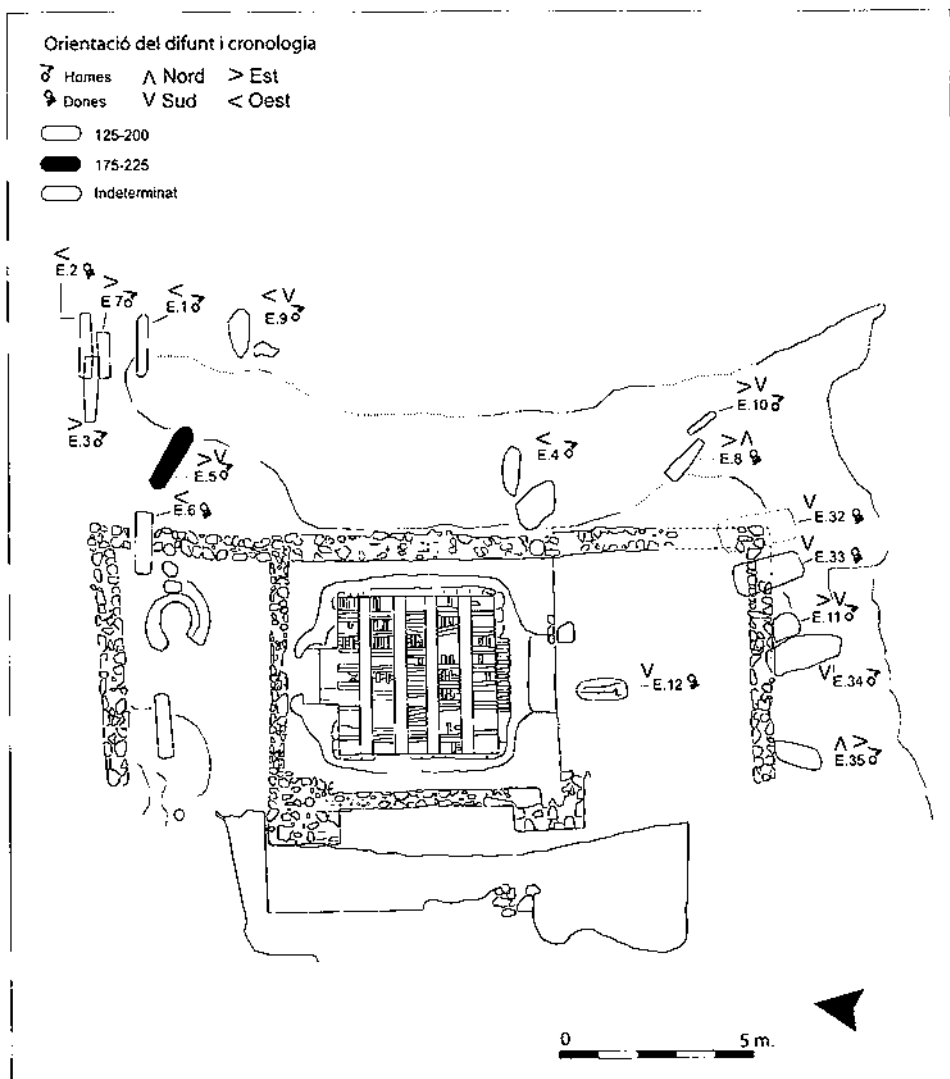

Figura 65. Necròpoli del Collet. Orientació del difunt i cronologia. Sector de migdia.

La disposició nord/sud o viceversa la documentem 9 vegades (26'47% del total). Només dos cops el cap era a tramuntana (núm. 23 i 35) (5'88% del total i 22'22% de les sepultures col·locades nord/sud o sud/nord) i en 7 ocasions, a l'inrevés (núm. 9,11,12,14, 32, 33 i 34) (20'58% del total i 77'77% d'aquelles disposades tramuntana/migdia o viceversa) (fig. 65 i 66). En un important estudi de conjunt referit al món funerari romà i tardoromà al País Valencià, com arreu, els grans eixos

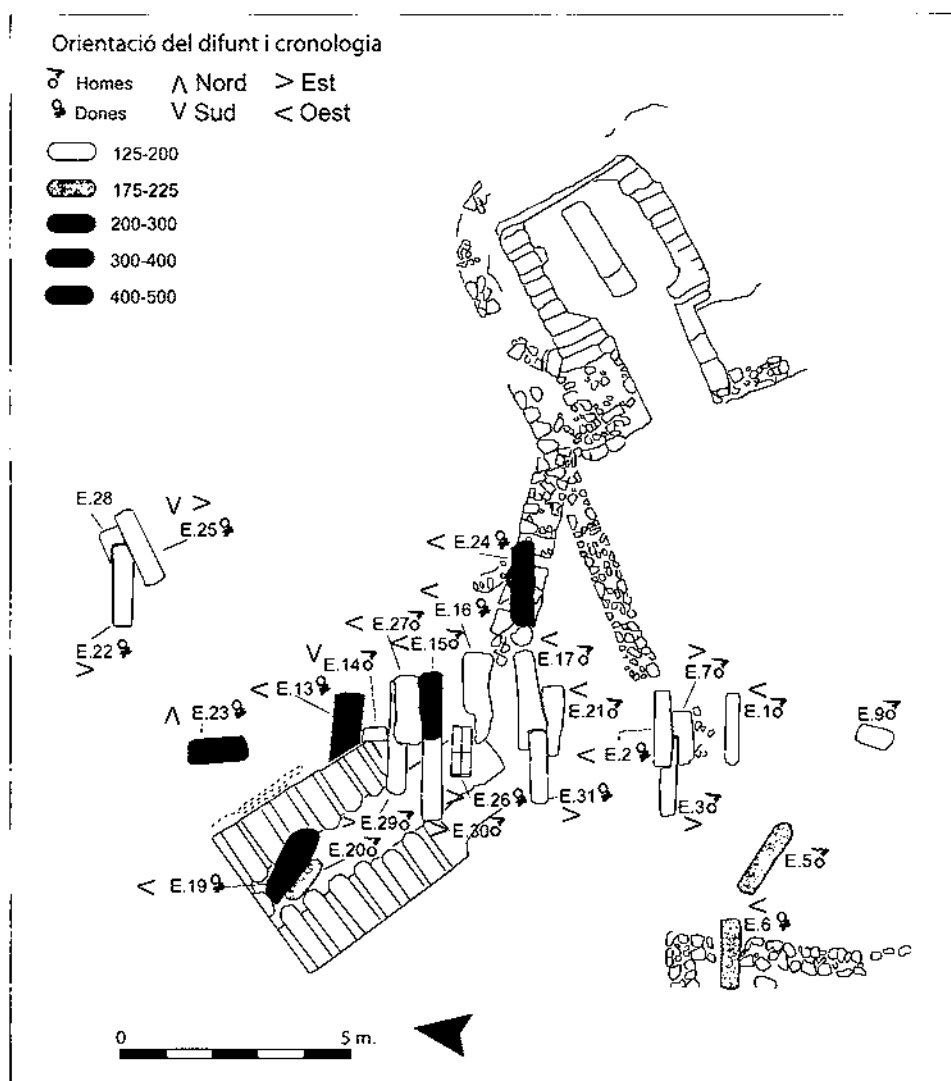

Figura 66. Necròpoli del Collet. Orientació del difunt i cronologia. Sector nord.

nord/sud i est/oest ordenaven la disposició dels inhumats. Allí predominava col·locar el cap a tramuntana o a ponent, tot assenyalant que en els primers segles, la disposició nord/sud era la preferida mentre que, des del segle III, predominava el costum de posar la testa a ponent (González Villaescusa, 2001, 68). No concorda pas del tot amb el que constatem al Collet on l'orientació est o oest esdevenen majoritàries i que en l'altre sentit, la testa a migdia, és força més freqüent que a tramuntana que representa solament, recordem-ho, un esquitit 5'88%. A can Trullàs (Granollers), en un context cronològic similar al nostre, les disposicions sud/nord, 5 ocasions, i est/oest, 7 vegades, són, de molt, les més utilitzades (Tenas, 1992, 65-78), mentre que a la platja dels Cossis, a Tarragona, en un context urbà altimperial són més nombroses les que tenien el cap a ponent que a tramuntana (Macias i Menchón, 2002, 237-257). Tanmateix, en el cementiri que es localitzava al sud-oest de la ciutat, entre els segles II i IV, d'onze inhumacions, 4 eren disposades amb la testa a cerç, 3 a migdia, 3 a llevant i una a ponent (López, 2004, 57-63). En el territori de la ciutat, d'ençà el segle III, el cap a ponent és norma com passa a mas Gassol (Alcover) (López i Piñol, 1995, 182-188). En alguns cementiris urbans a l'entorn de *Valentia*, observem, per exemple, que en la necròpoli meridional, entre els segles I i IV, les tombes són orientades (Albiach i Soriano, 1996 a, 101-122) mentre que en l'occidental són raríssimes les nord/sud o sud/nord predominant les est/oest o oest/est. Es pot remarcar que entre les més antigues del cementiri predomina el cap a ponent, en canvi, a partir del segle I, s'hauria imposat la situació inversa per retornar, d'ençà el segle III, a orientar-se. Precisament serien les tombes amb el cadàver disposat est/oest, les que presentarien acompanyament funerari (Rosselló i Ruiz, 1996, 154). A la necròpoli del carrer de Quart, en qualsevol de les seves fases d'utilització, es disposaven preferentment d'est a oest (García i Guérin, 2002, 203-216). En els cementiris rurals de Lusitània, predomina l'orientació tramuntana/migdia, entre els segles II i III, per passar a la disposició nord-oest/sud-est (segles III-IV) i imposar-se completament l'oest/est, entre els segles V i VIII (Caetano, 2002, 332). Sembla clara la diversitat de maneres de fer i una tendència continuada i constant a l'orientalització a partir dels segles III i IV.

Estem en disposició d'analitzar, en uns quants casos si l'orientació del difunt en un o altre sentit és conseqüència, almenys parcial, de la cronologia de la tomba. Semblaria que, a grans trets, hi ha relació entre una cosa i l'altra. Les tombes més modernes del cementiri (núm. 13,15,20 i 24) ens mostren el difunt mirat cap a sol ixent. Algunes de les més antigues (núm. 32 i 34) es disposen amb la testa a migdia. En la posició est/oest, detectem 3 inhumacions antigues, dins del conjunt. Fa l'efecte, doncs, que hi hauria una tendència cap a l'orientalització, és a dir, cap a la voluntat de fer "mirar" el cadàver a l'est. És el comportament exclusiu en les tombes del territori que analitzem, des del segle IV (Nolla i Sagra, 1995, 250-253).

Tanmateix, no ens deixem endur, sense ponderar-ho, per aquestes primeres impressions. Recordem que algunes sepultures que presentaven la testa a ponent, eren antigues (núm. 4 i 6) i que una de les que tenia el cap al nord, s'hauria de datar entre el 225 i el 325, aproximadament (núm. 23).

Paga la pena observar i descriure altres aspectes d'aquesta necròpoli que poden aportar dades a considerar.

Si ens centrem en el nombre de tombes amb ofrenes i/o objectes personals observarem que 15 en tenien (núm. 4,5,6,13,15,20,23,24,25,28,30,32,33 i 34), cosa que representa un 44'12%, menys de la meitat. 19, en canvi, eren buides d'una i/o altra cosa (55'88%) (fig. 67 i 68). Pel que fa a la distribució per sexes i per edats, constatem el següent: de 13 tombes d'homes adults, només 5 portaven conjunt funerari (un 38'46% de les sepultures amb acompanyament i el 14'70% del total). Les sepultures d'adolescents/joves o d'infant del sexe masculí eren nues d'ofrenes funeràries o d'objectes personals.

6 tombes de dona, contenien objectes (un 50% de les tombes femenines adultes i un 17'70% del total). L'única tomba d'adolescent o joveneta (*innupta*) documentada va oferir la descoberta d'una moneda folrada d'argent i perforada que no sabem si era un objecte personal o l'"òbol de Caront". En un cas, ho considerariem un objecte personal que hauria acompanyat la difunta; en l'altre, el "pagament necessari" per poder assolir ràpidament el regne de Plutó. Per les característiques de la inhumació i per alguns costums ben arrelats en relació a l'enterrament de nenes i noies al món romà, considerem més probable la primera possibilitat que fem nostra en aquest treball. Les dues nenes documentades van ser sebollides amb objectes personals. Una, a més, potser amb una ofrena. Sumant, doncs, dones, noies i nenes, de 15 inhumacions, 9 presentarien algun objecte acompanyant el cadàver, és a dir un 60% dels casos de les tombes femenines i un 26'47% del total.

Sembla clar que aquells membres del sexe femení que van morir abans o just d'arribar a l'edat de casar-se, van ser sebollides amb objectes personals d'embelliment (braçalets, collarets, penjolls...), una resposta innocent al fat que se les va endur abans d'assolir la plenitud de la vida, abans de tastar la dolçor de l'amor i de la maternitat (Cumont, 1949, 307-315; Pellegrino, 2001, 370). És interessant constatar que precisament els tipus de sepulcres -C.2. C.3 i D-, que els correspon són, també, de certa complexitat i no simples fosses obrades al subsòl. Sembla haver-hi una relació entre una cosa i l'altra. A Calonge, els modestos usuaris d'aquesta necròpoli es comportaven com es feia arreu del món mediterrani.

Una segona consideració a tenir en compte és el fet que era més normal dipositar objectes dins de les sepultures de dones adultes que no pas en les dels homes. Si aquestes circumstàncies, tenen un valor determinat o responen a costums i models

molt concrets, no ho sabem. El cementiri és petit i els paral·lels que podem aduir pràcticament inexistents. Tot fa pensar, però, que en les tombes femenines per alguna raó era més normal posar-hi algun objecte. En canvi, les sepultures d'homes adults tenen més objectes per tomba que les de dones adultes. És ben cert que, amb un nombre tan reduït d'inhumacions, no és convenient insistir en el valor absolut d'aquestes dades que, tanmateix, apuntem per poder comparar-les amb les d'altres cementiris.

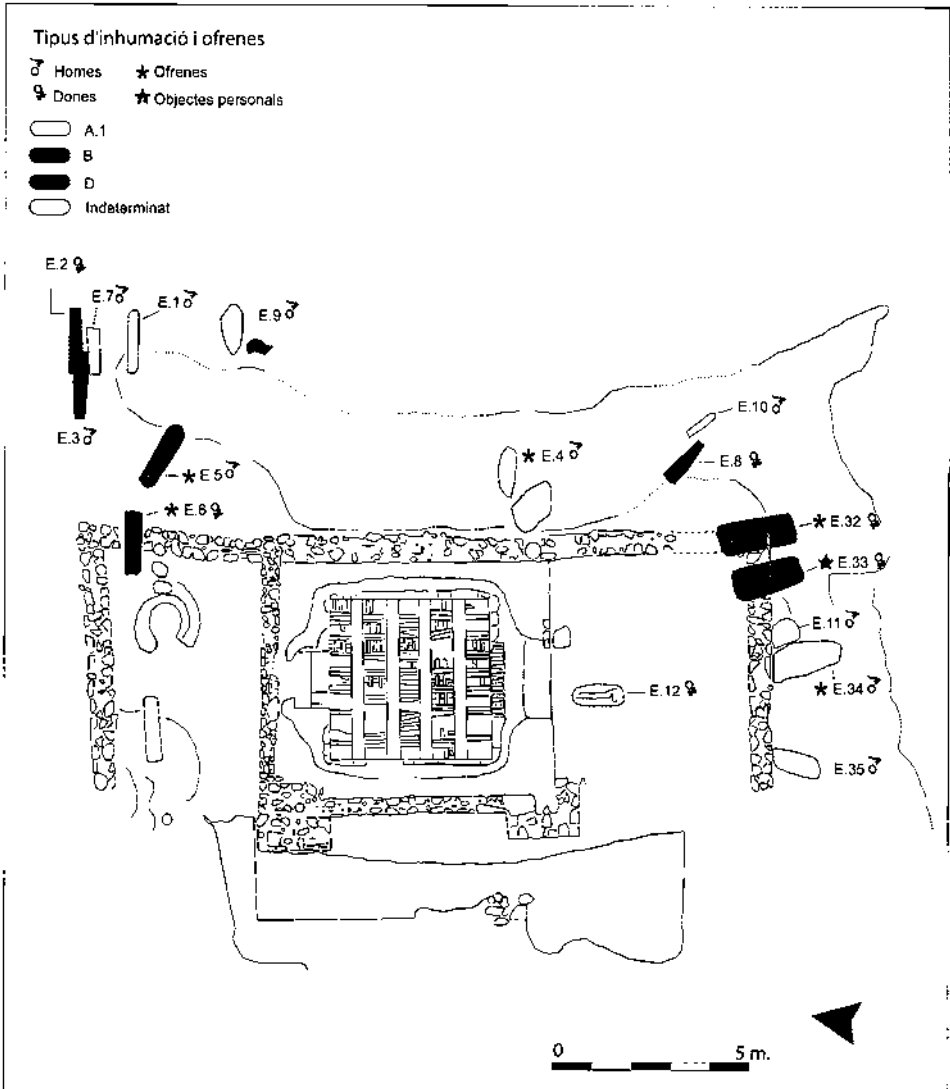

Figura 67. Necròpoli del Collet. Tipus d'inhumació i ofrenes. Sector de migdia.

En relació al conjunt funerari, convindria deixar ben clar que, en aquest cementiri –i en general, en tots-, existeix, per una banda, la presència d'objectes d'ús personal d'acompanyament i, per l'altra, ofrenes d'altres tipus, preferentment ceràmiques, que tenen més a veure amb la idea del "viatge al més enllà", a la "vida després de la mort" o en altra mena de creences més difícils d'avaluar. Unes i altres

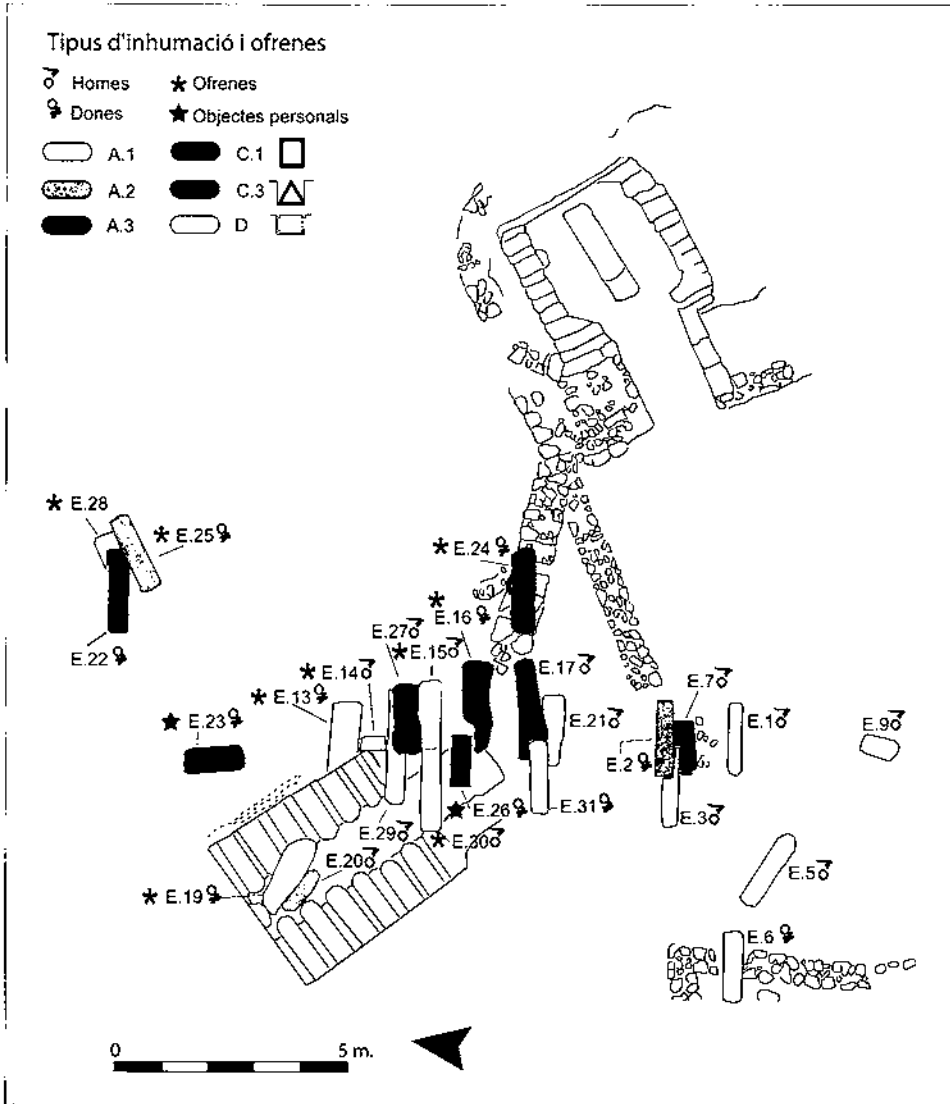

Figura 68. Necròpoli del Collet. Tipus d'inhumació i ofrenes. Sector nord.

poden coexistir en una mateixa sepultura, tal com provarem tot seguit. Repassem el panorama que ens ofereixen les 15 tombes amb objectes voluntàriament disposats acompanyant el difunt. En aquest ràpid repàs només presentem pel damunt, el material recuperat. Enviem el lector interessat a l'inventari de les inhumacions corresponents (*supra*), on s'analitza cada peça detalladament.

De la sepultura núm. 4 es van recuperar tres atuells, una copa, una escudella i una gerra personalitzada amb un grafit –formarien part clarament del conjunt funerari-, i dues eines metàl·liques: un podall de ferro i una agulla de cosir i reparar xarxes, de bronze. És, de molt, la tomba amb més objectes. Què el falçó i l'agulla s'hagin de considerar objectes personals, equivalents de braçalets o collarets, en altres circumstàncies, ens ho deixa ben clar el fet de ser un cas únic. Cap altra tomba ni masculina ni femenina presenta peces d'aquesta mena, eines relatives a uns oficis determinats, a unes tasques que, de ben segur, el difunt hauria realitzat al llarg de la seva vida. Recordem que es tractava d'un home de mitjana edat, entre trenta-cinc i quaranta-cinc anys, i formaria part d'un dels enterraments més antics de la necròpoli (150-200) (**fig. 10**).

En la núm. 5, un altre home, el difunt era acompanyat d'una copa gran, de terrissa, amb dues nanses contraposades. La núm. 6, d'una dona d'entre trenta-cinc i quaranta-cinc anys, la deposició associada era d'un tupinet usat com a got. La tomba núm. 13, d'una dona d'entre vint-i-cinc i vint-i-nou anys, portava clarament associada l'"òbol de Caront", una petita moneda de poc valor. D'aquest costum, en parlarem més endavant (*infra*). En la núm. 15, d'un home d'entre trenta i trenta-quatre anys, l'objecte d'acompanyament era un got. La inhumació núm. 20 pertanyia a una dona d'entre trenta-cinc i quaranta-quatre anys, i la deposició era d'una cassola de terrissa grollera de cuina (**fig. 12**).

La tomba núm. 23 va pertànyer a una nena que va viure entre nou i dotze anys. En aquest cas, tot i els dubtes exposat més amunt (*supra*), pensem que la modesta moneda recoberta d'argent i perforada era el senzill acompanyament personal, el penjoli amb els quals els pares van voler sebollir la seva filla que va morir massa aviat, sense tastar les mels de la vida (**fig. 38**).

La sepultura núm. 24 va pertànyer a una dona d'edat avançada, que va morir entre els quaranta-cinc i els cinquanta anys. Un finíssim got de vidre era el seu acompanyament (**fig. 41**).

La tomba núm. 26, la més antiga i aparent de totes les datades, potser la que va inaugurar aquell cementiri, evident i respectada sempre, correspon a un infant, el de menys edat –entre dos anys i mig i quatre-, dels sebollits en aquesta necròpoli, una nena amb un auster conjunt funerari, una peça de fireta que ja havia perdut la nansa i diversos objectes personals (braçalets de bronze i d'os, collar de dents de pasta de vidre (**fig. 69**), de ferro i de cuir o cordill amb uns penjollet de pasta de

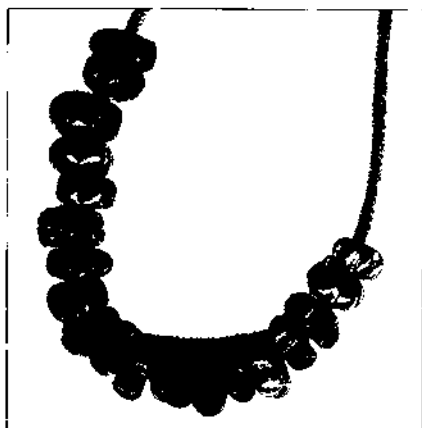

Figura 69. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 21. Collaret de pasta de vidre.

Figura 71. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 33. Collaret de pasta de vidre.

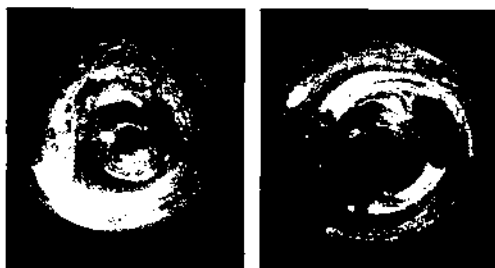

Figura 70. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 26. Penjolls de pasta de vidre.

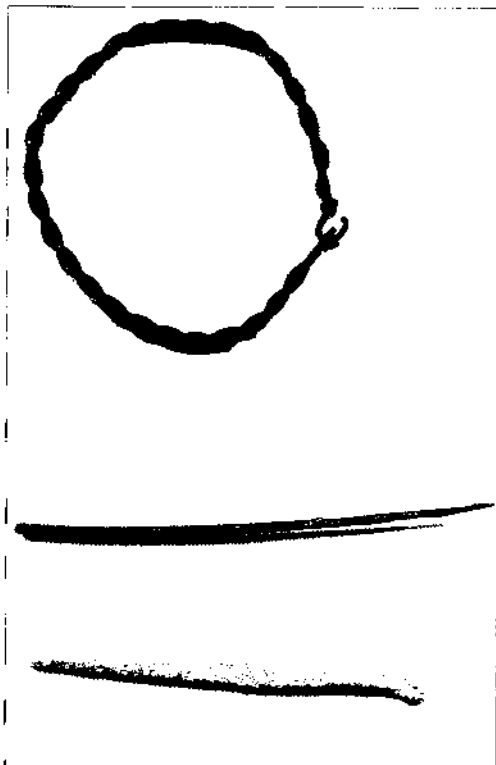

Figura 72. Necròpoli del Collet. Tomba núm. 33. Braçalet, agulla de bronze i agulla d'os

vidre (fig. 70). Aquest darrers eren ben posats al coll o als braços; la gerreta més enllà del cap, lloc de les ofrenes però que en aquest cas podria fer el doble joc, en tractar-se, de ben segur, d'una joguina: acompanyament i objecte personal (fig. 44).

La sepultura núm. 28, d'un adult d'edat i sexe indeterminat, va trobar-se molt afectada en haver-s'hi obrat, al seu damunt, altres tombes, era acompanya d'una o dues gerres de panxa globular (fig. 47). La núm. 30 va pertànyer a un home jove que va viure entre 20 i 25 anys i que va ser acompanyat d'una llàntia usada (fig. 51). És, en tornarem a parlar, un dels objectes clàssics entre el conjunt funerari altimperial.

La inhumació núm. 32 corresponia a una dona madura, morta entre els quaranta i els quaranta-nou anys i portava un conjunt significatiu d'ofrenes: una gerreta, un got i una copa de nanses contraposades. La senzilla agulla de bronze hauria servit per fixar la mortalla (*infra*) (fig. 55).

En la núm. 33 s'hi va enterrar una noieta (*innupta*), d'entre dotze i setze anys, acompanyada d'un braçalet de bronze i d'un altre de denes de pasta de vidre i d'una agulla d'os. L'altra, de bronze, servia per fixar la mortalla (fig. 57, 71 i 72).

Finalment, la núm. 34, que va pertànyer a un home difunt entre els trenta-quatre i els quaranta-quatre anys, acompanyat, a la "distància" (*infra*), per una copa de dues nanses oposades i per una lucerna (fig. 61).

Queda ben diferenciat allò que considerem acompanyament personal, exclusiu de nenes o jovenetes (*innuptae*), per tant, femelles, o d'un adult masculí, representat per dues eines metàl·liques, i el conjunt funerari, objectes preferentment ceràmics posat en la tomba per raons màgicoreligioses. L'"òbol de Caront", un costum ben conegut i present arreu amb moderació, o atuells ceràmics o de vidre que van d'un a tres i que trobem en tombes d'adults, homes o dones indistintament.

En dues ocasions, un home i una dona, eren tres les peces de companyia, una gerra, una copa de dues nanses contraposades i un got o una escudella. Aquests tres objectes semblarien definir un servei, tot allò necessari en un àpat, amb una gerra per servir, una copa per beure i una escudella o got més per menjar bullits o sopes que cap altra cosa. En una altra ocasió, tomba núm. 34, les peces del conjunt són dues; una copa de dues nanses i una llàntia. La "il·luminació" simbòlica del món de les tenebres i un recipient per beure. Quant els objectes es redueixen a un de sol trobem gerres (tomba núm. 6, 25, 28), gots (tomba núm. 15, 24), una llàntia (tomba núm. 30) o una cassola que podria representar, també, l'escudella (tomba núm. 20), les mateixes coses que trobem en les sepultures amb més d'una peça.

Hem deixat volgudament de costat la gerra sense nansa, de fireta, de la inhumació infantil núm. 26; pensem que cal interpretar-la més com un objecte personal -potser la joguina predilecta d'aquella nena morta entre els dos anys i mig i els quatre-, que no pas una ofrena. L'ofrena d'una lucerna sol repetir-se i se n'ha assenyalat el doble valor simbòlic; per una banda, la necessitat d'il·luminar el món subte-

rrani, el món dels morts, silenciós i fosc, i de l'altra, representació de la vida humana, feble, que s'"apaga" en el moment més inesperat (Cumont, 1949, 48-49; Toynbee, 1993, 246; Pellegrino, 2001, 370)

També convé repassar on eren disposades les peces que acompanyaven els difunts durant "la gran dormida" (*somnus aeternus*), tot constatant que el comportament dels habitants de la vil·la del Collet no diferia dels de molts altres llocs de l'imperi.

En la tomba núm. 4, els tres objectes ceràmics van ser posats d'aquesta manera: la gerra entre el cap i l'espatlla esquerra, l'escudella damunt la panxa i la copa, al costat, entre el cos i el braç dret. Els objectes personals, falçó i agulla, al costat de la gerra (fig. 9). La copa de la inhumació núm. 5 va ser posada una mica més enllà del cap (fig. 11), exactament igual que el tupinet de la tomba núm. 6 (fig. 13).

La moneda de bronze que havia de servir per pagar Caront, de la tomba núm. 13, hauria estat posada sota la llengua d'aquella dona jove –entre vint-i-cinc i vint-i-nou anys-, tal com era costum; altres vegades, més rarament, es disposava dins del puny clos del difunt. Va ser trobada al costat mateix del crani on hauria anat a parar quan la descomposició del cos.

Pel que fa al got que acompanyava el cadàver de la tomba núm. 15, hauria estat disposat damunt del costat dret de la panxa, on es va localitzar.

La cassola que acompanyava la sepultura núm. 20, va ser col·locada entre l'espatlla dreta del cadàver i el cap (fig. 33). En canvi, no ens és conegut l'emplaçament de la moneda perforada de l'enterrament núm. 23 que vam trobar molt afectada i, només, parcialment conservada. Pensem, malgrat tot, que es tractaria d'un objecte personal i no de l'"òbol de Caront", com hem intentat justificar anteriorment i podia tractar-se d'un senzill braçalet de cuir o de cordill que hauria acabat desapareixent. Aquest fet explicaria que no s'hagués perdut en quedar destruïda la meitat superior de la inhumació.

Novament, era el costat del cap, a la dreta, on s'hauria posat el got de vidre de la tomba núm. 24. La tomba núm. 25, invertia el costat, ara a l'esquerra, pel que fa a la gerreta que acompanyava el difunt, sempre, però, entre la testa i l'espatlla (fig. 40).

El gerret de fireta de la tomba núm. 26, hauria estat posat, també al costat dret del cap. Els objectes personals, un collaret i 4 braçalets, els portava posats (fig. 43).

No sabem on era la gerreta del conjunt funerari de la inhumació núm. 28, desballestada i pràcticament destruïda, en obrar-se altres tombes més modernes. La llàntia que constituïa el conjunt funerari de la sepultura núm. 30, va ser posada al costat del peu dret del difunt (fig. 50).

Els tres atuells ceràmics de la inhumació núm. 32, gerra, got i copa amb dues

nances, es van dipositar entre el cap i l'espatlla esquerra del difunt. A l'alçada del pit, com en algun altre enterrament (*infra*), es conservava una senzilla agulla de bronze que va servir per fixar la mortalla (fig. 54).

Els objectes personals de la noieta de la tomba núm. 33 eren posats on pertocava (*supra*) llevat de dues agulles, una d'os polida i una altra de bronze, que es van localitzar a l'alçada del pit i que podien haver servit per fixar la mortalla o, potser millor, el vestit. Tal com es van trobar de poc conjuntats anatòmicament els ossos no semblava de cap manera que el cadàver hagués estat fortament embolcallat (fig. 56).

La tomba núm. 34, d'un home adult, va proporcionar dues peces de terrissa; un llàntia, situada a l'altura del peu esquerre, i una copa de dues nances, a l'alçada del pit. Cal recordar que una i altra van ser posades fora del sepulcre, damunt de les *tegulae* i, per tant, sense contacte directe amb el cadàver (fig. 58 i 59). No és un fet normal però tampoc inexistent. En veurem, més endavant, paral·lels i interpretacions proposades.

Si resumim les dades, observem que molt sovint (entre un 70% i un 72'72% de les vegades, els objectes ceràmics que acompanyen el difunt se situaven a l'entorn del cap. En dues ocasions, núm. 5 i 6, una mica més enllà, disposades transversalment; tres vegades, al costat dret de la testa (núm. 20, 24 i 26); en altres tres ocasions, al costat esquerre (núm. 32, les tres peces, núm. 4, només un dels tres atuells, i núm. 25, una de les dues peces). Dues vegades, la terrissa era posada damunt de la panxa (núm. 15 i núm. 4, en aquest cas una de les tres peces) o a l'alçada del pit (núm. 34, en un dels dos objectes). En una única ocasió, un dels dos atuells era col·locat al costat del fèmur esquerre (núm. 25), o al costat del peu dret (núm. 30) o a l'alçada de l'esquerre (núm. 34, una de les dues peces).

Si apleguem el conjunt total d'objectes ceràmics o de vidre que havien estat dipositats a l'interior (o damunt) de la tomba, veurem que eren 17 peces en un total de 13 sepultures cosa que significa un modest percentatge d'una peça i un terç per tomba. En 9 ocasions, hi havia un sol atuell (75%), un sol cop, 2 peces 8'32%), i dues vegades, tres recipients (16'68%).

Observem, ara, la relació entre tipus de tomba i ofrena. Del tipus A.1 (*infra*), en quatre ocasions, d'onze (33'33% del total de tombes amb ofrenes); del tipus A.2, l'única sepultura identificada mostrava conjunt funerari (8'33%); del tipus A.3, un cop de tres (8'33%); del tipus C.2, dues vegades (16'16%) de tres; del tipus C.2 o C.3, un cas (8'33%); del tipus D, quatre cops (33'33%), de nou vegades. Si considerem, també, les sepultures amb presència, només, d'objectes personals, una correspondria al tipus C.3 i l'altra al D. No sembla haver-hi cap mena de relació entre conjunt funerari i tipus de tomba.

Hem documentat, en una única ocasió, certament, (tomba núm. 13, on era sebollida una dona) la presència, ben contrastada en molts altres llocs de l'òdol de

Caront". En efecte, aquest era un vell costum hel·lè que es va anar estenent per Itàlia i per Roma i que des d'allí, es va anar popularitzant, amb més o menys fortuna, arreu de l'imperi. Segons la concepció popular i molt arrelada de l'Hades, l'ànima del difunt –els *Manes*, en context romà–, havia de travessar "físicament" l'Estix en la barca que menava l'immortal Caront que cobrava un modest òbol de bronze per dur el difunt del món dels vius al dels morts. Una moneda poc valuosa sota la llengua, dins de la mà closa o posada a l'interior de l'urna cinerària havia de complir aquest servei (Cuq, 1895, 1388-1389; Prieur, 1986, 30-31).

Aquest costum, panmediterrani, va tenir, tanmateix, una expansió i un seguiment desigual i una gran amplitud cronològica. És interessant observar com, en una mateixa època, en unes regions d'Itàlia és quasi testimonial mentre que en altres la seva presència és majoritària (Pellegrino, 2001, 371) i com es perllonga en contextos tardans dins de cementiris clarament cristians en el benentès que no convé treure conclusions immediates i no calibrades. En aquest cas, semblaria més el seguiment acrític d'un costum antic i clarament relacionat amb el *funus* que qualsevol altra cosa, igual que fer continuar encapçalant els epitafis clarament cristians, amb les inicials majúscules *D M* que, de ben segur, no sabien, ja, que significaven però com que sempre s'havia fet en aquell context, no podia ser dolent continuar-les gravant. En aquest cementiri, la tomba on documentem l'"òbol de Caront" és tardana, de, com a mínim, segle IV entrat. Recordem una datació molt semblant en dues inhumacions explorades a Sant Feliu de Guíxols, molt a prop del monestir (Aicart i Nolla, 1995, 104-106) i en altres tombes rurals d'aquest territori. En efecte, en un enterrament associat a la vil·la suburbana de Pla de l'Horta (Sarrià de Ter), es va trobar una tomba de *tegulae*, amb un infant sebollit que portava, a la boca un antoninià de Dioclecià, de principis de la quarta centúria (Palahí, 1998, 206 i *infra*), una altra sepultura del cementiri romà de Vilanera (L'Escala), amb una gerreta africana i una moneda imprecisa dels segles II o III (Codina *et al.*, 2000, 59) o en les tombes T.1 i T.2, una moneda de Constantí II i una indeterminada, del petit cementiri de Raset de Baix (Cervià de Ter), ben datat en el segle IV i, probablement, primers anys del V (Fuentes *et al.*, 2000, 153-156 i *infra*). Un sol cop, la cronologia de la inhumació sembla altimperial: en una tomba, parcialment malmesa, associada a la vil·la de la Font del Vilar (Avinyonet de Puigventós), de *tegulae*, de doble vessant, sense soleira i amb *imbrices* protegint la cresta, es va recuperar una olla, un unguentari-gerreta i una moneda, versemblantment júlioclàudia que podem datar amb fermesa en el segle II (Lloveras i Palahí, 2002, 273-274 i *infra*). És interessant, dins d'aquest discurs, fer menció d'un sepulcre –T-123– trobat dins de la basílica funerària septentrional del Francolí, a Tarragona, infantil, amb un AE2 de Màxim, encunyada a Barcelona entre 408 i 411, al costat del crani que ens fixaria amb fermesa una cronologia dins del segle V (López, 2004, 166 i 502-503). En aquest cas, però, hi ha

dubtes raonables de posar e relació la moneda amb l'òbol de Caront" i, tanmateix, amb una cronologia idèntica a la de la nostra tomba núm. 13.

Pot ser interessant donar un cop d'ull a un conjunt gran d'enterraments, com és el cas d'Empúries, i constatar el nombre de tombes –incineracions, en aquest cas– amb la presència o absència d'una moneda, en un context cronològic que aniria del principat d'August al primer quart/primer terç del segle II. En la necròpoli Ballesta, de 70 incineracions, en 7 s'hi va localitzar una moneda (10%); en la Rubert, de 49, 4 (8'01%); en la Torres, de 70, 11 (15'71%); en la Nofre, de 28, 4 (14'02%); en la Pi, de 12, 1 (8%), en la Vinyals, de 4, 0; en la Patel, 4 de 24 (16%); en la Sabadí, 2 de 15 (13%); en la de l'amfiteatre, amb cap de 2; en la Bonjoan, amb 4 de 22 (18'01%) o en la Granada, amb cap de 6. En total, doncs, de 302 incineracions, entre, aproximadament, el 25 aC i el 125 dC, només 37 presentaven l'òbol de Caront", un 11'2%, un percentatge, modest però significatiu que no podem saber, per ara, si fora d'un ambient urbà hauria tingut un seguiment d'aquestes característiques (més o menys, un de cada 10). No és possible fer la mateixa anàlisi amb les inhumacions, menys nombroses i menys representatives en ser, moltes, clarament tardoantigues i cristianes. Recordem, però, la presència d'inhumacions altimperials amb l'òbol de Caront" com la núm. 2 del cementiri Ballesta, amb un bronze d'Adrià (Almagro, 1955, 90) o la núm. 8, de la mateixa necròpoli, amb una peça de Gal·liè (Almagro, 1955, 91).

El petit cementiri que estem estudiant no sembla confirmar la popularitat i expansió, per aquestes terres, d'aquest costum. De trenta-quatre tombes, només l'hem constatat en una i, altrament, de cronologia avançada cosa que podria significar la lenta penetració d'una manera de fer prestigiosa, des de ciutat al camp, però no pas autòctona i, per tant, difícil d'arrelar i de popularitzar-se. Les escassíssimes dades que posseïm (Sant Feliu de Guíxols, Calonge, Pla de l'Horta, Font del Vilar,..), només ens permeten plantejar-ho i no anar més enllà.

L'ús de la mortalla

Les evidències, en aquest cas, són clares i contundents. Tal com va posar de manifest l'excavació, la pràctica totalitat de les inhumacions presentaven les restes òssies en clara relació anatómica, resultat de l'embolcallament del difunt dins d'una mortalla seguint un vell i antic costum. En dues ocasions (tombes núm. 36 i 32), restes de tela conservada han permès identificar sense cap mena de dubtes que es tractava de lli, un producte natural a bastament usat per crear vestits de tota mena, llençols i mortalles. Molt probablement la major part de les mortalles, sinó totes, usades en aquest cementiri durant tres-cents/tres-cent cinquanta anys, van ser d'aquell teixit. És, altrament, la norma general; una gran peça de tela blanca, preferentment de lli (Lizzi, 1995, 49-68) Altres dades complementàries constatades en el

procés d'excavació han servit per deduir com de vegades l'embolcall de lli sobre el cos nu del difunt es fixava amb una llarga i fina agulla de bronze. El teixit s'havia disposat de tal manera que es recollien els extrems damunt del pit i es fixaven travessant-los amb l'agulla que el mantenia tibant. Amb la descomposició del cos i de la tela, només en va quedar, al final, l'agulla sobre les costelles.

En uns pocs casos, exclusivament en tombes d'infants o adolescents, observem que les restes no es trobaven en perfecte connexió anatòmica. En cap cas, però, si no havia estat per causes externes, la dispersió no era mai exagerada i, sovint, només puntual. Alguna vegada potser podria ser conseqüència d'haver dipositat el cadàver en un embolcall sense fixar o, fins i tot, sense, potser nu o cobert d'un senzill vestidet. És curiós constatar que sol ser el crani la peça que més s'ha mogut dins d'un espai tancat i buit.

Un cas insòlit

El cadàver sebollit dins de la sepultura núm. 9 planteja algunes de les qüestions més interessants d'aquest cementiri. Recordem que es tractava d'una tomba parcialment destruïda, que pertanyia a un home jove, d'uns 25 anys, que va ser dipositat dins d'un taüt de fusta amb un complicat grilló, de fusta i ferro, que li emprisonava les dues cames a l'altura dels turmells de tal manera que impossibilitaven cap mena de moviment (*supra*) (fig. 17 a 19).

No tenim indicis fermes per poder datar la inhumació però la seva posició dins de la necròpoli i la disposició sud/nord, servirien per defensar una cronologia alta, entre mitjan segle II i segle III.

És, certament, una troballa curiosa, que cal explicar, única en el context del cementiri i rara en el món funerari romà. Cal suposar que el difunt hauria estat castigat a ser immobilitzat d'una manera cruel que feia impossible moure's si no era a saltirons. No podem saber, no s'ha conservat la part superior del cos, si duia cadenes i grillons a les mans o al coll, cosa que considerem poc probable si ens hem de fiar de les escasses dades arqueològiques on només se'ls encadenen els turmells (*infra*). Hem de deduir que va morir amb els grillons posats i que va ser sebollit amb una certa dignitat, dins d'un taüt de fusta, sense, però, treure-li el parany que l'havia mantingut encadenat i immòbil. Per què?

No és gens fàcil respondre aquesta pregunta perquè desconeixem en detall els costums dels antics i perquè les dades arqueològiques, poc nodrides, només informen, quan ho fan, dels que van ser enterrats amb cadenes o grillons i no pas dels que morts a l'ergàstula haurien estat deslliurats per procedir al sepeli.

Hi va haver voluntat d'exemplificar, en enterrar el difunt amb els grillons? Es va fer per altres raons que ens defugen? Era la norma i no l'excepció actuar d'aquesta manera? Només s'aplicava als condemnats a mort? No ho sabem. Tanmateix,

en aquest cas hi veuríem el complement, simbòlic, d'un càstig dur conseqüència directa, cal suposar, d'un "crim" esfereïdor.

Els dos paral·lels que coneixem, només semblants i no pas idèntics, corresponen a realitats urbanes on les possibilitats teòriques es multipliquen.

Recordem, en primer lloc, el cadàver localitzat a la necròpoli, inèdita, de l'àrea del Pàrking d'Empúries, excavada el 1984, amb grilló de ferro i cadena al turmell, col·locat en una simple fossa, sense cap altre acompanyament i amb una cronologia imprecisa anterior, potser, al canvi d'era (fig. 73).

L'altre, procedeix de la fase més moderna, altimperial, de la necròpoli urbana del carrer de Quart, a València. La tomba 3261 corresponia a un home adult que conservava, només, les extremitats inferiors, amb un grilló de ferro lligant-li el turmell esquerre. Havia estat disposat decúbit supí i amortallat. Llevat del cadenat, cap altra circumstància diferia de les tombes de l'entorn. La proposta dels excavadors era de què es tractaria d'un condemnat a mort que, un cop ajusticiat i complint la llei de l'època, hauria estat lliurat a la família que l'hauria sebollit tal com corresponia (García i Guérin, 2002, 210-213 i fig. 6). És probable, certament, però no pas segur. D'entrada, no podem saber si havia estat un home lliure o un esclau atès que, malgrat la condició jurídica personal, el *servus* tenia dret, en morir, a un *funus* i a una tomba que era propietat de l'amo que la "traspassava" als *Manes* del difunt i que,

Figura 73. Necròpoli emporitana del Pàrking. Difunt amb grilló i cadena (1984).

com les altres, era, també, *locus religiosus*, obligació moral indefugible (*pietas*) que només els miserables intentaven esquivar. Hi ha en aquella mateixa necròpoli altres troballes, molt més nombroses, que poden tenir a veure indirectament amb aquestes qüestions plantejades. En la fase més antiga, de l'època fundacional de la ciutat, hi ha un conjunt important d'inhumacions, algunes en fossa i altres en taüts de fusta, on el cadàver va ser posat volgudament bocaterrosa. És un costum raríssim, quasi inexistent. Es preguntaven els excavadors: era volgut? Era negligència? Era irreverència intencionada? Era un càstig simbòlic? No era possible una resposta clara (García i Guérin, 2002, 206, nota 33). En la fase més avançada es tornaven a documentar enterraments similars, en aquest cas, sense mortalla, com si haguessin estat llançats a la fossa. En una ocasió, semblava que el difunt hauria portat les mans lligades a l'esquena. Tots aquests cadàvers eren posats a part, amb els infants, definint una *area* pròpia a l'interior de la necròpoli (García i Guérin, 2002, 212-213). Novament se'ls plantejava la possibilitat de considerar aquells inhumats com a condemnats, diferents, en aquesta ocasió del de la tomba 3216 (*supra*), on hi va haver cura i voluntat de seguir el costum tradicional deixant de banda, ara, el grilló.

Si tornem al Collet, tot fa pensar que hauria estat un càstig portat a les darreres conseqüències però on quedaria clar el pes enorme del costum, de la tradició, en relació al món funerari, on malgrat haver-se fet mereixedor de ser sebollit encadenat, ningú li va estalviar una tomba digna en un cementiri en ús, per tant, un *funus* i un lloc on poder rebre, per part de la família, dels amics, dels companys, els ritus funeraris corresponents.

Deduïm del parany que el difunt de la tomba núm. 9 era esclau, un *seruus*. Ens basem en les característiques generals de la necròpoli, molt modesta, de les condicions de vida dels que hi van ser enterrats (*infra*), de la simplicitat del conjunt però, sobretot, de l'existència del grilló que feia impossible moure's a qui el duïa, un càstig que costaria d'entendre veure aplicat, després de la mort i en un context rural, a un home lliure. Aplicat a un esclau, no representa cap mena de problema, en tractar-se d'un *instrumentum uocale* i, per tant, sense drets i exposat a dures correccions absolutament legals que preveïen, en circumstàncies determinades, la pena capital que aplicaven els botxins oficials de la *ciuitas*, després de ser confirmada pels magistrats. En el nostre cas, no cal suposar obligatòriament aquesta última possibilitat; podia haver mort inesperadament mentre era encadenat per alguna malifeta. Les ganes de fer-lo servir d'exemple potser explicarien que fos sebollit sense ni treure-li els grillons.

L'existència d'esclaus encadenats ens és ben coneguda tant des de les fonts textuais com des de les dades arqueològiques. Tanmateix, el seu valor és escàs per a nosaltres en correspondre exclusivament a contextos itàlics i lligats, sempre, a les grans explotacions esclavistes pròpies dels segle II aC a I dC, lluny, doncs, de les

peculiaritats del nostre jaciment. Donem-hi, però, un cop d'ull.

Cató i Varró es refereixen sovint als esclaus que treballaven encadenats però és Columel·la qui ho descriu amb més claredat, tot parlant del lloc on han de dormir (I, 6, 3) o de la cura que cal tenir amb els esclaus castigats, on el paper de l'amo és determinant (I, 8, 16-17) (Etienne, 1974, 249-266; Martin, 1974, 267-297; Kolendo, 1980, 195).

Les dades arqueològiques, escasses, ens informen, per exemple, que en la cel·la 8 del quadripòrtic de darrera del teatre de Pompeia, convertit en caserna de gladiadors, gent servil, havia estat convertida en presó i a dins s'havien construït uns grillons de tal manera que podien empresonar per una cama uns quants castigats simultàniament, col·locats a un i l'altre costat de l'aparell de tal manera que havien d'estar estirats o asseguts sense poder-se moure ni posar-se dempeus (La Rocca i de Vos, 1976, 153; de Vos i de Vos, 1982, 69) (fig. 74). A la vil·la del *fondo Marchetti* a Gragnano (Campània), es van localitzar, en una cambra, uns grillons de ferro on

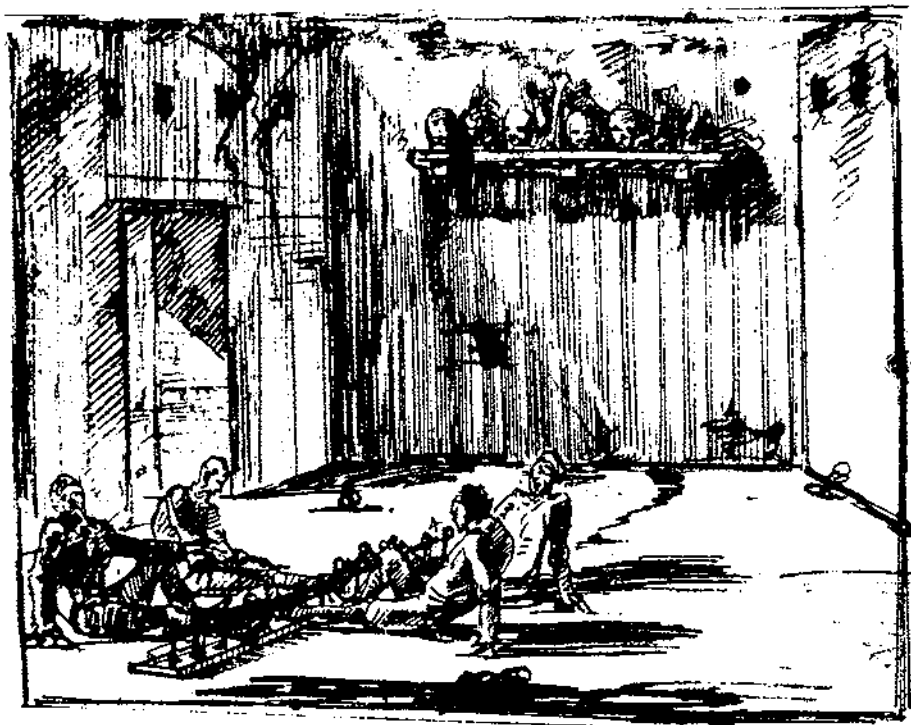

Figura 74. Representació de G. B. Piranesi, del quadripòrtic de darrera del teatre de Pompeia amb quatre condemnats encadenats.

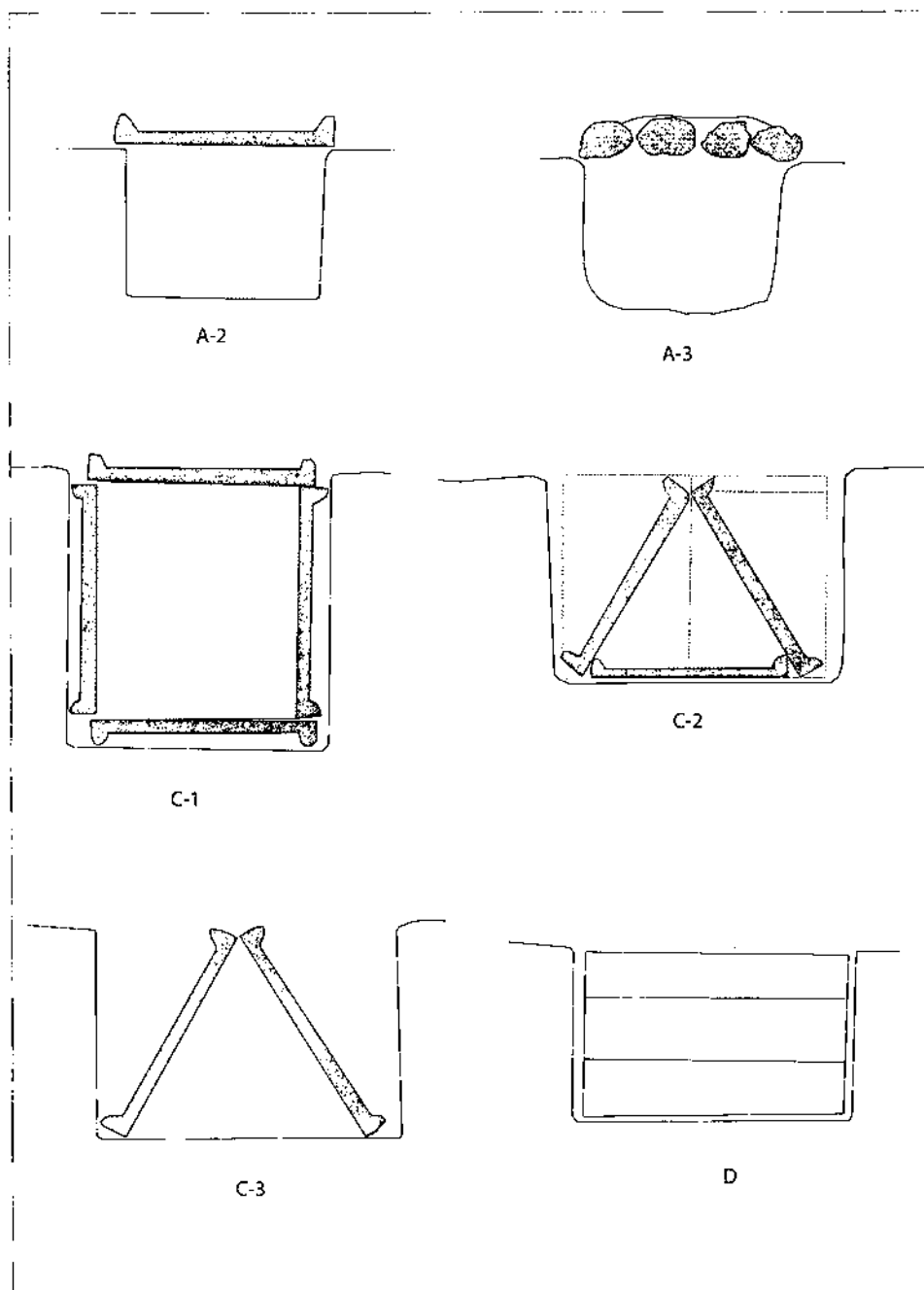

Figura 75. Necròpoli del Collet. Tipus d'enterraments.

Núm.	Tipus	Sexe	Edat	Ofrenes	Cronologia
E.1	A.1	Home	30/34		
E.2	B	Dona	45/59		
E.3	D	Home	45/59		
E.4	A.1	Home	35/45	3 gerres, eina de ferro i agulla	150-200
E.5	D	Home	39/49	1 copa ceràmica	175-225
E.6	D	Dona	35/45	1 gerra	175-225
E.7	C.1	Infant n.e	5/7		
E.8	D	Dona	25/34		
E.9	D	Jove n.e.	25		
E.10	C.3	Home	30/35		
E.11	A.1	Home	6/7		
E.12	A.1	Dona	30/39		
E.13	A.1	Dona	25/29	1 òbol	400-500
E.14	A.1	Infant n.e.	- de 12		
E.15	A.1	Home	30/34	Got de ceràmica	400-500
E.16	A.3	Dona	45/49		
E.17	C.2	Home	25/29		
E.19	A.1	Home	25/34		
E.20	A.1	Dona	34/44	Cassola ceràmica	200-300
E.21	A.1	Home	17/25		
E.22	C.3	Dona	25/34		
E.23	C.3	Nena ?	9-12	Penjoll i òbol	225-325
E.24	A.3	Dona	45/59	Got de vidre	250-350
E.25	A.2	Dona	32/49	Ampolla o gerra globular	175-225
E.26	C.2	Nena ?	2/4	Gerreta de joguina	125-175
E.27	A.3	Home	25/27		
E.28	C.2/3	Dona ?	?	Gerres	175-225
E.29	D	Home	34/39		
E.30	D	Home	20/25	Llàntia	150-200
E.31	A.1	Dona	30/34		
E.32	D	Dona	40/49	Gerreta, got, copa i agulla metall	150+200
E.33	D	Dona ?	12/16		
E.34	C.2	Home	39/44	Copa, llàntia.	150-200
E.35	A.1	Home ?	16/18		

Figura 76. Necròpoli del Collet. Taula-resum.

era possible, com a Pompeia, encadenar uns quants esclaus simultàniament (Rostovtzeff, 1961, 27, lám. X; Etienne, 1970, 193) Aquesta informació sembla que s'hauria de posar en relació amb les explotacions esclavistes i amb el costum de fer treballar encadenats colles de *serui* que, de nit, eren immobilitzats a l'ergàstula, lligats a un mateix grilló.

Una altra notícia, valuosa i molt més pròxima, procedeix de la vil·la dels Munts, a Altafulla, on durant les excavacions efectuades per Berges, es va localitzar en un indret que es va anomenar "presó", restes humanes associades amb un grilló de ferro i dins d'un nivell d'incendi que calia datar vers el 260 (Otiña, 2005, 37 i 41-58, fig. 4). Podria, efectivament, tractar-se de l'*ergastula* de la vil·la on hi hauria alguns esclau díscol encadenat quan, en produir-se l'incendi que va destruir aquell sector, no pogués ser alliberat, morint on era encadenat.

L'objecte que hem localitzat a Sant Antoni pertany a una altra època i a un altre món, on no sembla que predominessin les maneres pròpies de la Itàlia tirrènica del segle I. Això no significa que no hi haguessin esclaus –i potser més del que havíem imaginat– i que no poguessin ser castigats. El grilló que estudiem és un objecte individual, tan brutal, certament, com els que acabem de descriure, en empresonar les dues cames i fer impossible qualsevol moviment. Tot sembla indicar que no ens trobaríem davant del costum de fer treballar encadenats grups d'esclaus sinó d'una resposta contundent a un fet esporàdic i puntual suficientment greu per generar una resposta tan dura que semblaria, fins i tot, haver anat més enllà de la mort.

Aquest fet ens porta obligadament a preguntar-nos: tots els sebollits en aquest cementiri eren *serui*? Mancats d'altres dades és perillós respondre en una o altra direcció. Recordem, en primer lloc, la llarguíssima etapa d'ús, entre tres-cents i tres-cents cinquanta anys, cosa que significa situacions històriques ben diferents i, en segon lloc, la impossibilitat, a través de les dades arqueològiques, de fixar la categoria jurídica dels difunts. No hi ha gaire diferència, pel que fa a treballs, cansament, nivell de vida i alimentació entre assalariats lliures, *coloni* o *serui*. Tanmateix, aquesta descoberta posa de manifest la presència de mà d'obra servil durant l'alt imperi en les vil·les dl nostre país. Saber quin percentatge del total representaven, són figures d'un altre paner.

Tipologia i característiques de les sepultures (fig., 67, 68 i 75).

L'excavació, acurada, va permetre observar que en la construcció de cada un dels enterraments es va procedir de manera semblant. En efecte, es va perforar primerament el subsòl, des del nivell de circulació del moment, per crear una fossa de dimensions variables però sempre suficient per rebre-hi, amb comoditat, el cos del difunt (fosses simples, fossa amb *tegulae*, fosses amb pedres al damunt (*infra*)), per

disposar-hi el taüt de fusta, o per bastir-hi un modest sepulcre (caixa de *tegulae* de secció quadrangular o triangular, caixes mixtes..).

Queda clar que les tombes eren marcades externament i de ben segur que, almenys durant una generació o més, els familiars, els interessats, sabien perfectament on eres sebollits els seus morts, on poder realitzar els rituals que el costum i la *pietas* exigien. En alguns casos, és fàcil deduir-ho: les tombes en fossa amb pedruscall al damunt que devien crear una mena de petit túmul, evident, que assenyalava i protegia l'enterrament. Podria ser, també, que hi hagués altres indicis complementaris. En altres ocasions (la inhumació núm. 6), per damunt de l'enterrament, sobre el sòl i a l'alçada del cap, es va col·locar una teula plana (i potser altres coses) que servia per identificar el lloc precís de la tomba i, també, segons, pensem, com a lloc d'ofrenes i libacions. Alguns enterraments d'Empúries podrien haver optat per la mateixa solució (inhumació Ballesta núm. 7, per exemple (Almagro, 1955, 91), o, més segur, la inhumació T.11, de la necròpoli altimperial del sector nord del Francolí, on, com a la nostra, damunt d'un taüt de fusta es van disposar transversalment 4 *tegulae* que només s'entenen tal com les interpretem (López, 2004, 57-63)). Tanmateix, l'exemple més interessant ens el proporciona la necròpoli de la bòbila Robert, a Vilassar de Mar, amb una tomba de *tegulae* de secció triangular amb un element, en aquest cas, de dos blocs de pedra que assenyalaven la deposició i servien per centralitzar libacions i ofrenes (Prevosti, 1981, 173-178, fig. 50, 4 a 7).

L'epitafi, costós, car, no és a l'abast de tothom, ans al contrari. És rar, especialment en necròpolis rurals, i sol ser més present (entre un 30 i un 40%) en tombes masculines que femenines. Cal considerar, però, la possible existència d'esteles de fusta, com a Frénouville, amb el *titulus* pintat (González Villaescusa, 2001, 110-113). En altres ocasions, com passa a Lage do Ouro (Crato, Portugal), en la tomba núm. 30.5, una *tegula* clavada a terra definia el lloc del sepulcre (Caetano, 2002, 326-327). Moltes altres vegades, complexes estructures exteriors assenyalaven amb força el lloc.

Hem de deduir l'existència de senyals clares i evidents que feien possible identificar una tomba determinada que feia possible celebrar convenientment els rituals funeraris entre una i tres generacions. Aquest fet, constant arreu, determina que els néts acabaven per oblidar la tomba dels avis o, com a molt, la dels besavis. A partir d'aquell moment era possible malmetre o afectar, sense voler, una vella sepultura (González Villaescusa, 2001, 113).

Tal com s'ha vist, hi va haver algunes superposicions no destructives i, també, enterraments afectats en obrar-se nous enterraments. El primer dels casos no planteja cap mena de problema. La llei només prohibia la destrucció, conscient, d'una tomba, *locus religiosus*, no ho oblidem. Si es van malmetre sepultures anteriors només s'explicaria per un desconeixement de la seva existència. Cal suposar, doncs,

que els enterraments destruïts, ho van ser involuntàriament, per casualitat, en haver desaparegut de la memòria col·lectiva la idea de la seva existència (Remesal, 2002, 369-372).

Tanmateix, superposicions acurades i destruccions, en un espai destinat a cementiri que, aparentment no tenia uns límits clars, en una zona que interpretem com a marginal dins del *fundus*, on fa l'efecte que no s'hi duia a terme activitats productives, ens planteja la possibilitat d'imaginar l'existència d'un espai relativament reduït destinat per l'amo a zona d'enterrament d'esclaus, *coloni i/o* assalariats que habitaven la vil·la, cosa que explicaria les dimensions de la necròpoli, les superposicions i destruccions i una molt llarga etapa d'ús. Aquest fet posa de manifest que hem de suposar l'existència, en altres sectors del *fundus* i, versemblantment, a redós de la vil·la, d'altres *areae* funeràries. Ja hem pogut constatar que el nostre petit cementiri, encara que el multipliquéssim per 10, un fet altament improbable, no respondria, de cap manera, a la llarga etapa d'ús i a la població, suposada, de l'establiment.

Convé recordar, ara que parlem d'aquestes qüestions, que el *dominus* va procedir d'acord amb els consells, assenyats i de sentit comú, de juristes i teòrics que recordaven la conveniència, en el *territorium*, de triar llocs marginals, a tocar camins i vies, erms, per fer-ne àrees d'enterrament. Un cop existia una tomba, l'indret quedava protegit i, recordem-ho, obert i visitable, car els descendents tenien, per llei, via lliure per acostar-s'hi i per acomplir-hi els ritus obligats (Visscher, 1963, 43-92; Remesal, 2002, 369-378).

Si ens centre a analitzar els diferents tipus d'enterraments que hem identificat, observem, en primera instància, la presència d'uns models molt senzills, ben coneguts i, majoritàriament, de molt baix cost que documentem, amb percentatges semblants, en altres cementiris d'aquesta mateixa època arreu dels territoris occidentals de l'imperi. No hi ha, com hem vist, cap mena de sepultura estranya o extraordinària. Tot és simple, modest. Ens trobem davant d'una manera d'obrar uniforme, almenys aparentment, i condicionada per una manca evident de possibilitats econòmiques. Un fet determinant per definir la categoria social dels seus usuaris és la completa inexistència d'epitafis, d'inscripcions que recordessin, com a mínim, el nom dels difunts. I no és convenient adduir possibles pèrdues. Ens trobem davant d'un cementiri la tipologia del qual fa altament improbable que alguna de les tombes hagués posseït un *titulus* i, si de cas, pintat sobre una estela de fusta. Hi ha indicis fermes de què com a mínim alguns dels usuaris d'aquesta necròpoli eren de condició servil. Ho prova la sepultura núm. 9, amb un individu sebollit amb grillons als peus que només s'explica si el difunt era un esclau (*supra*) i, més indirectament, l'anàlisi exhaustiva de les restes òssies que confirmen mancances alimentàries i una vida de treball més que dura (*infra*).

Podem dividir el conjunt de sepultures identificades, 33 en total, en haver-n'hi una, núm. 28, que donem com a indeterminada en haver-se trobat malmesa i remenada (2'94%), en quatre grans grups, alguns dels quals poden ser subdividits en diversos subtipus:

A) Tombes en fossa (**fig. 67, 68 i 75**). En total, quasi la meitat del conjunt. –16 inhumacions, i un 47'05% del total i un 48'48% de les identificades-. És la sepultura més simple, sense exigències, que només demana unes eines a l'abast i un lloc on cavar-la. Devia haver-hi algun indici exterior, potser de fusta en alguna ocasió, tal com succeeix en alguns llocs, que assenyalava la tomba amb claredat. D'entre aquest conjunt, de llarguíssima cronologia, podem distingir tres variants que analitzarem de menys a més sofisticades. Tipus A.1 o de fossa simple, rectangular i de vores sovint arrodonides. Un cop obert el sot i aconseguida la fondària desitjada, hom procedia a col·locar-hi el cadàver amortallat i, quan n'hi havia, a posar al seu cantó aquells pocs objectes que l'havien d'acompanyar. Després, es cobria amb la mateixa terra generada pel forat, definint un petit túmul per damunt del sòl que molt probablement es personalitzava amb algun senzill element que feia factible identificar, sense errors, la tomba. En aquest cementiri és, com sol ser habitual en molts d'altres, el tipus més representat. En total 12 inhumacions (núm. 1, 4, 11, 12, 13, 14, 15, 19, 20, 21, 31 i 35), amb un 35'29% i un 36'36%, respectivament. Aquest tipus de tomba s'utilitzava per a adults, infants, homes i dones, amb diverses i variades orientacions. En unes quantes, (núm. 4, 13, 15 i 20), el cadàver del difunt era acompanyat de modestes ofrenes la datació de les quals ens permet deduir que s'obraven fosses des dels primers anys d'utilització del cementiri (tomba núm. 4, amb una cronologia de segona meitat del segle II), fins als moments més avançats (tomba núm. 15, del segle V). No és oportú, per l'èxit extraordinari i el llarg abast cronològic d'aquest model, omnipresent, fer un inventari detallat dels paral·lels (vegeu, si de cas, Nolla i Sagrera, 1995, 278-280). Tanmateix, convé recordar que és un tipus ben present arreu i en totes les èpoques tal com podem observar donant un ràpid cop d'ull a necròpolis de territoris pròxims. A can Trullàs (Granollers), constitueixen un grup nombrós, amb nou exemplars, alguns dels quals una mica més sofisticats (Tenas, 1992, 65-78; Urcatescu, coordinadora, 2004, 79-95). A Tarragona, abunden al cementiri de la platja del Cossis (Macias i Menchón, 2002, 237-257) i al sud-occidental (López, 2004) i no són estrany en contextos rurals (López i Piñol, 1995, 186-187). Globalment sovintegen al País Valencià (González Villaescusa, 2001, 101-102), on podem observar, per exemple, que són majoria en la fase A de la necròpoli urbana del carrer de Quart, més minoritària a la fase B i omnipresent a la C (García i Guérin, 2002, 204-211); una de les sepultures més corrents al cementiri occidental de la ciutat (Rosselló i Ruiz, 1996, 152). El tipus A.2, és una variant ben coneguda de l'anterior, segons la qual, la fossa,

un cop sebollit el cadàver, era coberta i, per tant, protegida per unes quantes *tegulae* posades planes, creant un modest sepulcre. Aquí en coneixem una, la núm. 25 (2'94% i 3'03%). És un model ben documentat a partir del segle II. Recordem, per exemple, la inhumació Ballesta núm. 7 d'Empúries (Almagro, 1955, 91), on la fossa havia estat closa amb 3 teules planes o l'ús continuat en contextos més tardans (Nolla i Sagrera, 1995, 280-281). Es documenta a can Trullàs, en dues ocasions (Tenas, 1992, 65-78), amb claredat al País Valencià, amb una o més *tegulae*, sobretot entre mitjan/finals segle II fins al segle V (González Villaescusa, 2001, 94-95), a Còrdova, des d'època d'August cobrint incineracions i, més endavant, inhumacions (Vaquerizo, 2002, 153-155 i 158, núm. 10, 85 i 87) i, arreu. Finalment, el tipus A.3, on sobre la fossa, un cop sebollit el cadàver i colgada de terra, es disposava un llit de pedres mitjaneres conformant i definit un túmul més evident i més resistent que la terra piconada. En coneixem 3 exemples (núm. 16, 24 i 27) (8'22% i 9'09%), un dels quals sembla adquirir una forma antropomorfa "dibuixant" el cap del difunt (núm. 16) que cal, però, posar en relació amb la voluntat i necessitat de preservar un sepulcre més antic (núm. 26). A primer cop d'ull, caldria considerar aquesta variant tipològica com a més moderna, pròpia, potser, del segle III molt avançat, IV i més enllà. Confirmaria aquesta suposició la presència d'un petit recipient de vidre posat al costat del cap de la inhumació núm. 24 que cal datar en la quarta centúria (*supra*). En coneixem alguns paral·lels a Empúries, un dels quals faria que calgués anar en compte a l'hora de validar acríticament l'equació "fossa coberta de pedres" = cronologia baiximperial. En efecte, la inhumació Bonjoan núm. III, una fossa coberta externament amb pedres, amb el difunt amb el cap a migdia, s'ha de datar a mitjan/segona meitat del segle II per la presència d'un tupí de ceràmica africana de la forma Hayes 131 i d'una moneda de bronze pròpia d'aquella centúria (Almagro, 1955, 281). Molt més antiga era, tanmateix, la inhumació núm. I d'aquella mateixa necròpoli, amb el difunt orientat, i la presència d'un got de parets fines de la forma Mayet XXXIII, que donava una datació tiberoclàudia a la deposició (Almagro, 1955, 280). També a Empúries en trobem en contextos tardoantics (Nolla i Sagrera, 1995, 280-281). Es va utilitzar tant per sebollir homes com dones. Podríem aduir un possible paral·lel a can Trullàs, on la tomba núm. 10 era colgada de còdols (Tenas, 1992, 65-78), en un context més antic, a mas de Gassol (Alcover), on la sepultura núm. III era coberta de pedruscall lligat amb un morter molt magre (López i Piñol, 1995,). Al País Valencià seria propi de tombes tardanes, segles V i VI (González Villaescusa, 2001, 101) mentre que a *Corduba* només es documenta protegint incineracions (Vaquerizo, 2002, 153-155, núm. 21).

B) Sepultura mixta de fossa i caixa de *tegulae* de secció quadrangular (**fig. 67, 68 i 75**). Un únic exemple (núm. 2) (2'94% i 3'03%). En aquest cas, només una part

de la fossa, la capçalera, va ser regularitzada amb *tegulae*, definint una caixa completa amb solera i tot. La resta de la sepultura es va fixar amb alguna altra teula plana, pedres granítiques o, senzillament, el forat. No hem pogut saber com era coberta. Aquesta mena d'enterraments, on tot s'aprofita, defineixen perfectament les peculiaritats del cementiri i el grup social que s'hi enterrava (vegeu, Nolla i Sagrera, 1995, 272-275).

C) Sepultures en caixa de *tegulae* (fig. 67, 68 i 75). En total 8 exemples (23'52% i 24'24%). Com és habitual, trobem els dos subtipus més característics. C.1, és la caixa obrada amb aquelles grans peces de terrissa conformant una sepultura prismàtica de secció quadrangular, una cista de *tegulae*. En coneixem una, la núm. 7 (2'94% i 3'03%), d'un infant, amb el cap a ponent que no podem datar directament però que era clarament posterior a les tombes núm. 2, mixta, i núm. 3, un taüt de fusta. Aquestes sepultures són ben conegudes arreu, sovint en contextos tardoantics clarament cristians com passa a la Neàpolis emporitana i en altres cementiris tardans d'aquest territori (Nolla i Sagrera, 1995, 266-270; Burch *et al.*, 1999, 94-95) o a l'interior de la basílica funerària descoberta al nord de la zona del Francolí, a Tarragona, amb una datació preferent i quasi exclusiva del segle V i on aquest tipus és molt superior a les caixes similars de secció triangular (López, 2004, 161-162). Al País Valencià observem com haurien protegit incineracions des del segle I i esdevingut el sepulcre d'inhumacions entre el segle II i el IV. No sembla que hagués estat en ús més enllà del 400 (González Villaescusa, 2001, 94). Aquest sepulcre necessita més *tegulae* que disposant-les en secció triangular cosa que ajudaria a explicar la preferència d'aquest segon model. Considerem, basant-nos només en el lloc que ocupava i en les relacions estratigràfiques amb altres tombes, que s'hauria de datar a partir de la segona meitat del segle III. A les Gàl·lies es coneix ja des d'inicis del segle I, protegint urnes cineràries (Collardelle *et al.*, 1996, 276-278) però, segons sembla, seria entre els segles III i el IV quan més s'hauria utilitzat (Gagnière, 1965, 63-65; Boissavit-Camus *et al.*, 1996, 259). El tipus C.2 correspondria a sarcòfags de *tegulae* de secció triangular, amb solera i laterals i, de vegades, amb una altra teula plana segellant capçalera i/o peus. En total n'hem identificat 3 (núm. 17, 26 i 34) (8'82% i 9'09%). La nostra tomba núm. 17, amb solera i coberta mostrava l'ús de pedres clavades que falcaven, dins del forat, les *tegulae* laterals, una manera de fer ben coneguda. No pot ser datada amb seguretat. Recordem, només, que estratigràficament es trobava per sota de la núm. 31 i pel damunt de la núm. 21. També era sencera la sepultura núm. 34, de la primera meitat del segle III (*supra*). Una altra variant, C.3, més senzilla, només comportaria *tegulae* de coberta, a doble vessant sense solera i, majoritàriament també, sense peces de peus o capçalera. N'hem identificat altres 3 (núm. 10, 22 i 23) (8'82% i 9'09%). La sepultura núm. 28, que hem

considerat com impossible de saber-ne, amb certesa el tipus de tomba utilitzat, podria molt bé pertànyer a aquest model o al descrit anteriorment (C.2 o C.3). Tanmateix, hem preferit deixar-la de costat i no quantificar-la. La núm. 22, molt afectada, devia ser semblant: no hauria tingut ni solera ni peces tapant capçalera i peus. No hi ha indicis de datació ni relacions estratigràfiques amb altres enterraments. La núm. 23, un enterrament infantil, tampoc va disposar de solera però en canvi una tègula vertical cloïa els peus. L'infant, una nena, va ser sebollit amb un moneda folrada d'argent perforada, potser un modest penjoll, que dataríem a partir del segle III. L'enterrament núm. 26, d'una altra nena, és un sepulcre complet, amb solera, capçaleres i costats i que podem datar amb precisió entre els primers enterraments del cementiri (*supra*), dins de la primera meitat/mitjan segle II. En relació a aquest tipus d'enterrament, tan habituals i de tan llarga cronologia, no podem fer gaire res més que assenyalar que el trobem, ja, ben documentat i en ús entre les inhumacions més antigues, com podria ser la inhumació núm. 2, de la necròpoli Ballesta d'Empúries, un enterrament infantil orientat, amb, només dues tègules inclinades cobrint les despulles, sense capçalera ni peus ni solera, que dataria (*terminus post quem*) un bronze d'*Antoninus Pius* del 140-143 de l'era (Almagro, 1955, 90) o, de la mateixa època, la tomba 2, de la necròpoli associada a la Font del Vilar (Avinyonet de Puigventós, Alt Empordà), sense solera però amb *imbrices* lligant la cresta del sepulcre (Lloveras i Palahí, 2002, 273-274 i *infra*). Una mica més moderna, de la segona meitat del segle II, seria una de les tombes de *tegulae* de Llafranc, recentment publicada (Carreras *et al.*, 2004, 27-30). Cal, doncs, anar amb cura a l'hora de donar un valor cronològic avançat als enterraments en *tegulae* de secció triangular perquè els trobem des de molt aviat i amb èxit extraordinari que es va perllongant fins, com a mínim, el segle VII (Nolla i Sagrera, 1995, 266-270; Burch *et al.*, 1999, 94-95). Tampoc respon a qüestions cronològiques la complexitat o no del sepulcre ni la presència de *imbrices* que en aquests territoris nord-occidentals trobem poc documentada. Els sarcòfags obrats amb *tegulae*, d'un o altre tipus, van servir indistintament per cobrir les despulles d'homes i dones, d'infants i d'adults. No sembla convenient ni assenyat aplegar paral·lels d'aquestes dues variants C.2 i C.3 de sepulcres obrats amb tègules disposades a doble vessant, amb o sense solera, en tractar-se d'un dels tipus més corrents de sepultura arreu del món romà, ja des del segle I protegint les despulles cremades del difunt, cobrint inhumacions antigues i continuant la pràctica fins a la fi de l'antiguitat tardana vegeu, per exemple, González Villaescusa, 2001, 92-93; Gagnière, 1965, 69-76; Collardelle *et al.*, 1996, 284-285).

D) Taüts de fusta (**fig. 67, 68 i 75**). Un model a bastament utilitzat, amb 9 inhumacions (núm. 3, 5, 6, 8, 9, 29, 30, 32 i 33) (26'47% i 27'27%). Fins que la pre-

cisió en l'excavació no ho va permetre, semblava que l'ús d'aquest sepulcres era tardà. Tanmateix, les evidències actuals permeten assegurar que sorgeixen amb força des del mateix moment en què el ritual d'inhumació comença a fer-se sentir amb força. Observem-ne la forta presència als cementiris tarragonins del Parc de la Ciutat entre el segle III i el V (TED'A, 1987, 111-114) o del sector septentrional de l'àrea del Francolí (fase anterior a la basílica funerària), on de 12 inhumacions, 4 ho eren en caixa de fusta (López, 2004, 163). És, també, una manera de fer ben coneguda entre els enterraments d'època romana al País Valencià, on, de vegades, el taüt era col·locat dins d'un sepulcre obrat amb *tegulae* (González Villaescusa, 2001, 91-92) i a *Corduba*, són ben usats en els segles II i III (Vaquerizo, 2002, 157). A les Gàl·lies, la situació constatada no és pas diferent. Documentat, ja, des del segle I continuaria fent-se servir fins als segle V, quan desapareix completament, segons sembla, per tornar a utilitzar-se a la baixa edat mitjana (Gagnière, 1995, 66-69; Collardelle *et al.*, 1996, 273; Boissavit-Camus *et al.*, 1996, 264-265). En el nostre conjunt, solen ser taüts prismàtics, amb claus de ferro de mides i formes diverses, i, en algun cas, de bronze. Destacaríem la tomba núm. 30, amb la capçalera amb tres costats definint un taüt de planta hexagonal de molta personalitat que, altrament, podem datar sense dubtes dins de la segona meitat del segle II. Els indicis cronològics fermes defensen datacions de segle II avançat per aquesta mena de sepultures. Cal però prendre-s'ho amb precaució, perquè la major part d'aquests enterraments no tenen cap relació estratigràfica amb les altres inhumacions ni unes ofrenes que facin possible assegurar una cronologia. És ben documentada la pervivència puntual del taüt de fusta en contextos tardoantics a Roses (Nolla, 1997, 139). Va servir per sebollir dones i homes adults i, en un sol cas, una noieta d'entre 12 i 16 anys. La conservació de fusta adherida als claus del taüt en diverses ocasions (*supra*), ha fet possible procedir a l'anàlisi antracològica detallada en el laboratori i la possibilitat, en quatre ocasions, d'identificar el tipus de fusta. Enviem el lector, per les característiques tècniques del treball, al capítol corresponent dins d'aquest estudi; aquí ens limitarem a valorar i ponderar els resultats en funció de l'estudi global del cementiri. Dels 9 taüts de fusta descoberts, només en quatre ocasions ha estat possible identificar-ne el tipus, un 44'44%, poc menys de la meitat. El taüt núm. 5, d'un home d'entre trenta-quatre i trenta-nou anys que hauria estat sebollit entre el darrer quart del segle II i el primer del III, era fet amb fusta de pi (*Pinus sp.*). El núm. 29, un altre home mort a la mateixa edat que l'anterior i que semblantment havia estat disposat amb el cap a l'est, cosa que podria ser indicatiu d'una cronologia alta, hauria fet servir una altra variant no determinada de fusta de pi (*Conifera*). El núm. 30, un home jove mort entre vint i vint-i-cinc anys, enterrat dins de la segona meitat del segle II, va ser obrat amb fusta de pi indeterminat (*Conifera*). Finalment, el núm. 32, d'una dona difunta entre quaranta i quaranta-nou anys i enterrada, també, durant la segona meitat del

segle II, ho va ser amb un taüt de fusta de pi indeterminat (*Conifera*). Aquestes dades, importants, s'han de posar en relació amb altres evidències de fusta identificades en el conjunt de l'excavació i que pertanyen a la fase anterior, a l'etapa de funcionament de la terrisseria que cal situar entre el darrer terç del segle I aC i la primera meitat/primers seixanta anys de la centúria següent. En aquell primer moment s'ha assenyalat l'ús d'auró (*Acer sp*), arboç (*Arbutus Unedo*) varies vegades, ullastre o olivera (*olea europaea*), aladern o arçot (*Rhamus-Phillyrea*), roure (*Quercus sp* caducifoli), alzina-garric (*Quercus ilex-coccifera*) i tamariu (*Tamarix sp*). Un panorama gens sorprenent i prou divers, on precisament hi manca el pi. No hauria d'estranyar-nos l'ús exclusiu del pi per obrar els taüts, una fusta de qualitat relativament baixa que es devia trobar a l'abast i perfectament adequada per la funció que se li volia donar. És interessant observar que tres de les quatre tombes tenen una datació ferma en la fase més antiga de la història del cementiri i que hi ha moltes possibilitats de datar també la quarta en aquella etapa. Queda clar l'ús intensiu del pi en aquell moment que, llàstima, no podem comparar amb etapes més avançades i poder observar si va continuar obrant-se els taüts amb aquella mateixa fusta o se'n van incorporar d'altres.

Cronologia

Ja hem anat veient, aquí i allí, tots aquells indicis, més o menys fermes, que fan possible proposar una datació global d'ús d'aquest cementiri i, a partir del objectes que acompanyaven algunes deposicions poder fixar, amb més precisió, el moment de creació d'aquelles tombes. Hi ha, aïtrament, un seguit de relacions estratigràfiques que fan possible altres consideracions cronològiques més globals. En aquest apartat, a tall de resum, aplegarem totes aquestes dades. No tornarem a insistir sobre les evidències que ens han dut a proposar les datacions apuntades que el lector pot consultar convenientment en la descripció i anàlisi de les troballes (*supra*) (fig., 65 i 66)

Les tombes que podem datar amb una certa precisió són les següents:

la núm. 4, amb una cronologia proposada de 150-200,

la núm. 6, de segona meitat del segle II (150-200)

la núm. 13, entre el 375-475,

la núm. 15, del segle V (400-500)

la núm. 20, del segle III (200-300)

la núm. 23, entre 225 i 325,

la núm. 24, entre, *grosso modo*, el 250-350,

la núm. 25, 175-250,

la núm. 26, entre 125-175

la núm. 30, de segona meitat del segle II (150-200)

la núm. 32, de segona meitat del segle II (150-200)

la núm. 34, de primera meitat del segle III (200-250)

aquestes deposicions s'ordenen dins d'una forquilla cronològica que se situaria, com a màxim, entre el 125 i el 500, uns 375 anys, aproximadament, d'ús continuat de la necròpoli. Altrament, observaríem una certa intensitat de tombes amb acompanyament dins de la segona meitat del segle II i, en general, entre el 150-300 i unes quantes inhumacions fermament ancorades en contextos clarament baiximperials. No sabem si el canvi que assenyalen es sòlid o, només, una casualitat davant d'una sèrie curta, de poques tombes, esglaonades al llarg de molts anys. Potser, més endavant, la confrontació amb altres conjunts similars faci possible valorar com cal aquests indicis.

Interessa, tanmateix, observar que el costum de sebollir els difunts amb modestos presents, la funció dels quals ja es discuteix i es comenta en un altre lloc (*supra*), perdura llargament i, el més important, sense trencaments, amb una continuïtat manifesta.

Analitzem, ara, les superposicions de sepultures, algunes de les quals poden ser datades amb prou seguretat, per veure si és possible, pel que fa a aquest cementiri, proposar connotacions cronològiques als diversos tipus d'enterrament.

En primer lloc, caldria parlar del grup format per les tombes núm. 2, 3 i 7 que es troben, unes i altres, en relació estratigràfica. La més antiga del conjunt, és la núm. 7, una caixa de secció quadrangular de *tegulae*. Pel damunt, s'hi va disposar la núm. 3, un taüt de fusta i, per sobre, la núm. 2, una caixa mixta. Cap de les tres sepultures té una datació arqueològica.

En segon lloc, recordem el grup que formen, de més moderna a més antiga, les inhumacions núm. 31, de fossa simple, 17, caixa de *tegulae* de secció triangular, i 21, una fossa simple. Tampoc podem datar-les.

Un tercer grup el formen les sepultures núm. 27, 29, 15 i 30. Va quedar clar que la núm. 27, fossa coberta amb pedres, era la més tardana de totes, directament per sobre de 29, un taüt de fusta, i 15, una fossa simple. També resultava clar que 15 era més moderna que 30, un altre taüt de fusta. No hi havia relació directe entre 29 i 30 i, per tant, no és possible saber quina de les dues era més moderna. Recordem que la núm. 15 s'ha de datar dins del segle V i que la núm. 30, va ser preparada entre 150-200. Semblaria que, en conjunt, els taüts de fusta, podrien pertànyer a la fase altimperial de la necròpoli, entre, *grosso modo*, 150 i 300. Queda clar, també, que en ple segle V, o més tard, es cobrien fosses amb pedruscall tot configurant un petit túmul. La superposició de 27 sobre 15 ens ho confirma.

Una altra superposició és la de la tomba núm. 20 sobre la 19, que la va destruir parcialment. La 20, una fossa simple, l'hem datada dins del segle III (200-300). Podríem elucubrar que la núm. 19, també una senzilla fossa, havia de ser molt més antiga, més de dues o tres generacions, puix que en obrar-la ja no hi havia record de

l'existència, en aquell mateix lloc, d'un altre enterrament que hauria fet impossible aquella acció. Podríem proposar una cronologia alta a la sepultura núm. 19. Podria ser un dels enterraments més antics del recinte.

Un altre grup el configuren les tombes núm. 22, caixa de *tegulae* de secció triangular, la núm. 25, una fossa coberta amb teules planes i la núm. 28, indeterminada, i, finalment, la cronologia més tardana de la tomba núm. 11, una fossa simple, en relació a les inhumacions 32 i 33, taüts de fusta, 34, caixa de *tegulae* de secció triangular i 35, una fossa senzilla. La núm. 32 es dataria entre el 150 i el 200 mentre que la núm. 34, s'hauria de situar dins de la primera meitat del segle III.

Finalment cal que consignem un fet interessant que explica, segons pensem, la peculiar forma de la capçalera de la tomba núm. 16. En efecte, aquesta inhumació presenta aquella suposada forma antropomorfa pel fet que havia de respectar la sepultura infantil en caixa de *tegulae* de secció triangular núm. 26. Aquest fet és molt interessant especialment per la datació precisa de la inhumació 26, la més antiga, entre les datades, de tot el cementiri. És cert que la sepultura núm. 16 no pot ser datada però els indicis que posseïm (tombes núm. 24 i 27) semblen assenyalar una cronologia clarament baiximperial.

La tomba núm. 26, una de les més interessants i obrades amb més cura del conjunt, era, també, marcada de tal manera que, com a mínim 150 anys després d'haver estat construïda, continuava quedant clara l'existència, en aquell lloc, d'un enterrament.